

PAPER DETAILS

TITLE: TARİH, TARİHÇİ ve MESRUIYET History, Historian and Justification

AUTHORS: Ahmet GÜNES

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114127>

TARİH, TARİHÇİ ve MEŞRUIYET

History, Historian and Justification

*Ahmet GÜNEŞ**

Özet

Tarihin bir bilim olarak yeri tartışmalıdır. Öncelikle, tarih sosyal bir boyuta ya da işleve sahiptir. Bu durum, tarihin, hem geçmişte hem de günümüzde bir meşruiyet aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Söz konusu meşruiyet hem genel hem de özel amaçlar taşıyabilmektedir. Öte yandan, tarihçiliğin ya da tarihin özellikle geçiş veya kriz ve zaaf dönemlerinde öne çıkması yahut gelişme göstermesi oldukça ilgi çekicidir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihçiliğinin -özellikle- Fetret döneminden itibaren kendini göstermesi ve II. Bayezid zamanında gelişme sergilemesi kayda değerdir. Yine, dinsel meşrui iddiaların, -16. yüzyıl ve sonrasında- Safevi tehlikesi sürecinde ısrarla vurgulanması da dikkat çekicidir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında tarihin ve doğal olarak tarihi iddiaların yeri ve önemi bilinmektedir. Dahası, "tarihin sonu" tezinin, Amerikan yüzyılının sona erdiğinin iddia edildiği bir zamanda gündeme gelmesi de hayli ilginçtir. Bu durum, bir yarıyla, gelecekle ilgili projelerin hazırlanması, hedeflerin belirlenmesi veya onların teorik arka planlarının oluşturulması ameliyesinin bir yansıması olarak algılanabilir. Ancak, bunlar, bir diğer yarıyla da; geçiş veya zaaf dönemlerinde (ya da meselelerin zorluğunda), tarih yazıcılığı vasıtasıyla, tarihin veya tarihi zemine oturtulan (meşrui) iddiaların teorik gücünden yararlanılmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Kısacası, kritik dönemlerde, -pek çok güncel örneği de çağrıştıracak üzere- mevcut meselelerin çözülmesi ya da değiştirilmesi için tarihe müracaat edildiği gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilim, tarih, tarihçi, meşruiyet, toplum, kriz.

Abstract

History as a branch of science is a questionable concept. First of all, history has a social aspect or function. This, in turn, has resulted in the use of history as a tool for justification/legitimacy. This justification may be based on both general and personal goals. On the other hand, it is quite interesting that history or history as a scholarship becomes dominant or exhibit developments especially during crisis or transition periods. In this context, it is worth noting that Ottoman historians have become prominent -especially- after the interregnum and Ottoman history exhibited significant development during the rule of Bayazid II. Again, it is worth noting that claims for religious justification are insistently emphasized during the Safevi threat -16. century and later-. In addition, importance and role of history and naturally historical claims are well known during the founding of Republic of Turkey. Moreover, it is quite interesting to note that the "End of History" thesis has been brought forward during a time when the century of America has been claimed to be at an end. This, on one side, may be considered as preparation of future projects, determination of goals or preparation of theoretical backgrounds for the same. However, these prove, on another side, that during the times of crisis (or difficulties faced) via history, theoretical power of history or (justification) claims based on historical ground are attempted to be exploited. In brief, during critical periods -as seen with many current examples- history is used to solve or avoid current issues.

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Key Words: Science, history, historian, justification/ legitimacy, society, crisis.

Takdim

Bu makale, başlıca üç bölümden oluşturulmuştur. Bu cümleden olarak, Birinci Bölümde -alt yapısal olarak- “Tarih Nedir? Ne İşe Yarar? Meşruiyet Ne Demektir?”, İkinci Bölümde -aslı bahis olduğu ve esasen 17. (ve bir açıdan 18.) yüzyıla kadar uzanan bir süreci kapsadığı belirtilmek üzere- “Geleneksel Osmanlı Dünyasında Tarih ve Meşruiyet”, Üçüncü Bölüm’de ise -esasen bir karşılaştırma faslı olarak- “Modern Dünyada Tarih ve Meşruiyet” ana konuları incelenmiştir. Öte yandan, çalışmamız açısından esas olan konular -tabir caizse, ayrıntılardan arındırılarak ya da süzülerek- metin içerisinde; ayrıntı olarak kabul edilen (mesela: mevzu ile ilgili takviye bilgiler, tarih yazıcılarının hayat hikayeleri vs. gibi) konular -ve özellikle, sonuçları metin içerisinde verilen, bilgi üretim süreci- ise, genellikle dipnotlarda işlenmiştir. Ayrıca, -Osmanlılar ile ilgili bahiste- hem doğrudan Osmanlılara ait özgün kaynaklardan ve hem de dolaylı olarak, aslında, yine onlara dayanan, modern çalışmalardan -özellikle veri toplamak amacıyla- yararlanılmıştır.

Esasen şekle ilişkin olan bu hususlar bir yana, bu fasılda, öz ve içerikle ilgili açıklanması gereken bazı önemli noktalar daha bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, öncelikle, tarih ve tarihçilik konusundaki -(sosyoloji, sosyal psikoloji vs. gibi) başka disiplinlerle ilgili- bazı (teorik) yaklaşımların ya da genellemelerin, pratikle veya somut verilerle karşılaştırılmaya yahut sınanmaya çalışıldığı ifade edilmelidir. Öte yandan, -ileride ilgili bahiste işlenecek olan- meşruiyet kavramının, kendinin ve türevlerinin tanımları, kapsamı ya da birbirine tedahül eden içerikleri bir yana, her şeyden önce meşruiyet ile tarafgirlik içli dışlıdır. İlâveten, tarafgirlik/müdafilik zemininde beliren peşin hükümlerle beslenen ötekine bakış yine meşruiyet ile yakından ilgilidir (ya da onlar da onun öncülüdür). Açıkçası, yer yer bu incelemeye de yansıdığından dolayı vurgulandığı belirtilmek üzere, bu kavramların sınırlarını kesin olarak ayırabilmek her zaman mümkün değildir.

I- Tarih Nedir? Ne İşe Yarar? Meşruiyet Ne Demektir?

Bir tanıma göre, tarih¹ (history); niceliksel zaman açısından geçmişte olup bitenleri, toplumların geçirdikleri dönemleri yer ve zaman belirterek anlatan, geçmişte

¹ - “Tarih”, Arapça bir kelimedir ve lügatte “vaktin bilinmesi” anlamını ifade eder. Bu anlamda, “tarih”, herşeyin zamanının kendisinde sona erdiği gayesi ve vaktidir. Tarihin konusu da zaman ve insandır. Ancak “tarih” kelimesinin aslı konusunda başka görüşler de vardır. Bazılarına göre, “tarih” Sâmi dilinden bir kelime olup “v-r-h” aslından türemiştir ve İbranice’de “yâreah” ay kelimesiyle ifade edilmektedir; zaman ve insanla ilgili olguları açıklamakta kullanılmaktadır. Bu yüzden kullanılışı çok eskilere uzanır. Bu durumda, “tarih”in anlamı, zaman birimi olarak “ay”ın tanımı olur; bir yandan bir hâdisenin, tarihi vak’anın tesbitini ve süresinin belirlenmesini, diğer yandan ise, zaman sürecini, kronolojisini ifade eder. Bir kısım tarih yazarları ise, “tarih” kelimesinin Arapça olmayıp, Farsça “mâh rûz”dan (ay’ın görülmesi) alınarak arapçalaştırılmış olduğunu söylerler; bu kelime de ay başlangıçlarının belirlenmesi anlamı olduğunu görüşlerine gerekçe gösterirler. Aynı şekilde “tarih” kelimesinin Arapça asıllı olmadığı ve müslümanların onu Ehl-i Kitap’tan aldıkları belirtilir. (Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991, s.: 1, 2). Öte yandan, “tarih” sözcüğü, hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmiş’i adlandırmakta kullanılır; hem de bu sözcükle, bu yaşanmış geçmiş konu edinen bilim, tarih bilimi kastedilir. Bazı filozoflar, eskiden beri bu konuda iki Latince

yaşanan olaylar arasında nedensel ilişkiler kurmaya çalışarak bu ilişkileri belge ve kalınlara dayandırarak sistematik olarak incelemeyi konu edinen bir disiplindir.² Bu cümleden de olarak, bugün, tarih -ileride yazılacak olan esasen eski iki maksada hizmet etmekten ziyade- yoruma daima açık vakaların objektif bir şekilde tespiti şeklinde anlaşılmaktadır. Bu anlamda tarih sosyal ilimlerden biridir.³

Ancak; -(bilimin tarafsızlığı konusundaki tartışmalar bir yana⁴) bilimsel anlamda “tarih (disiplini)”, vurgulandığı üzere, her ne kadar objektif olarak kabul edilse de (veya en azından objektiflik ile birlikte anılsa da)-, tarafgir bir zeminde, tarihi bilgi’de, hemen her zaman -özellikle, tarihi bilgi vasıtalı olduğundan ve bu anlamda arada (farklı zamanlarda ve değişik sayılarda) naklediciler ya da tarih yazıcıları/tarihçiler bulunduğundan- bir subjektivite, başka bir deyişle yorum⁵, -yazı konumuz da olduğu

deyimle bu ayrımı yapagelmışlerdir. Geçmişte kalan insani-toplumsal olaylar olarak tarihe res gestae; bu olayları konu alan disipline ya da bilime de historia rerum gestarum demişlerdir. Ama filozofların bir çoğu da, hem yaşanmış geçmişi adlandırmakta, hem de bu geçmişi konu olarak alan disiplini anmada sadece historia (tarih) sözcüğünü kullanmışlardır. Biz, bugün de (bu) sözcüğü, bu çifte anlamlılığı içinde kullanmaya devam ederiz. Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, İstanbul 1994, s.: 11.

² - Bkz.: Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara 1997 (3. Baskı), s.: 215. Tarih’in tanımı için ayrıca bkz.: Sezgin Kızılcıkelik, Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Konya 1992, s.: 409. “Tarih Nedir?” konusunda -genel olarak- bkz.: E. H. Carr, *Tarih Nedir* (Çeviren: Misket Gizem Gürtürk), İstanbul 1980.

³ - Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul 1986, s.: 69.

⁴ - Mesela, *Kuhn bilimsel devrim döneminde yeni paradigma seçiminin, bilim adamlarının kişisel ve tarafgir değerlendirmelerinden bağımsız olmadığını iddia etmiştir. Çünkü Kuhn son tahlilde; yaşan paradigmalardan bir seçim yapmak için bilim adamlarının ellerinde belirli bir bilimsel ölçü bulunmadığına inanır. Bu noktada objektif, tarafsız ve değerlerden bağımsız bir bilim inancı iflas eder. Çünkü paradigma seçimini etkileyen kişisel ve tarafgir değerlendirmelerde, bilim, karakterini yitirir. Bilim adamlarının inançları, yaşadıkları toplumun inançlarını yansıtır. Bu nedenle bilim, toplumsal bir kurumdur. ... Kuhn’un Bilimsel Devrimlerin Yapısı (The Structure of Secientific Revolutions) nın ilk baskısının yayınlandığı 1962’den beri bilim felsefecileri arasında şiddetli bir tartışma olagelmektedir. Ve bu mücadele Kuhn’un paradigma seçiminde bulunduğunu ileri sürdüğü irrasyonel faktörlere yeterince dikkati çekmiştir. Kuhn’un çalışmasının irrasyonel tutumu meşrulaştırdığı ve neredeyse Batı medeniyetinin temellerini tehdit ettiği iddiaları Kuhn’u bir dereceye kadar görüşlerinden vazgeçmeye zorlamıştır. Kuhn kendisine yapılan bilimsel haksızlık ve eski arkadaşlarından bazılarının onu terketmesi karşısında kendi tezlerinin mantığını inkar eden bir adım atmış, Marks’ın ünlü sözünün etkisinde kalarak, kendinin Kuhn’u olmadığını ilan etmişti. Ama bu, başkalarının çalışmasını durduramadı. Bazıları bilimde bir ideoloji bulunduğunu açıklarken, bazıları da bilimde anarşi olduğunu iddia ettiler. Ama hiçbir de dünyada bilimin konumunu tanımlamaktan daha ileri gidip, onu değiştiremediler. Mustafa Armağan, *İslam Bilimi Tartışmaları*, İstanbul 1990, s.: 51, 52.*

⁵ - *Geçmiş hakkındaki bilgimizin eksikliği geçmişe anlam verme çabalarını zaman zaman (günümüzde olduğu gibi) bir ölçüde dizginlese de, hiçbir zaman tam olarak engelleyemiyor. En kuşkucu filozoflarda, hatta geleneksel anlamıyla tüm “geçmişin felsefeleri”ni, tüm “tarih felsefeleri”ni yadsıyan filozoflarda bile, tarihe bir anlam verme çabasına rastlanabiliyor. Hatta ve hatta, tarih biliminin felsefesiyle yetinmek isteyen bilim felsefecilerinde bile, değişik bir boyutta da olsa, bazı “genel tarih yorumları”na başvurulduğu saptanabilir* (D. Özlem, *Tarih Felsefesi*, s.: 13). Bu cümleden de olarak, (E. Güngör’e göre de) İnsanların hayatında büyük değişikliklere yol açan, yani teoriden pratiğe intikal eden bütün felsefeler birer tarih yorumu getirmişlerdir. Bu yorumlar insanın kendisine ve dünyaya bir mana vermesine imkan sağlamak bakımından büyük bir ihtiyaca cevap vermişlerdir. Bu doktrinlerin birçok yanlışlar ihtiva etmesi, hatta ilim metodolojisi bakımından dayanaksız olması (buradaki meselemiz bakımından) büyük bir önem taşımıyor. Aslında tarih yorumunun kaçınılmaz bir şey olduğunu hepimiz kabul etmek zorundayız; sadece ilim adamları, sadece filozoflar ve mütefekkirler değil, halk yığınları da tarihi yorumlarlar; çünkü bu yorumların dışında tarih bilgisinin hiçbir kıymeti yoktur; sadece hayat bakımından değil saf ilim bakımından da kıymeti yoktur. Hiçbir büyük tarih aliminin incelemeleri Hegel’in veya Marx’ın tarihi yorumları kadar insanları ilgilendirmemişti. Toynbee’nin şöhreti onun incelediği tarih olaylarına objektif bir ışık tutmasından ziyade, ortaya attığı tarih yorumundan ileri

üzere, özellikle meşru sebeplerle-, söz konusu olmuştur. Açıkçası, (olmuş veya yaşanmış olan) tarih her zaman ve her yerde (olduğu gibi ya da) objektif olarak karşımıza çık(a)mamış yahut çıkarıl(a)mamıştır.⁶

Bu bağlamda, bir sosyal ilim olarak da, tarih, hiç şüphesiz, mekanik birer olay toplama hareketinden ibaret değildir; çoğu zaman bu olaylar -dipnotta da bilvesile işlendiği üzere- birer yorumla birlikte gelir. Hatta araştırılacak olayların -diğer yüzlerce, binlerce örnek arasından- seçilmesi bile belli bir yorumun sonucudur. Ama bu yorumlar -ileride de atıfta bulunulacağı üzere, eskiden olduğu gibi- olaylara empoze edilmiş birer “kader” görüntüleri olarak sunulmaz. Tarihin manası işte budur: Günümüzün problemlerini çözmek isterken geçmiş örnekler hakkında yaptığımız yorum. İlim felsefecisi K. Popper şöyle ifade ediyor: “Ne tabiat ne de tarih bize ne yapmamız gerektiğini söyler. Olgular, ister tarih ister tabiat olguları olsun, bizim seçeceğimiz hedefleri tayin eden şeyler değildir. Tabiata ve tarihe bir maksat ve mana sokan bizleriz. ...”⁷

Bunlardan dolayı; tarih’in bir ilim disiplini olarak yeri tartışma konusudur.⁸ Bu bağlamda, tarihin ne işe yaradığı bile hem bizde hem batı ülkelerinde tartışılmıştır.

gelmektedir. E. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.: 72. Bu bağlamda, Neopozitivist akım içinde “mantıkçı pozitivism” içine olduğu kadar “dil çözümlemeciliği” içine de sokulamayacak olan, hatta neopozitivizmin bu türlerine bazı bakımlardan şiddetle karşı da çıkan K. R. Popper da -değişik vesilelerle de vurgulandığı üzere- “objektif” anlamda bir tarih biliminden söz edilemeyeceğini belirtir. Ona göre “doğabilim”i örnek aldığımızda bir “tarih “bilimi”nden söz etmek olanaksızdır. Tarih, ancak, pratik ve ahlaksal açıdan değeri sorgulanabilecek olan bir yorumlama etkinliği, bir yorum sanatıdır. D. Özlem, *Tarih Felsefesi*, s.: 172.

⁶ - Burada bir intikal süreci, açıkçası, -aşamalı olarak- hem tarihin kaynakları ve hem de onların değişik zamanlardaki aktarıcıları ya da yorumcuları kastedilmektedir.

⁷ - E. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.: 69, 70.

⁸ - E. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.: 69. Antikçağda özellikle Aristoteles’in koyduğu bir theoria-historia, felsefe-tarih, akıl-deney, ratio-empeiria karşıtlığı vardır. *Antikçağ, felsefeyi, daima değişmez, kalıcı, genel (ve evrensel) olan şeyin bilgisi peşinde koşan bir rasyonel etkinlik, bir teori (theoria) etkinliği saymış; deney bilgisini, ister doğrudan algılama yoluyla elde edilen gözlem bilgisi anlamında empiri (empeiria), isterse insani-toplumsal olayların haber alınması yoluyla elde edilen bilgi anlamında historia olarak, bu rasyonel ve teorik etkinliğe karşıt bir yere koymuştur.* Deney alanı, empeiria ya da historia olarak, bir rastlantısallıklar, düzensiz ve bireysel oluşlar alanıdır ve bu yüzden bu alanla ilgili bilimiz hiçbir genelgeçerlik taşımaz. Yani varlık-oluş karşıtlığı, varlığın bilgisi ile oluşun bilgisi arasındaki karşıtlığı getirmiştir. Platon, empeiria ya da historia olarak oluşun bilgisine sanı bilgisi (doxa), Aristoteles, çokluk bilgisi (polyhistorie) adını verirler ve çokluğun, sanının değil, birlik’in ve hakiki bilgi (episteme) nin peşindeki felsefe için deney alanının konu olamayacağını belirtirler. Böyle olunca da, felsefe ile tarih, theoria ile historia, theoria ile empeiria birbirlerine karşıt hale gelirler. Ortaçağ bu karşıtlığı aynen devam ettirir. *Yeniçağ ise, F. Bacon’la birlikte, theoria-empeiria karşıtlığını ortadan kaldırmak ister ve Antikçağın tersine, theoria etkinliğinin salt rasyonel bir etkinlik olarak sürdürülemeyeceğini, bu etkinliğin empeiria’ya dayanması gerektiğini vurgular ve Yeniçağın bu girişimi ile çağdaş “doğa bilimleri”, yani deney ve gözleme dayalı olarak çalışan “bilim” (scientia) ortaya çıkar, ama Yeniçağ da, theoria-empeiria karşıtlığını kaldırmakla birlikte, tıpkı Antikçağ ve Ortaçağ gibi, theoria-historia karşıtlığını devam ettirir ve “tarih” denen uğraş alanını “bilim” sınıfına sokmaz.* Theoria-historia karşıtlığı, ancak 19. yüzyılda esaslı olarak ele alınıp aşılmaya ve giderilmeye çalışılır. Bu aşma denemesi ise, çok büyük ölçüde Alman felsefe geleneği içinde iki ana yönelim doğrultusunda gerçekleştirilir. Birinci yönelim, Alman idealizminin yönelimidir ve burada felsefe-tarih karşıtlığı, felsefenin tarihi tümüyle kavrayabileceği varsayımından hareketle aşılma istenir. İkinci yönelim ise, Herder’den başlayıp Alman Tarih Okulu üzerinden Dilthey’a kadar uzanan bir yönelim olarak, felsefe-tarih karşıtlığını, tarih denen disipline, “doğabilim”den farklı bir “bilim” olarak bakmak ve bu bilimin dayanacağı ilke ve yöntemlerin doğabilimden ayrıldığına altını çizmek yoluyla aşmak ister. *Böylece, Antikçağın koyduğu theoria-historia karşıtlığı, binyıllar boyunca devam eden ve günümüzde de aşılma*

Avrupa’da içlerinde tarihçilerin de bulunduğu bazı kimseler, modern insanın hayatında tarih bilgisinin hiçbir yeri olmadığını iddia ediyorlar. Gerçi bunlar ufak bir azınlıktır, ama büyük çoğunluk olsalar da değiştiremeyecekleri bir gerçek vardır ki onun üzerinde ciddiyetle durmamız gerekiyor: Tarih merakı dünyanın en eski zamanlarından bugüne kadar hep taze kalmış, ondan hiçbir zaman vazgeçilmemiştir.⁹

Dahası, -biraz önce dipnotta da bir şekilde vurgulandığı üzere- sosyal ilimlerin asıl malzemesi tarihtir; bunlar araştırmalarının pek büyük bir kısmında tarih verilerini kullanırlar. Böyle olduğu için, tarihin değerini en çok inkar edenler bile onun sosyal ilim bakımından vazgeçilmez olduğunu kabul etmektedirler. Fakat burada unutulmaması gereken bir nokta bulunuyor: Sosyal ilimlerin araştırma konuları bütün insanlar için daima merak ve araştırma konusudur ve hemen herkes kendi çapında bir sosyal ilimcidir. Çünkü bu konular bizim yaşadığımız hayatın başlıca meseleleridir ve biz bu meseleler karşısında mutlaka belli bir tavır almak zorundayız (ki bu durumun, ileride ayrıntılı olarak işleneceği üzere, bir müdahale ve tabiatıyla meşruiyeti ve neticede subjektiviteyi tazammun edeceği aşıkardır). Kimyadan sadece kimyacılar söz ettiği halde sosyoloji, iktisat, siyaset ilmi, hukuk vs. sahalarında herkesin kendini söz sahibi saymasının asıl sebebi budur. Aynı konuları kendisi için ihtisas haline getirmiş bulunan ilim adamları, bu amatör müdahaleler karşısında haklı olarak kızarlar, ama belli bir dereceye kadar anlayış göstermek zorundadırlar. Şu halde sosyal olayları anlamak ve yorumlamak isteyen herkes ister istemez tarihi kullanacağına göre, (ki bu durumun da -

istenen bir karşıtlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu karşıtlık, tarih filozoflarının hep değişik biçimlerde aşmaya çalıştıkları temel ve köklü bir sorun olarak tüm tarih felsefelerinde hep karşımızdadır. D. Özlem, Tarih Felsefesi, s.: 14, 15. Kenneth Boulding’e göre de “(İşte umumiyetle iktisat, psikoloji, sosyoloji, siyasi ilimler ve antropolojiyi içine alan sosyal ilimlerin sahası budur. Coğrafya, tarih ve lengüistik’in bazı cephelerini de bu listeye alabiliriz. Coğrafya bir manada, yani diğer ilimlere ait mevzuların dünya üzerindeki dağılışı bahis konusu olduğu takdirde, bütün ilimleri tetkik eder ve beşeri coğrafya sosyal ilimlerin önemli bir kısmını teşkil eder.) Tarihin biraz müphem bir mevkii vardır. Bu ilim bir manada bütün ilimlerin ham maddesini temin eder, zira elimizdeki yegane ham madde geçmişe ait kayıtlardır. Mamafih tarihçi, belki de sosyal sistemi zaman ve mekan içinde ele aldığı için, bu sistemin çok karmaşık oluşu dolayısıyla, nazari modeller kurmak da istemez. Tarih ilminde nazari sistemlerin tahkiki problemi oldukça zor bir iştir ve bu yüzden, tarihçinin ekseriya sosyal ilimci ile edebiyat tetkikçisi hümanist arasında huzursuz bir yer işgal etmesine şaşmamak gerekir, edebiyat ve dil tetkikleri de klasik edebiyat tetkikleri ile sosyal ilimler arasında bir yer işgal eder.” Kenneth Boulding, Yirminci Asrın Manası (Çeviren: Erol Güngör), İstanbul 1999, s.: 53, 54. Yine, “tarihin bağımsız bir sosyal bilim olmayıp tüm sosyal bilimlerin yardımcı olması” hakkında bkz.: M. Duverger, Sosyal Bilimlere Giriş (Türkçesi Ünsal Oskay), Ankara 1990, s.: 81. Öte yandan, İmmanuel Wallerstein’e göre: “Hepimiz gayet farkındayız ki, bizim şimdi tarih ve sosyal bilimler dediğimiz disiplinlerin bugünkü versiyonlarının başlangıcı kapitalist dünya-ekonomisinin gelişme ve genişlemesinde yatmaktadır. Tarihsel sosyal bilimler Vico’dan Bodin’e ve Montesquieu’ye uzanan öncülerden döllenerek ondokuzuncu yüzyılda doğdular. Şayet istersek, Aristo veya İbn Haldun gibi çeşitli dünya filozoflarını veya dünyanın dört bir yanından tarih yazıcıları öncü sayabiliriz; fakat bu, benzeşimleri abartmak suretiyle meseleleri birbirine karıştırmak olur. Beşeri marifet kadim de olsa, tarihsel sosyal bilim modern bir icattır: Somut bir tarihsel sistemden, kapitalist dünya-ekonomiden kaynaklanan bir icat. ... Çağdaş Batı dünyası bakımından, bu “gerçek” devletlerin incelenmesi toplumsal gerçekliğin varsayımsal ayrı kesimlerinin oluşturduğu liberal üçleme gereğince bölümlere ayrıldı; piyasa düzlemi için iktisat, hukuk ve devlet için siyaset bilimi, geriye kalan başka herşey (yani, daha “popüler” ve dolayısıyla daha az ehemmiyeti haiz şeyler) içinse sosyoloji.” İmmanuel Wallerstein, “Halil İnalcık ve Osmanlı Çalışmalarının Geleceği”, Tarih Risaleleri (Derleyen: Mustafa Özel), İstanbul 1995, s.: 55, 56, 57. Ayrıca, tarih ve bilim konusunda başka görüşler için bkz.: E. H. Carr, Tarih Nedir, s.: 75-97.

⁹ - Erol Güngör, “Bir Tarih Kampanyası”, Sosyal Meseleler ve Aydınlar, İstanbul 1993, s.: 202. Tarihin ne işe yaradığı konusunda bir değerlendirme için bkz.: Marc Bloch, Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s.: 1-11 (Giriş).

yine esasen subjektif bir ortamda- ciddi veya gayr-ı ciddi pek çok görüşün ortaya atılmasına sebep olacağı da bellidir) tarih bilgisi bir ülkenin insanları için tıpkı ana-dil bilgisi gibi yaygın ve önemli bir ilgi konusu olacaktır. Meselenin bu yönüyle tarih her cemiyette her insanı şu veya bu derecede, fakat muhakkak surette ilgilendiriyor.¹⁰

Bu düzlemde, karşımıza -beraberinde dönemin bağlamına göre, bir tarih yorumu da getiren- “meşruiyet” kavramı çıkmaktadır. Bu noktada yazmak gerekirse: **Meşruiyet:** Meşruluk, meşru olma, kanuna uygun bulunma.¹¹ **Meşruiyet/Meşruluk (Legitimacy):** 1. Yasalara uygunluk. 2. Egemen sistemin hukuksal yapısına, kanun ve kurallarına uygunluk; yürürlükteki yasalarla çelişmemek.¹² **Meşruiyet (Justification):** 1. Haklı çıkarma veya çıkma. 2. Mazur gösterme.¹³ **Meşrulaştırma (Legitimization)** 1. Varolan veya önerilenin, muhatap olan insanlar için en iyi, en istenilen şey olduğunu gösterme süreci. 2. Mevcut durumun bir öneri yahut beklentinin genel kabul gören ahlaki veya toplumsal normlara uygun hale getirilmesi. 3. Yasallaştırma, meşruiyet kazandırma.¹⁴ Burada, -daha önce de atıfta bulunulduğu üzere- bu çalışmada, meşruiyet’in, esasen, (üçüncü maddede açıklanan içeriğiyle) haklı çıkarma veya çıkma, mazur gösterme anlamında kullanıldığı ve fakat, (bunun) yer yer, öbür tanımların -mesela: varolan veya önerilenin, muhatap olan insanlar için en iyi, en istenilen şey olduğunu gösterme, mevcut durumun bir öneri yahut beklentinin genel kabul gören ahlaki veya toplumsal normlara uygunluğu gibi- içeriklerine de, tedahül ettiği özellikle ifade edilmelidir.

Bu aşamada, ilgisine binaen hemen aktarılacak olursa: Modern tarih ilminin ortaya çıkışına kadar insanlar tarihi başlıca iki maksatla kullanıyorlardı. Bunlardan birincisi yaşanmakta olan hayatı geçmişle temellendirmek suretiyle ona bir meşruluk kazandırmak, bir mana vermektir. Bu yüzden yakın zamanlara kadar yazılan tarihlerin pekçoğu -yazı konumuz da olduğu üzere- hanedanların tarihi olmuştur. Bunlar her

¹⁰ - E. Güngör, “Bir Tarih Kampanyası”, s.: 203. *Bu çizgide, -daha önce de bilvesile vurgulandığı üzere- insanların tarihe gösterdikleri ilgi çok defa ilmi bir endişenin dışında olmuştur. Özellikle sosyal değişimin önemli sıkıntılara yol açtığı zamanlarda tarih yeni bir cemiyet tipinin kaynağı haline gelir; insanlar o günkü buhrandan çıkış yolunu tarih içinde ararlar. Tarihte bulunacak bir modele göre çarpık sosyal gidişten kurtulmayı ümit ederler.* Tarihle bu iki türlü ilgi birbirinden oldukça farklı karakterdedir. Tarihe karşı duyulan objektif ilgi, orada yatan gerçekleri ortaya çıkarmaya yararken, tarihin yaşatılması için gösterilen gayret, gerçeklerin olduğu gibi görülmesine engel olacak bir hissi duvar meydana getirir. ... Bu bağlamda, geçmiş, şu andan geriye doğru insanın ilk yaratılışına kadar geçen zaman değildir. Tarih kitaplarında yazılı olan şeyler de değildir. Her insanın hasret duyarken sözünü ettiği geçmiş bu büyük zamanın bir parçasıdır. O insanın zihninde varolan “subjektif geçmiş”tir. Böylece, bilmediğimiz veya benimsemediğimiz bir tarih bizim için geçmiş (mazi) olamaz. E. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.: 59, 60, 61. Bu meyanda, “Osmanlı ideolojisini oluşturan “ilim”lerden hemen hepsi 19. yüzyılın sonlarından itibaren etkinliklerini kaybettiler ve giderek unutuldular. Buna karşılık “tarih ilmi” Cumhuriyet aydınlarının formasyonunda ve çağdaş Türk’ün kimliğinin oluşmasında ilk planda rol oynamıştır. Gerçekten Cumhuriyet nesilleri Nesefî ve Taftazani’nin metafiziğini, Tusi’nin ve Davvani’nin devlet felsefesini, İbn Haldun’un tarih sosyolojisini, Halebi’nin Multeka’sını pek bilmezler. Fakat Osmanlı tarihinin tüm aşamaları ile ilgili bilgileri çok büyük bir kısmı itariyle Osmanlı vekayinamelerinden kaynaklanmaktadır.” tespiti kayda değerdir. Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul 1994, s.: 89.

¹¹ - Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1990, s.: 755. Meşru: Şer’an caiz olan, şeriata izin verdiği, şeriata, kanuna uygun. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* s.: 754. Ayrıca bkz.: Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, C.: II, İstanbul 1996, s.: 1352.

¹² - Ö. Demir, M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.: 155.

¹³ - Bkz.: Redhouse, *English-Turkish Dictionary*, İstanbul 1983, s.: 537.

¹⁴ - Ö. Demir, M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.: 155.

ülkede hakim olan zümrenin bu hakimiyeti nasıl hakettiklerini gösteren olaylarla doludur. Aynı şekilde, sosyal hayatın kaidelerine ve özellikle ahlak düzenine kutsal bir dayanak sağlamak da bu maksat içindedir. Buna kısaca “otoriteyi ayakta tutma gayreti” denilebilir. Bu otorite idareci zümrenin otoritesi olduğu kadar ahlakın, örf ve adetlerin otoritesi de olmaktadır.¹⁵ Burada, şüphesiz ki öncelikle, bu işlemi gerçekleştiren, -daha önce vasıta olarak takdim edilen- tarih yazıcısı/tarihçi üzerine odaklanmak -ve onun hakkında düşünmek- gerekmektedir.

II- Geleneksel Osmanlı Dünyasında Tarih¹⁶ ve Meşruiyet

¹⁵ - Tarih'in ikinci gayesi geçmişe bakarak gelecek hakkında kehanette bulunmak, “kader”in neden ibaret olduğunu anlamaktır. Eski tarihlerde çok defa bu iki maksat bir arada bulunur. Yine de, tarihi bir kader olayı olarak ele almak fikri, yakın zamanın birçok yarı ilmi doktrinlerine de intikal etmiş bulunmaktadır. Tarih'in malzemesi “geçmiş olaylar”dır. Bunlardan insanların geleceği hakkında, veya Tanrı’nın iradesi hakkında, veya dünyanın başlangıcı ve sonu hakkında ilh. sonuç çıkarmak üzere yapılan teşebbüslerin hiçbir ilmi değeri bulunmadığını kabul etmeliyiz. E. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.: 68, 69. Tarihseleçilik hakkında bkz.: Karl R. Popper, *Tarihseleçiliğin Sefaleti* (Türkçesi: Sabri Orman), İstanbul 1995.

¹⁶ - Daha önce, tarih ve bilim konusunda yazılanlar bağlamında, -özellikle Osmanlı tarihçiliğinin başlangıcı açısından- önemi gereği iletilecek olursa: Osmanlılar “ilm-i tarih”i asli ilimlerden saymıyorlardı. Bu konuda Arap-İran geleneği aracılığı ile Aristo’nun bilim tasnifinin mirasçısı sayılabilirler. Gerçekten nasıl Aristo’da tarih özgülü vurgulayan niteliği dolayısıyla ilim sayılmıyor ve daha genel planda şiir’in içinde düşünülüyorsa, (Aristo’ya göre: “Şiir tarihe nisbetle daha felsefi ve daha yüksek düzeydedir; çünkü şiir daha çok geneli, tarihe özele anlatıyor.” Bu doğrultuda, Rosenthal, İslam ilim sınıflamalarının da helenist tasnifler gibi “tarih”e ilmi bir statü tanımadıklarını; ancak Farabi’nin tasnifinin bir istisna olduğunu belirtiyor. Ancak Farabi’de tarihin “zevk ve hoşvakit geçirme için” efsaneler ve masallar şeklinde sunulduğunu belirtiyor. İslam ilim anlayışının evriminde “tarih” X. yüzyıldan itibaren bağımsız bir disiplin olmaya başlayacak, Fahreddin Razi’nin ansiklopedisine girecek ve İbn Haldun’dan sonra, XIV. ve XV. yüzyıllarda tarihçilik bir ayrı meslek olarak ortaya çıkacaktır. Al-Makrizi bunun en iyi temsilcisi olmuştur.) Osmanlılarda da ilk tarih eserleri “destan” karakteri taşıyorlardı. Bu konuda izlenen model, İranlı yazar Firdevsi’nin başyapıtı “Şahname” olmuştur. (Şahname, bir dünya imparatorluğu şeklinde, aslında Sasani tarihini anlatıyor ve Büyük İskender’i de İranlaştıran bu tarihin içinde ele alıyordu. Eser tarihi gerçeklerin bir ifadesi olmaktan ziyade, eski İran dini geleneklerini ve Hürmüz’le Ehriman’ın kavgasını içeren bir felsefe içinde sunulmuştur ve daha çok “prenslerin aynaları” esprisi içinde yazılmıştır.) T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.: 89, 90. Öte yandan, (Osmanlılarda) ilk derleme eserlerin, 1402’deki büyük yenilgiden sonra, Osmanlı devletinin varoluş mücadelesi döneminde ortaya çıktığı gözlenmektedir (ki, bu durum şüphesiz ki tarih yazıcılığının fonksiyonu açısından vurgulanmaya değerdir). Halil İnalcık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu” (Çeviri: Fahri Unan), *Söğüt’ten İstanbul’a*, (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000, s.: 98. Franz Babinger’e göre ise, -esasen eserinin yazıldığı tarih dikkate alınmak kaydı ve şartıyla- Timur’un Moğol fırtınası Küçük Asya üzerinde estikten, Osmanlı Devletini bir harabe haline soktukten sonra tarihçiliğin bir duraklama geçirdiği kolayca anlaşılabilir. Gerçekten Ankara meydan muharebesini takip eden ve Osmanlı Devleti için çok kritik bir devre olan sürekli kardeş kavgalarının bu devletin mevcudiyetini tehlikeli bir hale koyduğu yıllardan zamanımıza tarihi nitelikte hiçbir eser kalmamıştır. Böyle eserler vücuda getirilmiş olsaydı bile içeriklerinin gayet zayıf olmuş olacağını kabul etmek doğru olur. Ancak Ankara yenilgisinin kötü sonuçlarını devletin kesin olarak yendiği II. Murad’ın şaşaalı saltanatı devrinde hiç olmazsa annalist bir yol takip etmek eğiliminin tekrar belirdiği görülüyor. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Çeviren: Çoşkun Üçok), Ankara 1982, s.: 16. Yine, (tabiiyle eserinin yazıldığı tarih dikkate alınmak kaydı ve şartıyla) F. Babinger’e göre, -geleneksel dönem ile birlikte topluca bakıldığında- Osmanlı Devletinin ilk zamanlarından yıkılışına kadar Osmanlıların yazmış oldukları tarih kitaplarının sayısı, herkesin kabul etmek zorunda olduğu gibi, çok fazladır. Bu alanda bilgisi olanlar bile tarih yazan Osmanlıların ne kadar çok olduğuna şaşabilirler: Hemen hemen beşyüz yıllık bir zaman içinde beş yüz. Bunların çoğunun eserleri bugüne kadar kalmış ve bu eserde hiç olmazsa bunların bir nüshasının bugün nerede bulunduğu yazılmıştır. Kaybolan veya -sayılarının değişebileceğine delalet etmesi bakımından önemli olduğu vurgulanmak üzere- bilinmeyen tarih eserlerini tekrar bulup

A) Osmanlıların Tarih Yazma Gerekçeleri

Ana bağlamda, (yani tarihin meşruiyet için kullanılmasında), tarih daha doğrusu tarih yazıcısı ya da tarihçi ve meşruiyet ilişkisini, ve bu çizgide, -tabiatıyla subjektif olarak-, tarihin bir vasıta olarak kullanılmasını, ortaya koyması bakımından, (tarafgir bir düzlemde) Osmanlı tarih yazıcılarının, talipleri veya teşvikçileri (nin kimliği), çevre yahut ortamları ve bu kapsamda tarihlerini yazma gerekçeleri işlenmeye değerdir (oldukça açıklayıcıdır).

Bu cümleden olarak, Âşıkpaşazâde¹⁷, den Osmanlı tarihini¹⁸ yazmasını isteyenler, bir grup aziz idi. Aziz kelimesi, zamanın Türkçesinde genellikle dervişler için kullanılan

bulmamakta ne kadar başarı sağlanacağını gelecek gösterecektir. F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s.: 10.

¹⁷ - Âşıkpaşazade, 1392-1393'te görünüşe göre, Elvan Çelebi köyünde doğdu ve 1422'de Sultan II. Murad'a katılmak için Mihaloğlu'yla birlikte ayrılışına kadar burada, dervişler arasında yaşadı. Aşıkpaşazade'nin, Amasya ve Çorum yöresinde meydana gelen olaylarla, Yörgüç Paşa'nın 1422-24 yılları arasında Amasya valisi olarak bölgede yürüttüğü faaliyetler hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler, Aşıkpaşazade'nin bu sırada geri döndüğünü ve Elvan Çelebi Zaviyesi'nde yaşadığını akla getirmektedir. Aşıkpaşazade, II. Murad'ın bütün seferlerine katıldığını, sultan hakkında yazdığı her şeyin kişisel gözlemlerine dayandığını söyler. 1436'da, hac amacıyla Mekke'ye gitti; ertesi yıl yurda döndüğünde, kendisini Üsküp'te, gaza faaliyetlerinde bulunan ünlü uç beyi İshak'la birlikte görüyoruz. Onun İstanbul'a sonradan yerleşmiş olduğuna dair kesin bir delil bulunmamasına rağmen, görünüşe göre, İstanbul kuşatmasında hazır bulunmuştu. Fatih Sultan Mehmed, başlangıçtan beri hanedanın şiddetli rakibi olan Karamanlıların Baba İlyas'ın torunlarıyla birlikteliği dolayısıyla, İstanbul'un fethinden sonra, Aşık Paşa'nın kalabalık ahfadını özellikle memnun etmiş olmalıdır (Halil İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?" (Çeviri: Fahri Unan), *Söğüt'ten İstanbul'a* (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000, s.: 122, 123). Öte yandan, Aşıkpaşazade'nin imzasını, Ocak 1491 tarihli Hacı Bey mülknamesinin altında Fahrü'l-meşayih Ahmed b. Aşık Paşa" olarak görüyoruz. ... Bu belge, Aşıkpaşazadenin o tarihte hala hayatta olduğunun kesin kanıtıdır. Aşıkpaşazade, ailesinin üyelerinin hepsinin Âşikî olarak anıldıklarını, hepsinin Osmanlı sultanlarının hakimiyetleri altındaki topraklarda doğup yaşadıklarını ve -daha önce de işaret edildiği üzere- Osmanlı hanedanının onlara her zaman ihsanlarda bulunduğunu söyler (H. İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", s.: 120). Aşıkpaşazade tarihindeki son olayın 1502'de gerçekleşmesi ve yeni vakıfların aynı yılın Kasım ayında yapılmış olması göz önünde tutularak, kendisinin 1502'de öldüğü tahmin edilebilir. H. İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", s.: 124.

¹⁸ - Âşıkpaşazade, 1476'da II. Mehmed'in, Boğdan seferi için İstanbul'dan ayrıldığı sırada eserine başlayarak, Arnavutluk'taki İskenderiye'nin 833'te teslimine kadarki Osmanlı tarihini yazmıştır (H. İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", s.: 126). Aşıkpaşazade, bize erken dönem Osmanlı tarihine dair verdiği bilgilerle ilgili kaynağının, İshak Fakı oğlu Yahşi Fakı tarafından yazılan bir kronik olduğunu söyler. İshak Fakı, Sultan Orhan'ın imamı idi. Aşıkpaşazade'nin bize bildirdiğine göre, Yahşi Fakı'nın Osmanlı tarihine dair kayıp eseri, I. Bayezid zamanına (1389-1402) kadarki olayları içeriyordu; fakat Aşıkpaşazade, bunlara kişisel gözlemleri ile görüp işittiği şeyleri (bilüp işitdiğümden, bazı hallerinden ve makallerinden) de eklediğini söyler. (Dipnot olduğu belirtilmek üzere) Görünüşe göre, Aşıkpaşazade'nin, 160 bölümden (bab) oluştuğunu söylediği tarihi, 1478 yılına kadar gelir ve 1480'de, Rodos ve Otronto seferinden önce tamamlanmıştır. Daha sonra II. Mehmed öldüğünde, 1481'de biyografilerle ilgili bölümü eklemiştir. Kendisi de derviş olan Aşıkpaşazade, 1502'de, Şah İsmail'in Tebriz'i zaptedip Osmanlılar için bir tehdit haline geldiği sırada, "Erdebil süfileri'nin kökeni ile ilgili bir bölüm ekledi, daha sonra, çeşitli tarihlerde meydana gelen olayların tarihlerine dair son bölüm eklenmiştir (H. İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", s.: 127). Aşıkpaşazade metninde bir hayli ilave yapıldığını kabul ettiğimiz zaman bile, Profesör Wittek'in, Aşıkpaşazade metninin bugün sahip olduğumuzdan daha detaylı olduğuna dair teorisi, hala geçerlidir. Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", s.: 97, 98. Suraiya Faroqi'nin yazdığına göre ise; saygın bir derviş ailesinden gelen ve uzun ömrünün başlarında Balkan seferlerine katılan Aşıkpaşazade görüşlerini doğrudan ifade etmiştir. 1480'lerde Osmanlı padişahlarının tarihini yazdığında emeklilik dönemindeydi ve artık kariyerle ilgili

bir terimdir. Bu sebeple kendisini, kitabını yazmaya teşvik edenler, her şeyden önce, esas olarak Vefâî tarikatine mensup dervişler olmalıdır.¹⁹ Âşıkpaşazade, gayesinin Osmanlı ailesinin kökenini (neseb ve nesl, asl) asıl yurtlarını, göçlerini ve fetihlerini anlatmak olduğunu söyler. Fakat, -ileride de atıflarda bulunulacağı üzere- onun asıl hedeflerinden biri de, Vefâî halifesi Ede-Balı'nın ve kendi ailesinin, Osmanlı hanedanının ortaya çıkmasında ve kurulmasında nasıl önemli bir rol oynadığını göstermek idi.²⁰

(Yine muhatap -aldığı- gruba ve ayrıca yaklaşımına delalet etmesi bakımından kayda değer olduğu belirtilmek üzere) Bir yerde Âşıkpaşazade, bizzat gazilere hitap ederken şöyle seslenir. “Hey gaziler, bu menakıbı kim yazdum, vallâhi, cemî'ine “ilmum yetişüp yazdum, sanmanuz kim yabandan yazdum.” O, çeşitli vesilelerle, menakıb kitaplarını inceleyip “hülasa” ettiğini veya bizzat görüp işittiği olayları yazdığını ileri sürer. “İnsanlar, Osmanlı sultanlarının kahramanlıklarını okudukları veya dinledikleri zaman, onların ruhlarına dua etsinler” der.²¹

Bunlarla birlikte, Âşıkpaşazadenin, -tabir caizse özel bir tarafgirlikle- tarihi hadiseleri, -az önce de vurgulandığı üzere- kendi çevresi ya da yakınları adına kurguladığı veya yorumladığı da malumdur.

*

Öte yandan, 1502 civarında, Kemalpaşazade, eserinin girişinde şunları yazmıştır: “Sultan işaret etti ki, eğer tarihler, hikayeler ve fıkralar yazılmasa ve bu yolla büyük hükümdarların zaferleri ve başarıları gelecek nesiller için ölümsüzleştirilmeseydi, tamamı unutulurdu. Bunun için o, kendisinin ve atalarının başarılarının kaydedilmesini istedi. Hem seçkinlerin ve hem de halkın faydalanabileceği, sade bir üslupla, Türkçe olarak bir eserin yazılması gerekliydi ve ben sultan tarafından bu iş için tayin edildim.” Aynı sıralarda, meşhur bir İranlı münşî olan İdris-i Bitlisî, sultan tarafından, Osmanlı hanedanına yakışır büyük bir Farsça tarih yazmak için görevlendirilmişti. İdris bu durumu şöyle anlatır: “Sultan Bayezid, bu büyük hanedan için, 710 yılının başlangıcından içinde bulunduğu 908 yılına kadarki dönem için bir tarih yazmamı emretti, ki, bu tarihin, seçkinler tarafından olduğu kadar sıradan halk tarafından da beğenilen bir üslupta, bu hanedanla ilgili hikayelerin düzeltilip açıklanarak yazılması gerekmektedir.”²²

kaygıları geride bırakmıştı. Bu da Âşıkpaşazade'nin eleştirilerinde nasıl bu kadar dobra olabildiğini kısmen açıklıyor. Ama -İleride işleneceği de belirtilmek üzere- o bile en sivri sözleri eski padişahlarla ilgili bölümlerde sarf eder ve genelde eleştirilerini hükümdarların kendilerine değil hizmetkarlarına yöneltir. Suraiya Faroqi, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?, (Çeviri: Zeynep Altok), İstanbul 2001, s.: 214.

¹⁹ - H. İncelik, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s.: 127.

²⁰ - H. İncelik, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s.: 127.

²¹ - H. İncelik, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s.: 126.

²² - H. İncelik, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, s.: 116. Şaka'ık, *Kadiasker Müeyyedzade'nin, II. Bayezid'e, Farsça bir Osmanlı tarihi yazması isteğiyle İdris'in davet edilmesini teklif ettiğini açıklar; Müeyyedzade'ye göre, aynı konuyla ilgili olarak, Türkçe bir eser yazdırmak da uygun ve belki acil bir ihtiyaç idi; bu da, eğer Kemalpaşazade yazmayı kabul ederse başarılabilir. (Değişik vesilelerle de işaret edildiği üzere) Hanedan hakkında yazılmış mevcut tarihlerden memnun olmayan II. Bayezid'in, zamanın iki büyük münşî olan İdris'e Farsça, İbn Kemal'e Türkçe olarak, bu tarihi yeniden yazmalarını emrettiği açıktır. İdris-i Bitlisi, son derece titiz eseriyle -Heşt Bihişt-, Osmanlı tarihini, İran tarihçiliğinin gayet incelmış zevk formu içinde ortaya koydu. Daha sonra Hoca Saadeddin, bu eseri, klasikleşmiş bir eser olan Türkçe Tacü't-Tevarih'i için örnek aldı. ... Heşt Bihişt'in Türkçe muadili olan İbn Kemal'in Tevarih-i Al-i Osman'ı, bu dönemin en geniş ve en önemli derleme eseridir. Tevarih-i Al-i Osman, aynı zamanda,*

Ruhî’de ise şu satırları okuyoruz: “Sultan Bayezid şöyle dedi: “Peygamberlerin tarihleri, en iyi ve en tercihe şayan tarihler olarak kabul edilir; bu sebeple, ulema, bu tür tarihleri yazmayı tercih eder; fakat diğerleri arasında en seçkin ve en şerefli olan Osmanlı sultanlarının tarihleri, henüz herkesin yararlanabileceği bir dilde yazılmış bir derlemenin konusu olmadı. Arzu edilir ki bu iş yapılmış olsun. Sultanın bu sözleri, beni (Osmanlıların) tarihlerini Osmanlı ülkesinde konuşulan Türkçe ile toplamaya yöneltti.” Neşrî de eserinin girişinde buna benzer bir ifade kullanır. “Başka ilimler hakkında birçok eser yazılmış olduğunu gördüm; fakat tarih ile ilgili eserler, özellikle Türkçe olanlar hala dağınık durmaktadır.”²³

*

Görüldüğü üzere, -aktarılan alıntılarda-, Sultan Bayezid’in tarih yazımı konusundaki ısrarı, -zamanın tarih anlayışını göstermesi bakımından önemli olduğu vurgulanmak üzere- esasen tarih yazılmasıyla büyük hükümdarların zaferlerinin ve başarılarının gelecek nesiller için ölümsüzleştirilmesi yaklaşımı, bu bağlamda, -Farsça bir tarihin de, seçkinler tarafından olduğu kadar sıradan halk tarafından da beğenilen bir üslupta, bu hanedanla ilgili hikayelerin düzeltilip açıklanarak kaleme alınması gereği ile birlikte- çoğunlukla, hem seçkinlerin ve hem de halkın faydalanabileceği, sade bir üslupla, -en seçkin ve en şerefli sultanlar olarak kabul edilen Osmanlı sultanları ile ilgili- Türkçe eserlerin yazılması isteği özellikle dikkat çekmektedir.

Bunlara ilaveten, eserlerini farklı zamanlarda yazmış, değişik statülerde olan üç yazarın -yazı konumuzla ilgili- görüş ya da gerekçeleri de incelenebilir:

Lütfi Paşa²⁴; çocukluğu II. Bayezid’in sarayında geçtiği, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında devamlı onların yanlarında bulunduğu, tabiatıyla

Farsça ile rekabet edecek yüksek bir Türk nesri yaratma arzusunu da yansıtan, önemli bir edebi eserdir. ... İbn Kemal, Hoca Sadeddin, Âli, Naima ve Cevdet Paşa dahil, bütün Osmanlı tarihçilerinin en büyüğü olarak kabul edilebilir. H. İnalcık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, s.: 116, 117.

²³ - H. İnalcık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, s.: 114.

²⁴ - Lütfi Paşa’nın nerede ve kaç yılında doğduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Tevarih-i Âl-i Osman ve Âsaf-name’sinde kendi hayatını kısmen anlattığı halde doğum yeri ve tarihini vermez. ... O’nun zamanına en yakın olan iki kaynaktan ve daha sonraki kaynaklarda Arnavud asıllı olduğu belirtilir. ... (Az önce de ima edildiği üzere) Paşa’nın, doğum tarihi de, tam olarak bilinmemekle beraber; 1508’lerde en az yirmi yaşında olması gereken bir saray memuriyetini ifa ettiğine göre, 1488’ler civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Yine, Lütfi Paşa’nın, II. Bayezid’in ilk devirlerinde Avlonya taraflarından devşirme olarak getirildiği de tahmin edilmektedir. ... Lütfi Paşa Tevarih-i Âl-i Osman ve Âsaf-name isimli eserlerinde, memuriyetleri ile ilgili bilgiler vermiştir. O, Yavuz Sultan Selim’in tahta geçmesiyle, Çuhadarlık görevinden, elli akçe maaşla müteferrikalık göreviyle taşraya tayin edildiğini; daha sonra sırasıyla Çarşınbaşılık, Kapucu-başılık, Miralemlik, Kastamonu Sancağı (beyliği), Karaman Beylerbeyliği, Anadolu Beylerbeyliği görevlerinde bulunduğunu, Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise vezirlik ve nihayet (1539’da) sadrazamlığa tayin edildiğini bildirir. ... Asıl faaliyetini ve islahatını sadarete geldikten sonra yapmıştır. Bu görevdeyken Divan-ı Humayun’la ilgili bazı usul, kanun ve esasların da bozulmaya uğradığını görmüş; bunun üzerine idari ve mali birtakım islahata girişmiştir. Zahiri ihtişamına rağmen, özünde bozulmaya başlamış olan devletin, kadroları ve yüksek kademelerinde rüşvet ilerlemişti. Lütfi Paşa, sadareti zamanında, aldığı maaşını, masraflarını ve biriktirdiği parayı ayrı ayrı açıklayarak, bir bakıma vezir-i azamların rüşvet almaya ihtiyaçları olmadığını belirtmek istemiştir. ... Lütfi Paşa, Mayıs 1541’de azlinden sonra, Dimetoka’daki çiftliğine çekilmiştir. Azlinden bir müddet sonra da Hacc’a gitmiştir, fakat hangi tarihte gittiği bilinmemektedir. ... Eserlerini yazmaya başladığı tarih ile yazı hayatının bittiği tarih de tam olarak bilinmemektedir. Ölümü hakkında da çeşitli görüşler vardır. Bu hususta 1543, 1553 tarihleri verilir. Fakat Lütfi Paşa’nın “Tevarih-i Âl-i Osman” adlı eseri 15

birçok savaşa katıldığı ve dolayısıyla hadiselerin içinde olduğu için, gördüğü ve duyduğu ve bizzat yaşadığı şeyleri yazma gereği duymuştur. Bunlar bir yana, yine, O da, eserini “tevarihlerde geçen padişahların her birisinin siretleri başka başka mütalaa olunduğundan, onların adetlerini, din-i İslam’da dindarlıklarını ve Hakka itikadlarını ortaya koymak amacıyla ve bu bağlamda Osmanlılar (ın), Hulefa-yı Raşidin’den sonra gelenler arasında, kusursuz, akideleri pak ve sünni müslüman oldukları (nı göstermek) için” yazmıştır.²⁵

*

Hoca Saadettin²⁶’in -geçmişine ve konumuna temellenen, hem nazım ve hem de nesir olarak, kendisinin de vurguladığı üzere, kaleminin gücüyle- (Tacü’t-Tevarih’te²⁷) yazdıkları da söz konusu bağlamı açıkça ortaya koymaktadır:

Ağustos 1553 tarihine kadar olan olayları ihtiva ettiğine göre ölüm tarihinin 1543 olması mümkün değildir. ... Her halde devrine en yakın kaynağın verdiği “970 hududu” (1562) en doğru olanıdır. Yazılanlar -ve ayrıca ek bilgi- için bkz.: Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, Ankara 2001, s.: 5-12. Öte yandan, “*Lütfi Paşa Osmanlı Tarihi’ni 1541’de sadareten azledildikten sonra yazmıştır.*” açıklaması için bkz.: Colin İmber, “Osmanlı Hanedan Efsanesi” (Çeviri: Fatma Acun), *Söğüt’ten İstanbul’a*, (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000, s.: 264, 265.

²⁵ - K. Atik, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, s.: 19.

²⁶ - Osmanlı padişahlarından III. Murad’a doğrudan doğruya, III. Mehmed’e ise, görevi gereği öğretmenlik etmiş bulunan Sadettin Efendi’nin taşıdığı Hâce-i Sultanî unvanı, yetiştirdiği pek çok bilginle sadece, resmi bir ad olarak kalmamıştır. Gerçekten Hoca Çelebi yani, Ebussuud Efendi ile birlikte, XVI. yüzyılın en şöhretli iki öğretmenin ikincisi olmuş, bundan ötürü de Koca Hoca Efendi sanıyla bilinmiştir. 943 (M. 1536/37) yılında İstanbul’da doğan Hoca Efendi’nin ailesi, aslında İsfahan’dandır. Dedesi Hafız Mehmet, Çaldıran savaşından sonra Yavuz Sultan Selim’in Tebriz’den alıp İstanbul’a getirdiği zanaatkarlar, bilginler ve sanatçılardan biri idi. Sesiyle kendini tanıtmış ve Yavuz Sultan Selim’in özel hafızı olmuştu. Oğlu yani, Hoca Efendi’nin babası Hasan Can’ı ise padişah, kendisine sırdaş eylemişti. Bunun içindir ki aile, İstanbul’da Tebrizi/Tebrizli olarak tanınmıştır. Hoca Efendi, devrin yetiştirme usullerine göre eğitilmiştir. İsmi bilinen ilk öğretmeni sahn-ı seman müderrisi Karamanlı Mehmet Efendi’dir. Ama, onu hayata hazırlayan Ebussuud Efendi olmuştur. 20 yaşında öğrenimini tamamladıktan sonra ilk görevi, 30 akça gündelikle Murad Paşa Medresesi Müderrisliği olmuştur. ... 1573 Mayısında da İbrahim Efendi’nin ölümü üzerine, Manisa’da Şehzade Murad’ın öğretmenliğine atandı. Manisa’da, şehzade ile 8 ay kadar kaldı. Bu kısa süre içinde öğrencisinin güvenini ve saygısını kazandı ve şehzadenin padişah olması ile de İstanbul’a gelerek, Hâce-i Sultanî unvanıyla ölümüne kadar devam ettireceği nüfuz ve iktidarı sağlamış oldu. ... Böylece Osmanlı sarayında, sarsılmaz yerini alan Hoca Efendi, III. Murad devrinde imparatorluğun iç ve dış ilişkilerinde söz sahibi olacak bir dereceye yükselmişti. Devrin tanınmış sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa’ya bu yüzden cephe aldığı, (kadar,) zaman zaman, Koca Sinan Paşa ve Kanijeli İbrahim Paşa ile de çatıştığı olmuştur. ... III. Murad’ın ölümü üzerine yerine geçen III. Mehmed devrinde de şehzadenin hocası Nevali Efendi’nin, cülustan iki gün önce ölmesi nedeniyle Hâce-i Sultanîlik görevini korumuştur. Hele yeni padişahın annesi Safiye Sultan’ın sevgisini de kazanınca, durumu iyice kuvvetlenmişti. ... Hoca Saadettin Efendi’nin Türk tarihine en büyük armağanı (1596), Haçova-Keresztesmezö savaşındaki çabaları olmuştur. Daha seferin başında, cihat ayetlerini ele alarak, padişah III. Mehmed’i sefere katılmaya inandırmış, bu konuda önce Koca Sinan Paşa, sonra da Damat İbrahim Paşa ile işbirliği etmişti. ... Ancak zaferden sonra, padişah katında sahip olduğu üstünlüğü uzun sürmedi. ... Sadettin Efendi’nin nüfuzunun kırıldığı bu dönem, bir yıldan fazla sürdü. Kendisine karşı olanlardan kiminin ölümü, kiminin de görevinden uzaklaştırılmasıyla III. Mehmed katında, tekrar eski değerini buldu. Şeyhülislam Bostanzade’nin ölümü üzerine Sadrazam Hadım Hasan Paşa’nın karşı çıkmasına karşın, padişahın kesin emriyle bu göreve yükseltildi. ... Hele Hasan Paşa’nın öldürülmesinden sonra, Osmanlı Devletinde söz sahibi tek kişi olarak görüldü. Öyleki; Nemçe Seraskeri Satırcı Mehmed Paşa’nın, Erdel Bey’i Zsigismund karşısında başarısızlığa uğraması üzerine, ona ağır bir tekdir mektubu gönderecek kadar devlet işlerine sahip çıkmış bulunuyordu. Hoca Efendi’nin şeyhülislamlığı 1 yıl, 6 ay, 2 gün sürdü. 2 Ekim 1599’da III. Murad’ın ruhuna okutulacak mevlide katılmak için evinde abdest tazelerken fenalaştı. Öyle olduğu halde Ayasofya Camiine gitti. Burada rahatsızlığı daha da artınca, çocuklarına haber verilmesini istedi ve bu sırada ruhunu teslim etti. ... Hoca

“En yüce, en güzel hamd u senalardan sonra/Neden yazdım bu kitabı bildireyim sana. Mısır fatihi yani, Padişah Sultan Selim/Yüklemesin ağır yükler ona Tanrı derim. Kerem etti babama kölesiydi kapısında/O şahın hizmet etti altı yıl otağında. Bütün sırlarına ederek babamı sırdaş/Azat kabul etmez kulu oldu, ana yoldaş. (...) Çünkü bağlanmıştı gönülden o padişaha/Hem de sonsuz idi sevgisi Âl-i Osman’a. (...) Elbet bizde onun keremiyle yetişmişiz/Doğrulukla kapısında hizmetler etmişiz. Bu yüzden elime aldım kalemi gezdirdim/Sözde kavramları emrine bir bir dizdirdim. Yazdım tutumlarını bütün padişahların/Milletle din yolundaki ulu hakanların. Menkıbelerini tek tek ortaya dökerek/Güzel huylarını hepsini tespit ederek. Atamdan gelme sevgi, böylece ortaya kondu/Kalemim, dört bir yanı şekerlere doyurdu. (...) Geçenlerin durumu gelenlerce bilinmek/Nice zaman olur ki elbet görülür gerek. (...) Yazarlarda; değerlendirmeye, uzun zaman/Bunlardır işleri bir birine karıştıran. Ama aldığından konuyu yakın zamandan/Göremezsın kelime olaylarda yalandan. (...) Nihayet Şerefeddin Ali gibi boş yere/Nifak ehline durmadan söylemem medhiye. Nasıl olur kalem, nifak ehlini tanıtır/O kitaba da Zafername adı takılır. Benim, Âl-i Osman’dan menkıbeler söyleyen/Namlarını onların benim, bir bir okuyan.”²⁸

Yine, bu düzlemde, O’na göre: “Gerçekte Osmanlı soyunun işleri, öğrenmeye kaynak olan tutumları, Tanrının keremi ile ufuklardan doğmuş, defterlere, belgelere bütün genişliğiyle açık ve seçik olarak yazılıp kaydedilmiştir. Ancak, bunların çoğu Farsça yazıldıklarından her kişinin bu dili bilmesine, bu meydanda at koşturmasına imkan bulunmadığından, bu yazılanların sedef taneleri gibi pırıldıyan sözlerinden anlam çıkarmak, inceleyenlerin önlerine serilen sunuşlardan sonuç almak mümkün olmamaktadır.”⁽²⁹⁾ Özellikle bazı yazarlar da güzel ve işlenmiş bir dille yazmak hevesine kapılmış olduklarından kavramlar, ışık ve söz perdelerinin gerisinde, gölgeleyici tüllerin ardında kalmakta, zamane yetiştirmeleri de böyle uzun boylu sözlere pek ilgi

Efendi’nin bir insan olarak bir parça paraya ve kendi çocukları ile yakınlarına tutkunluğundan başka bir kusuru bilinmemektedir. Paraya karşı tutkunluğunu da, III. Murad yakından bildiği için, bu bakımdan onu hoş tutmakta idi. ... Hoca Sadettin Efendi, Tacü’t-Tevarih (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoglu), Cilt: I, Ankara 1999 (Dördüncü Baskı), s.: IX, X, XI, XII, XIII.

²⁷ - Hoca Efendi, eserini II. Selim’in padişahlığı günlerinde yazmaya başlamış ve Murad-ı Hüdevandigar’ın ölümüne kadar olan yani, Osmanlı Devleti’nin kuruluş bölümünü, bu padişah zamanında tamamlamış bulunmaktadır. Ondan sonra yapıtına, görevi itibarıyla birtakım uğraşlarla karşılaşmış olması dolayısıyla ara vermiş fakat, çalışmalarını yine de sürdürmüştür. III. Murad’ın cülusunu izleyen günlerde onun arzusu üzerine metni yeniden gözden geçirip temize almış ve Sultan III. Murad’a sunmuş, yapıtını, çalışmasına duyduğu bağlılıkla tarihlere tâc olmaya layık gördüğü için Tacü’t-Tevarih diye adlandırmıştır. Bu suretle Tacü’t-Tevarih, yazılışında öngörülen ana plandan bir parça noksan kalmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman devri işlenememiş, metnin dışında müsveddeler halinde kalmıştır. Bu yapıta 1554 yılına kadar yapılan bazı ekler varsa da, bunların doğrudan doğruya Hoca Efendi tarafından mı yoksa oğulları Mehmed veya Es’ad Efendiler tarafından mı yapıldıkları çözümlenmemektedir. ... Hoca Sadettin Efendi, Tacü’t-Tevarih, Cilt: I, s.: XV, XVI.

²⁸ - Hoca Sadettin Efendi, Tacü’t-Tevarih, Cilt: I, s.: 6, 7, 8.

²⁹ - Bu arada, “Aslında bu devir Farsça nesrinin ortak özelliği, nesrin söz ustalığı sergileme aracı olarak kabul edilmesidir. Bu dönemde yazılan mensur eserler anlaşılacak için yazılmamıştır dersek abartmış olmayız. Vassaf lakabıyla tanınan ve Tecziyetü’l-Emsar ve Tecziyeti’l-Asar (meşhur adıyla Tarih-i Vassaf, yazılış tarihi 1312) adlı eserin yazarı olan Edib Şerefü’d-din Abdullah Şirazi bu olumsuz geleneğin kurucusu olarak tanınmaktadır. Vassaf’tan sonra gelen yazarların büyük çoğunluğu onu örnek almış ve bu eserin Farsça nesir üzerindeki olumsuz etkisi yıllarca sürmüştür. (Mesela: -daha önce de adı geçen-) İdris-i Bidlisi de Vassaf’ı örnek alan yazarlar arasında yer almaktadır. Hatta İdris-i Bidlisi’nin oğlu Ebu’l-Fazl, Selim Şah-name’ye yazdığı girişte babasının Vassaf’a üstün geldiğini övünerek belirtmektedir.” açıklaması zikre değerlidir. İdris-i Bidlisi, *Selim Şah-name*, (Hazırlayan: Hicabi Kırılancı), Ankara 2001, s.: 27.

göstermemektedir. Öte yandan yaptıkları tamlamalar, o kadar güzel olmadığı gibi, tanıtmak istedikleri kavramlar da iyice anlaşılamamaktadır. Geniş açıklamalara gerek olduğu yerlerde özetlemelere (gitmişler), olayları derleyip toplayacakları sırada ise dağılıp saçılmalara dikkat etmemişlerdir. Bir de bu eserlerin çoğu, biricik ve mutlu padişah Sultan Bayezid, -Aziz Allah ibadetlerini kabul buyursun ve ardından gelenleri saltanat tahtında ömürlü kılsın-, hazretlerinin adaletli zamanına kadar olan olayları anlatıp burada kalmaktadırlar. Halbuki ondan sonra din yolunda savaşıyan, gazilerin sultanları, adalet kurallarının temelleri, din sancağını omuzlayan, Haremeynü’ş-şerifeyn’in hizmetkarları olan, iki cihanın peygamberi ve efendisinin şeriatini koruyan, Sultan Süleyman ile babası Sultan Selim -ki, yüce Tanrı onlara cennet bahçelerin versin, rahmet ve bereket bulutlarıyla, ruhlarını bereketlendirsün, büyük iyilikler ve faziletlerden kendilerini hisselendirsün-, hazretlerinin kesin kararları, sağlam tedbirleriyle hayırlara açılmış hükümdarlık günlerinde meydana gelen olaylar ve bu zor durumlarda aldıkları akıllıca tedbirler ve değişik tutumlar vardır. Bütün bunların her biri, kulaklara küpe, akıllı başlar için de bilinmeleri gerekli haberler oldukları kadar, bu çağı tanıtan kitabın, en başında yazılmaları gereken konulardır. Gerçi bunların hepsi -daha önce de yazıldığı üzere- defter ve kitaplara, dergi ve belgelere ayrı ayrı kayd edilmişlerse de düz yazı olsun, şiir olsun, çoğunlukla deyimlerle örtülü ve süslemelerle kaplı bulunduklarından, ortada gözükmemektedirler.⁽³⁰⁾ Henüz bu olayları tek bir kitapta derleyip, özlü olarak anlatan sihirli bir kalem de çıkmamıştır. Bu konular üzerinde parlak düşüncelerini belirten bir görüş sahibi de kendini tanıtmamıştır. Bunun içindir ki, dinimizin sağlam dayanakları olan bu güçlü sultanların ... keremli ata ve dedelerinin tarihlerini, hikayelerini orta bir tutum içinde anlatmakla beraber, bu iki, yüce makam sahibi padişahın öğünülecek devirlerini, alkışlanacak eserlerini, sayısız fetihlerini de buna ekleyip katmak düşüncesi, Osmanlıların gönülleri hoş eden ocağında, saltanat makamının görkemli yüce bucağında yetişmiş, bu değersiz kulları, sonsuz duacıları, temiz görenekler bellemiş Sadettin’in gönül aynasında çok eski günlerden beri kendini göstermiş idi.”³¹

³⁰ - Bu cümleden de olarak, I. Selim adına çok sayıda eserin (Selim-name’nin) kaleme alınışı hakkında bkz.: İdris-i Bidlisi, *Selim Şah-name*, (Hazırlayan: Hicabi Kırılancık), s.: 1.

³¹ - Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, Cilt: I, s.: 16, 17. Yine, Hoca Sadettin’e göre: (Daha önce, esasen betimlenmiş olmakla birlikte, özellikle -hocanın şartları ve tenkitçiliği gibi- bazı ilgi çekici motifler taşıması hasebiyle, aktarıldığı vurgulanmak üzere) “... Bir süreden bu yana da bu düşünceye tekrar eğilmeye, bu dileği yeniden canlandırmaya, bunun için uygun bir zaman bulmaya çalışılmaktaydı. Ama, ne çare ki, gönül bostanına ilim ve irfan sevgisinin tohumları ekilmiş, geniş ufuklu düşünce kavrama alanı üstünlük ve bilgiçlik araçlarıyla sürülmüş olduğundan, öğrenme yolunda koşmayı, zamanı, anlaşılmayan konuları anlamaya ayırmayı, bir yandan öğretmeyi, bir yandan da öğrenmeyi ve şartların gereğince yükselmek için elveren işleri yerine getirmeyi ön görmüştü(?). Dersler vermek, konuları ilgililerle tartışmak saatleri almakta, günleri yutmakta idi. Bunun için de sözü edilen tasarı durmadan geriye atılarak denk bir zamana bırakılmış, ondan önce, yazılanları inceleme ve araştırma denizine dalınmıştı.”. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, Cilt: I, s.: 17, 18. Burada “... (Yedi iklim padişah olan Sultan Selim zamanına ulaşmış oldu.) Bu günlerde fazilet meydanının ünlü koşucusu, bilim ve hüner birliklerinin şanlı başbuğu, iyilikler seven Rabbimiz, lütfuyla üzerini örtün Mevlana Muslihüddin-i Lâri değeri yüksek bir tarih kitabı yazmış ve onu cennetler vadedilmiş olan büyük sultanımızın ismiyle şerefli kılarak o mutlu otağa armağan eylemişti. Kitabın son bölümünü de Osmanlılarının tarihine ayırmıştı. Ama, özellikle bu bölümde konuları birbirine karıştırdığı gibi, özet olarak sunmak için de ölçüyü çok dar tutmuş, önemli pek çok konuyu bu yüzden ihmal etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca, töreleri gönüller alan bu padişahların öykülerini, büyük gazalarını anlatacak bilgiden yoksun oluşu, onların davranışlarını, tutumlarını açıklamak, belirtmek için yetersizliğini de meydana çıkarıyordu. Bu haliyle anılan eserin, onların yüce hükümdarlık değerleriyle, şanlılarıyla bir ilgisi yoktu. Bundan dolayıdır ki büyük, küçük herkesçe beğenilecek, bilim çevrelerince değer verilecek bir Osmanlı Tarihi’nin yazılması, bize lütfedilen

(Biraz ayrıntılı olarak sunulduğundan, bu alıntılarda yer alan yaklaşım ve görüşler de, özetlenerek vurgulanacak olursa:) Öncelikle, Hoca Sadettin'in, -sıradan bir tarafgirliğin çok ötesinde- babasını ve kendisini Osmanlıların kulu ve hizmetkârı olarak takdim etmesi ve bu psikoloji ile, eline kalemi alarak kavramları bir bir dizdirdiğini ifade etmesi gerçekten de düşünülmeye değerdir. Öte yandan, -yine, zamanın tarih anlayışının teşhisi açısından önemli olduğu hatırlatılmak üzere-, geçenlerin durumunun gelenlerce bilinmesi gereğinin vurgulanması, yazarların işleri birbirine karıştırdığının iddia edilmesi, bizzat doğruları yazdığının, öteki tarihçinin (yani, Şerefeddin Ali'nin) ise nifak ehlini övdüğünün ileri sürülmesi de dikkat çekmektedir. Özellikle; -daha önce işlenen Türkçe eser talebinin de cevabı niteliğinde olmak ve yazılacak eserlerin okunması ya da dinlenmesi ve tabiatıyla anlaşılması isteği ve gereğini içkin olduğu da vurgulanmak üzere- Osmanlı soyunun işleri, öğünülecek tutumları çoğunlukla Farsça olarak kaleme alındığından, bunların, -bu dili bilmeyenler tarafından- anlaşılabilmesi, dahası, -aslında kendisinin de bu konuda eleştirilere maruz kaldığı hatırlatılmak üzere- bazı yazarlar da güzel ve işlenmiş bir dille yazmak hevesine kapıldıklarından onların yazdıklarının da anlaşılabilmesi ve -güncel yaklaşım ya da tartışmaları düşündürücüsüne- zamane yetişmelerinin bunlara pek ilgi göstermemesi, teşhis ve tespitleri de gerçekten zikre değerdir. Yine, yazarların (geniş açıklamalara gerek olduğu yerlerde özetlemelere gitmeleri ya da bunun tersini yapmaları gibi) yazım ve sunuş kusurları ile ilgili, tenkitleri de hayli ilginçtir. Ayrıca, -daha önce de işlendiği üzere- eserlerin çoğunda, Sultan Bayezid'in zamanına kadar olan olayların anlatılması, halbuki Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanlarında da önemli olayların olması ve fakat, henüz bu olayları tek bir kitapta derleyip, özlü olarak anlatan sihirli bir kalemin çıkmaması, görüşleri de kayda değerdir. Bu cümleden olarak, O, bu güçlü sultanların ata ve dedelerinin tarihlerinin, hikayelerinin orta bir tutumla anlatılmasıyla beraber, bu iki yüce makam sahibi padişahın öğünülecek devirlerinin, bunlara katılması düşüncesinin, Osmanlıların ocağında yetişmiş, değersiz kullarının, gönül aynasında çok eski günlerden beri kendini göstermiş olduğunu da ifade etmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse; Hoca Sadettin; saltanata sadakat, -bazılarının güncel tarih yazıcılığı ya da yazımındaki şikayetlerle örtüşmesinin de dikkat çekici olduğu vurgulanmak üzere- yazarların yetersizliği ya da yeteneksizliği ve yanlılığı, bu bağlamda yazım ve sunum yöntemlerinin uygunsuzluğu, dil ve üslup sorunu, tarih eserlerinin eksikliği temalarını -bittabi, geçmiş bilmenin gereğine binaen (ya da rağmen), Osmanlıların tarihini anlatılamaması kabulü ekseninde- işlemiştir.³²

*

Daha sonraları; -nisbeten objektifliği ile de öne çıkan- Peçevi³³ ise, “Bundan sonra, temiz yürekli dostlara ve vefalı kardeşlere gizli ve kapalı olmasın ki, yurdumuz olan

nimetlere şükür ve bağlılık duygularının gerektirdiği görev için şart olmuş, kerem ıssı Allah'ın yardımlarıyla, varlığı gerçek olan Tanrı'nın destekleriyle işe başlamış ve amaca ulaşma yolunda bütün çabalar harcanmıştır.” alıntısı da kayda değerdir. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Cilt: I, s.: 18, 19.

³² - Öte yandan, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı tarihi üzerinde bir eser veren Mehmed Murat efendi de “Tarih-i Osmani henüz yazılmamıştır” diyor ve o ana kadar yazılmış tarihlerin “vukuat cetvellerinden ibaret” olduğunu ileri sürüyordu. T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.: 89.

³³ - Peçevi İbrahim Efendi, *bugünkü Macaristan'ın Peç (Pecs) kentinde dünyaya gelmiştir. Yazarın kendisi, Tarihi'nde, ailesi, ataları, kitabını nasıl ve ne gibi amaçlarla kaleme aldığı hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre, ailesi Alaybeyoğulları adı ile tanınmış olup Saraybosna yakınlarında Biha nahiyesinde oturmakta idi. İlk atası, Fatih Sultan Mehmet'in silahtarı olan Kara Davut Ağa, Bosna'da zeamet sahibi ve Alaybeyi idi. Onun oğlu Cafer Bey de, yine Bosna Alaybeyliğine*

Macar ülkesinin -yüce Tanrı orayı uğursuz düşmandan korusun- fethi üzerinden uzun zaman geçmediği için sık, sık o fatihlerle ilgili işlerden, -rahmetli ve bağışlanmış Gazi Sultan Süleyman Han'ın ulu Tanrı'nın rahmeti üzerine olsun- gazalarından söz açılıp konuşulmaktadır. Bu sebeple, değersiz hatırıma şu düşünce geldi ki, bilgisi kıt ve güçsüz varlığım, bazı tarihlerden ve güvenilir kimselerden öğrendiklerimi yaşatmak için tesbit edeyim ve yazayım. Her ne kadar bunlar, dervişlerin perişan giysileri gibi, parça parça yüzlerce yamadan oluşmuş, ya da softa hırkası gibi, çeşitli renklerden karmakarışık bir biçimde meydana gelmiş; yani akıllı kimselerin terazisinde tartılmış, erdemli kişiler eliyle yazılmış tarihlerden aktarılmış şeyler olsa da yine umulur ve beklenir ki, bunları görececek mevki sahipleri bağışlama eteği ile örtünler ve bu konudaki eksikimizi hoş görsünler. Açıkça söylerim ki hep yaptıklarım, ettiklerim hatadır. Öyle de olsa, rahmetli Celalzade Nişancı Mustafa Bey, kardeşi Celalzade Salih Efendi; Tevkii Ramazanzade; rahmetli usta şair Âli Efendi, Hasan Beyzade Efendi; Hadidî ve Katip Mehmet Efendi tarihlerinde anlatılanlara tamamıyla uygun düşmek şartıyla ve de günün Türkçesiyle; yabancı terim ve deyimlerle seci' ve kafiyelelerden arınmış, özel bir gaye gütmeye herkesi inandıran ve günlük sade bir dille yararlı bir dergi (mecmua) yazmak niyetiyle bu işe girişildi."³⁴ demektedir.

Görüldüğü üzere, -otokritik yapabilen ve bundan da mülhem olarak, nisbeten objektif olduğu yazılan- Peçevi'de (ya da Peçevi Tarihi'nde) de, memlekete bağlılık veya memleket sevgisi³⁵ ile, -diğer kaynaklarda da genellikle işlendiği ve tarihin özgeçmişliği ve ders vericiliği işlevine işaret ettiği üzere- öğrenilenleri yaşatmak için tespit etmek ve kaleme almak, -tarihin esasen onlar adına yazıldığı hatırlandığında

getirilmiş bulunuyordu. Bu Cafer Bey'in, uçboyu savaşlarında, özellikle Kara Malkoç Bey'in sancakbeyliği döneminde kahramanlıkları ile sivrilmiş sekiz oğlu vardı. İşte bunlardan biri yine Bosna Alaybeyi ve İbrahim Efendi'nin babasıdır. Yazar, her nedense babasının adını vermemektedir. Ama Bosna'daki savaşlara ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak'ın seferine katıldığını bildirmektedir. *İbrahim Efendi'nin annesi de Bosna'nın köklü bir ailesi olan Sokoloviçlerden gelmektedir. Ünlü sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın amcalarından birinin kızıdır. Anlaşıldığına göre İbrahim'in babası, Peçuy'un fethi (1543) sırasında bu kente gitmiş ve 1574 tarihinde de oğlu orada doğmuştur. İbrahim, ön dört yaşına gelince babasını yitirdi. Bunun üzerine Budin beylerbeyi olan dayısı Ferhat Paşa'nın yanına gitti. Çok geçmeden Ferhat Paşa da ölünce Bosna'daki akrabalarının yanına döndü, bir süre sonra Avusturya ile savaş patlak verince, yine Sokollu Mehmet Paşa'nın bir amcası oğlu olan Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmet Paşa'nın hizmetine girdi ve on beş yıl boyunca onun buyruğu altında çalıştı. Böylece 1593'te orduya katılan genç İbrahim, Avusturya savaşlarının birçok safhalarını gözleriyle gördü. Bu arada, 1595 ağustosunda Estergon Kalesi'nin düşmana teslimi, 1605'te de aynı kalenin düşmandan teslim alınması şartlarını görüşecek heyete katılmak, cepheye gelen Kırım Hanı Gazi Giray'ı karşılamak, serdarın telhislerini başkentteki padişaha iletmek, askeri maaşlarını dağıtmak gibi çeşitli görevlerde bulundu. Bu gibi önemli işlerde gösterdiği beceri ve başarıları dolayısıyla devlet büyüklerinin takdirini kazandı ve ödüllendirildi. ... Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, C.: I (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992, s.: XVII, XVIII.*

³⁴ - Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C.: I, s.: 1.

³⁵ - (Esasen, daha önce yazılan hayat hikayesinin devamı olduğu da belirtilmek üzere) Lala Mehmet Paşa'nın ölümü (22 Haziran 1606) ile İbrahim Efendi büyük koruyucusunu yitirmiştir. Bununla beraber kendisine, koruyucusunun ölümünden sonra da, aynı önemde yeni görevler esirgenmedi. *Derviş Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Eğriboz, İnebahtı ve Karlova sancaklarının yazımı (tahriri) ile görevlendirildi. Sadrazam Kuyucu Murat Paşa da ona bazı görevler teklif etti. Fakat Peçuy'daki evinin yandığını ileri sürerek, hiçbirini kabul etmedi ve memleketine döndü. Uzunca bir süre Peçuy'daki çiftliğinde kaldıktan sonra 1618'de Bender ve Akkerman yöresine bir geziye çıktı. Biraz sonra da devlet hizmetine dönerek Diyarbakır defterdarlığına atandı. ... En sonunda, 1641'de devlet görevinden kesinlikle çekildi ve ömrünün son yıllarını Budin ile Peçuy'da tarih eserini yapmaya adanmış. Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, C.: I, s.: XVIII.*

tabiiliği aşikar olmak üzere- mevki sahiplerinden çekinmek, günün Türkçesiyle yazmak gibi, bazı vurgular dikkat çekmektedir.³⁶

*

Bu fasılda yazılanlara topluca bakıldığında; tarih yazımının, esasen, büyük hükümdarların zaferlerinin ve başarılarının gelecek nesiller için ölümsüzleştirilmesi anlayışına dayanması ve bu zeminde -bir dönemden itibaren- en seçkin ve en şerefli sultanlar (Hulefa-yı Raşidin'den sonra gelenler arasında, kusursuz, akideleri pak ve sünni müslümanlar) olarak Osmanlı sultanlarının kabul edilmesi ve bunun için tarih yazılması, hanedanla ilgili hikayelerin düzeltilip açıklanarak kaleme alınması (gereği), çoğunlukla, hem seçkinlerin ve hem de (dönemin şartlarında muhatap kitleye işaret etmesi bakımından özellikle dikkat çekici olduğu belirtilmek üzere) halkın faydalanabileceği, sade bir üslupla, Türkçe eserlerin yazılması (istegi) ve ayrıca, - anlaşılacağı üzere- tarih eserlerinin, padişahın talebi ve ısrarı üzerine ya da Osmanogullarının ocağında veya kapısında yetişenler tarafından -özellikle sadakat

³⁶ - Bu noktada, -özellikle (tarihçi) yaklaşımı açısından, nisbi objektifliği ile de ilgili olarak- yazılacak olursa: İbrahim Peçevi Efendi, gençliğinden beri tarihe yakın bir ilgi duymuş, derin bir sevgi beslemiştir. Kendi deyimi ile, bütün ömrünü tarih kitapları okumaya ve tarih araştırmaları yapmaya adamıştır. ... “Yüksek ilimlerden nasibimiz olmamakla, doğal kabiliyetimiz tarih alanına yönelmiştir. Bunca tarih kitapları okudum, İslam padişahlarından çoğunun gaza ve fetihlerini öğrendim” demektedir. Sonunda, yıllarca edindiği bilgi ve topladığı belgeleri değerlendirmeye karar veriyor. ... Okuyup duyduklarını Gazevat ve Fütühat-ı Sultan Süleyman Han başlığı altında bir araya getirerek bir tarih kitabı yazmaya girişti ve bunu 1641’de tamamlayarak, o zaman Budin Beylerbeyi bulunan Vezir Musa Paşa’ya sundu. Öyle anlaşıyor ki, Musa Paşa tarih ilmi ile yakından ilgili idi. Bu alanda fikir yürütecek kadar geniş bilgisi vardı. Hatta denebilir ki, tarih hakkında kendine has bir görüş ve anlayış sahibiydi. Böylece o, kendisine sunulan eseri inceledi. Yazarın daha çok savaş olayları üzerinde durduğunu, fakat barış antlaşmaları ve bu konu ile ilgili işlere yer vermemiş olduğunu gördü. Oysa, bir tarih kitabında olayların hakkıyla aydınlatılarak anlatılabilmesi için, bu konunun çok önemi bulunduğunu belirtti ve yazara, bu eksikliğin giderilmesini öğüt verdi. İbrahim Efendi ise, okuduğu tarih kitaplarında barış işlerine ait “ne bir söz okumuş ne de görmüş” olduğunu özür olarak ileri sürmüş ve ezberden yazmanın imkansız bulunduğunu, bu sebeple ister istemez bu kadarı ile yetindiğini anlatarak paşanın teklifine pek yanaşmak istememiştir. Ama Musa Paşa, “sulhu salah umurunun” her şeyden önce geldiği görüşünde direnince, yazar da eksikliğini tamamlamayı kabul etmiştir. Ancak, konu ile ilgili bilgiler İslam tarihçilerinin eserlerinde bulunmadığından “kafir tarihlerine” başvurmak gereğini duymuş ve onlara dayanarak Musa Paşa’nın isteğini yerine getirmek için elinden geldiğince çalışmıştır. Artık, eserini bilgi bakımından genişletmeye koyulan İbrahim Efendi, planını da değiştirmeyi uygun bulmuştur. Kitabının kapsadığı zaman bölümünü de uzatmak yolunu tutmuş, Kanuni Sultan Süleyman’dan sonraki dönemleri de işleyerek kendisinin yaşadığı günlere kadar getirmiştir. Böylece, şimdi elimizde bulunan ve 1520-1640 yılları olaylarını kapsayan Peçevi Tarihi meydana gelmiştir. (Bir kısmı metin içerisinde de vurgulandığı üzere) Kaynak olarak yazar, kendisinden önceki zamanlarda meydana gelen olaylar için eskiden yazılmış Osmanlı tarihlerini, tanıdığı yaşlı gazilerin ve devlet büyüklerinin anılarını kullanmıştır. III. Mehmet’in tahta çıkışından beri de bir göz tanığı olarak yaşamış bulunduğu izlenimlere dayanmıştır. Ayrıca, fırsat buldukça ele geçirip sakladığı belgelerden de yararlanmış. Kaynaklarının yazarları ile rivayetçilerinin adlarını büyük bir titizlikle kitabında vermektedir. ... Peçevi, Musa Paşa’nın istediği, barışlarla ilgili olaylar için de Macar tarihçilerinin eserlerine başvurmak zorunda kalmıştır. ... Böylece, İbrahim Peçevi, batı kaynaklarından yararlanan ilk Osmanlı tarih yazarı olmaktadır. Peçevi Tarihi, ilmi yöntem bakımından bir özellik göstermemektedir. O zamanın, kronik (vekayiname) denen doğuda ve batıda geçerli tarih yazıcılığı kurallarından ayrılan bir yanı yoktur. ... Buna karşılık Peçevi’nin görüşlerinde bir gerçekçilik, değişlerinde bir incelik ve tok sözlülük, aynı zamanda kasıt ve hileden uzak, içtenlik göze çarpmaktadır. ... İbrahim Efendi’nin kabiliyetli bir gözlemci olduğu ve tarih alanında oldukça geniş bir bilgiye sahip bulunduğu da anlaşılmaktadır. ... Bütün bu nitelikleri ile Peçevi Tarihi, kapsadığı zaman bölümü için Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından biridir denebilir. Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, C.: I, s.: XIX, XX, XXI.

duygusuyla yahut çekinme ve korkuyla- kaleme alınması, meşruiyet sebep ve gerekçeleri olarak belirmektedir.

*

Bu meyanda, ilgisine binaen, -açıkçası maksadın hasıl olması (yani bunların okunmalarının veya dinlenmelerinin sağlanması) ya da başka bir deyişle (bu) eserlerin neşri ve, bunların (Osmanlı toplumunda) -yazarları tarafından da önemi sık sık vurgulanan- muhataplarına ulaşma yollarının, daha doğrusu buluşma yerlerinin teşhisi bakımından- (girişle birlikte) genel olarak kısaca yazılacak olursa: Bunlar (açıkçası, genel olarak edebi eserler), hem yazarların az çok tanıdığı küçük okur gruplarını bilgilendirmek ve eğlendirmek için hem de -daha önce de işaret edildiği üzere- büyük ve anonim bir okur kitlesine sunulmak için hazırlanmış, bir başka deyişle “yayımlanmak” amacıyla yazılmış (edebi) metinlerdir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu’nda matbaa 19 yüzyıldan önce yaygın olarak kullanılmadığına göre Osmanlı dünyasında bir eserin “yayımlanmasının” ne anlama geldiğini, muhakkak ki, açıklamak gerekiyor. Yazarlar ve yazar adayları meclislerde buluşur, meslektaşlarına eserlerini okur ya da yazmalarını gösterirlerdi. Bu edebi toplantılarda kişilerin eserlerini sunması, bu eserlerin yayımlanması anlamına geliyordu.³⁷

Öte yandan, -özellikle, yazı konumuzla olan doğrudan ilgisi ve geniş kitleleri ilgilendirmesi açısından daha da önemli olduğu belirtilmek üzere- özel olarak, yazılacak olursa: Aşıkpaşazade’nin Menakıb-ı Âl-i Osman’ı gibi menakıbnameler, topluluklar tarafından askeri seferler sırasında, -tabiatıyla, doğrudan, meşruiyet oluşturulan mekan ya da zeminleri göstermesi bakımından dikkat çekici olduğu yeniden vurgulanmak üzere- bozahanelerde veya diğer toplantı yerlerinde okunmak ve dinlenmek için düzenlenirdi.³⁸ Başka ve açık bir deyişle, -gaza ruhuyla dolu bir toplumda- menakıbnameler, genellikle genel toplantılarda, orduda veya, Bursa şerhiye sicilleri arasındaki bir kayıta rastladığımız gibi, tüccarların kendi paralarıyla askerleri donattıklarını gördüğümüz pazarlarda okunmak üzere düzenlenirdi. Sade bir dille, herkesin anlayacağı popüler hisleri yansıtan menakıbname türü, Aşıkpaşazade ve Anonim Tevarih gibi popüler eserlerde olduğu kadar, sonraki yüzyıllarda da bir çok gazavatnamede yaşamaya devam etmiştir. Gerçekten de, -özellikle okuyucuları teşvik etmek açısından kayda değer olduğu vurgulanmak üzere- Aşıkpaşazade, dinleyicilerine “Hey Gaziler” diye seslenir ve sözü şöyle tamamlar. “Her kim Âl-i Osman’ın bu menakıbını okur veya dinler, onların ruhlarına dualar gönderirse, Allah da belki ona cennet saadetleri ihsan eder.”³⁹

³⁷ - (Kadınlar bu tür meclislere katılamadıkları için kendilerini göstermeleri çok daha zor oluyordu.) Bu süreç günümüzün konferanslarında araştırmacıların tebliğ sunmalarına benzetilebilir. Fakat genelde bir nüsha da hamiye sunulmak üzere özenle hazırlanıyordu. Bu hami padişahın kendisi, bir vezir ya da, en azından 18. yüzyılda, hanedandan bir hanım sultan olabiliyordu. Eserin takdim edildiği kişinin yazara hediye vermesi bekleniyordu; sanatçının emeğinin karşılığını alabilmesinin tek yolu buydu. II. Bayezid döneminden itibaren tutulan hediye defterleri günümüze ulaşmıştır; bu kayıtlarda, eserlerinin padişaha sunulduğunu tahmin edebileceğimiz şairlerin isimleri yazılıdır. S. Faroqi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 210.

³⁸ - H. İnalçık, “Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s.: 126.

³⁹ - H. İnalçık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, s.: 102. Öte yandan, “*Tarih yazıcılığı, Osmanlı ilim anlayışında pozitif-spekülatif düşünce kanallarının kapalı olduğu hatırd tutulursa, hırçın ve eleştirel bireyin kendini en fazla ortaya koyabileceği bir alandır.* Bunların oluşumunu, seyrini ve neticelerini tahlil ederken pek rahatlıkla padişah iradesinin ve rical-i devletin tavırlarının sual edilmesi çok mümkündür.

B) Kitabı Kaynaklarda Meşruiyet Öğeleri

Burada öncelikle belirtmek gerekirse, (aslında anlaşılacağı üzere) meşruiyet hem genel hem de özel amaçlar taşıyabilmektedir. Mesela; devletin ya da hanedanın meşruiyeti (bir bakıma resmi tarih), bir şahsın veya bir grubun meşruiyeti (Edebalı'nın öne çıkarılarak onun yakınları ve yandaşlarının ya da takipçilerinin konumlarının güçlendirilmesi ve bu anlamda onların meşrulaştırılması) ve saire gibi... Tabiatıyla, bu ameliye, daha önce verilen tanımlar kapsamında, dönemin etkin ya da baskın öğeleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu cümleden olarak, geleneksel toplumlarda, özellikle, genel bağlamda, dinsel öğeler ya da yorumlar⁴⁰ vurgulanmaya değerdir.

1- Hanedana İlişkin Olanlar

Bu çerçevede, Osmanlı hanedanının meşruiyet gerekçeleri arasında; -esasen, dinsel motiflerle bezenmiş ya da içli dışlı- hem nesep ve hem de sebep asabiyeti ile ilgili öğelerin yer aldığı gözlenmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı kaynaklarında -modern tarihçiler tarafından belirlenmiş, (yer yer ihtilafli ve tabiatıyla yeni yorumlara açık)- pek çok meşruiyet (ögesi) örneği bulunmaktadır.

*Bunun da nizam-ı âlem anlayışına ters düşeceği ortadır. ... Dolayısıyla Osmanlı tarih-yazıcılığı padişah arzu ve iradesine bağlılığın en belirgin olduğu ilmi faaliyet alanı oluyor. (Yazı konumuz da olduğu üzere) Tarih eserleri çoğunlukla padişahların emri ile yazılıyor, bazan da tarihçiler eserlerini padişaha sunuyorlar. Ancak hemen kaydedelim ki bazı tarih eserlerinin kaleme alınmasının sultanın emrinden bağımsız olduğu da dikkatlerden uzak değildir. Padişahların tarih dışında birçok çalışmayı özendirdikleri de bir gerçektir. ... Padişahın bilgi ve iradesi içinde kaleme alınan eserlerin yazma nüshalar halinde oluşu fikirlerin yayılmasında çok önemli bir engel teşkil etmesine rağmen bu hal ilmi faaliyetin kontrolünde önemli bir kolaylık sağlamıştır.” Ahmet Güner Sayar, “Osmanlı Devletinde Padişahın İlmi Çalışmalar Üzerindeki Kontrolüne Dair Bazı Tesbitler”, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla, Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*, İstanbul 2003, s.: 19, 20, 22.*

⁴⁰ - Burada, dönemin genel bağlamı gereği, tarihin (kurgulanmasına ve) dinsel olarak yorumlanmasına, daha doğrusu, -bu düzlemde- yenilgilerin dinsel gerekçelerle açıklanmasına, doğudan ve batıdan -hem de öznesi aynı şahıs/padişah (batının galibi doğunun mağlubu Yıldırım Bayezid) olan- (zaman değil mekan önceliğine göre sıralanan, çeşni kabilinde) birer örnek verilebilir: *Tarihi rivayetler içerisinde, (1402'deki) bu mağlubiyeti, I. Bayezid döneminde işlenen günahlara karışık ilahi bir ceza olarak yorumlama gayreti kolayca görülebilir. Bayezid ve veziri Ali Paşa, devlet idaresinde şeriata tecavüz etmekle ve bid'atler çıkarmakla suçlanırlar. H. İnalcık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, s.: 98. C. İmber'e göre de; Osmanlı kronikleri I. Bayezid'in 1402'deki mağlubiyetini onun İslam ahlakından uzaklaşması karşısında Tanrının cezalandırması şeklinde izah etmişler, bunun için de Bayezid'in karısının Osmanlı sarayına şarap içmek gibi bir melaneti nasıl soktuğuna dair bir hikaye uydurmuşlardır. Osmanlı tarihi açısından bu tür edebi kaynakları gerçekte olup bitenlerin gerçek hikayeleri olarak görmek çok nadiren mümkün olmaktadır. Colin İmber, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları” (Çeviri: Oktay Özel), *Söğüt'ten İstanbul'a* (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000, s.: 57. Öte taraftan, -yukarıda belirtildiğinden dolayı- hatırlanacağı üzere, aynı durum ya da yaklaşım Batı/Avrupa için de geçerlidir: Batı Avrupa edebi kroniklerinde Osmanlılara dair kesinlikle çok daha fazla bilgi bulunmasına rağmen, bunlar çok dağınıktır ve bazen bahsedilen olayların bizzat kendilerinden çok, kıyamet beklentisi içindeki yazarların kendi düşünceleri dünyaları üzerine daha fazla şey söylerler. Bu eğilimin bir örneği, onbeşinci yüzyılın başlarında ismi bilinmeyen bir Fransız'ın kaleme aldığı “Aziz Denis'in Rahibi” adlı kronikte hikaye edilen Haçlı ordularının Niğbolu'da Osmanlılara karşı kaybettikleri savaştır. *Kronik yazarının bu kısımdaki kaygısı olayların gerçekte nasıl gerçekleştiğini aktarmaktan ziyade, muzaffer Osmanlı Sultanı I. Bayezid'i işledikleri günahlar ve kilise otoritesine karşı gelmeleri yüzünden Tanrı'nın Haçlı ordularının başına musallat ettiği ceza olarak betimlemektedir; bununla birlikte modern tarihçilerin istisnasız bu eseri güvenilir bir kaynak olarak gördükleri anlaşılıyor, Türkleri Hıristiyan tarihinin içinde bu şekilde değerlendirme girişimi batılı edebi kaynakların tipik bir özelliğidir. C. İmber, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları”, s.: 53.**

a) Esasen 16. Yüzyıl Öncesi

Bunlara (yani meşruiyet örneklerine) geçmeden önce, -Osmanlı hanedanının meşruiyetine ya da meşruiyet kaynaklarına temel oluşturması açısından-, öncelikle ifade etmek gerekirse: 14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyılda Osmanlı sultanları güçlü hükümdarlar durumuna gelince, hanedanın başlangıçtan beri egemenlik haklarına sahip olduğu iddiasına meşruluk kazandırmak için çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teoriler, -anlaşılabileceği üzere- Osmanlı hanedanı için yazılmış tarihlerde yer almaktadır. Bunların en eskisi, Aşıkpaşazade tarihinde bulunan iddiadır.⁴¹

Bu bağlamda, (tekrar belirtmek gerekirse, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda -ya da, daha doğrusu, sonraları, kuruluş yıllarına müteveccihen- meşruiyet sağlamaya yönelik bir tarih yorumu olarak) Osman Gazi'nin, eski siyasi otoriteye, açıkçası sultana karşı çıktığı iddia edilmiştir. Osmanogulları kendilerini Türk soyundan, daha açık bir deyişle, Oğuz Han soyundan, geliyor kabul etmişlerdir. Onlar, kendilerinin Anadolu'ya Selçuklulardan daha önce geldiklerini ileri sürmüşlerdir. (Bu meyanda -ileride işleneceği vurgulanarak- modern bir örnek olarak şimdiden yazmak gerekirse: Cumhuriyet dönemindeki bir tarih yorumuna göre ise Türklerin Anadolu'ya gelişleri ya da Anadolu'yu oluşturmaları çok daha eskilere gitmektedir.).⁴² Yine, Osman Gazi'nin, -bağımsızlık alameti olarak- kanun koyduğu iddia edilmiştir.⁴³

Bunlara ilave ve takviye olarak yazılacak olursa: İstanbul fatihi II. Mehmed'den başlayarak Osmanlı sultanları, İslam dünyasında gelmiş geçmiş en büyük İslam devleti (ne sahip) oldukları bilincine varmışlardır. -Daha önce de yazıldığı üzere-, II. Bayezid devletin tarihinin bu görüşle yazılması için, dönemin tanınmış münşilerini kapsamlı bir Osmanlı tarihi yazmaya davet etmiştir. Bunlar arasında Kemal Paşa-zade, İdris-i Bitlisi ve Ruhi vardır. (Bu bilgiler ışığında, yazdıklarının nasıl bir gayeye yönelik olduğunun tebellür ettiği belirtilmek üzere) Ruhi (de) Osmanlı Devleti'nin üstünlüğü nedenlerini şöyle özetler: 1- Osmanlı hanedanı, Oğuz Han'ın büyük oğlu Günhan'ın oğlu Kayı

⁴¹ Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi", *Doğu Batı*, Sayı: 7, 1999, s.: 11. Bu bağlamda, -açıkçası, "*Hanedanın başlangıçtan beri egemenlik haklarına sahip olduğu iddiasına meşruluk kazandırmak*" kabulü ile olan ilgisi ve doğal olarak da önemi dolayısıyla- hemen yazılacak olursa: Weber (de), *devletin, egemenliği altındakileri, kendi otoritesine itaat etmelerini sağlayan meşrulaştırma mekanizmalarına başvurduğunu belirtir*. Otoriteyi, meşru bir biçimde gücün uygulanması olarak tanımlayan Weber, *otorite tipolojisinde, siyasal iktidarın meşruluğuna ilişkin inançları esas alır*. Buna göre, üç meşruluk ilkesine tekabül eden üç ayrı otorite tipi vardır: Karizmatik, geleneksel ve yasal. Bu üç saf tip, üstün bir yönetici (bir peygamber, bir kral ve bir parlamento), bir yönetsel aygıt (müritler, kraliyet hizmetkari ve memurlar) ve yönetilenler kitlesi (müritler, uyruklar ve vatandaşlar) arasındaki hakimiyet (herrschaft) ilişkisinin niteliğini gösterir. *Bunlardan geleneksel otorite tipi, "ezeli geçmiş"in otoritesi, yani hatırlanamayacak kadar eski uyma ve kabul etme alışkanlıklarının kutsallaştırdığı bir patriyarkal ya da patrimonial prensin sahip olduğu otoritedir. Bu otorite tipinin meşruiyeti geleneğe dayalıdır ve en önemli hakimiyet tipi, patriyarkalizm ve patrimonializm olarak kendini gösterir*. Adem Çaylak, *Osmanlı'da Yönetim ve Yönetilen*, Bir Şerif Mardin Çözümlemesi, Ankara 1998, s.: 61, 62. Yine, burada gereği nedeniyle -daha sonra yeniden atıfta bulunulacağı vurgulanarak- yazılacak olursa: (*Genel olarak bakıldığında*) *Eskiliğin subjektif tarih bakımından önemi şuradadır: Her türlü adet, inanç, pratik ve her türlü müessese meşruluğunu büyük ölçüde eskiliğinden alır. Bir şey ne kadar eskiye dayanıyorsa, o kadar haklı, o kadar güçlü manasına gelir, çok eski olmak o derece denenmiş olmak demektir*. E. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.: 79.

⁴² - Bkz.: *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Hazırlayan: A. Nihal Atsız), Ankara 1985, s.: 27-28.

⁴³ - Bkz.: *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.: 28-29.

neslindendir. Hanlık “Oğuz Han’ın vasiyeti mucibince âhir Kayı Han evladına düşse gerektir” (Yazıcızade Ali, Tarih-i Âl-i Selçuk). Selçuklular, Moğol egemenliği altına girince Müslüman halk, hanlığa Osman’ın geçmesini istemişlerdir. 2- Osmanlılara kadar Müslüman hükümdarların devletleri, öbür Müslüman devletlerin ülkelerini “gadrle istila” etmekle ortaya çıkmıştır. Buna karşı Osmanlılar, devletlerini kafirlere karşı kazandıkları zaferlerle kurmuşlardır. Devlet gelirleri, kafirlerden aldıkları ganimet ve baş vergisinden (cizye) gelir. Osmanlılar, Müslüman ülkeleri de egemenlikleri altına almak zorunda kalmışlardır. Çünkü onlar Osmanlı’ya saldırılarıyla, kafirleri Müslümanlar üzerine tahrik etmekte idiler. Onların ortadan kaldırılması şeriatça meşru idi.⁴⁴

Bu arada; malum kaynaklar ve -daha önce de işaret edildiği hatırlatılmak ve tabiatıyla aktarılacak alıntılardaki saptama, anlatım ve yaklaşımların da bir başka açıdan yazı konumuza delalet ettiği vurgulanmak üzere- bunları yorumlayan modern tarihçiler hakkında⁴⁵, -ve dahası onlar tarafından teşhis olunan meşruiyet öğelerinin de (aslında) tartışmalı olması hususunda⁴⁶- geçmiş ve esasen gelecek konularla ilgili altyapısal genel bir değerlendirme yapılacak olursa:

Mevcut metinler bizi yanıltmıyorsa, (malum da olduğu üzere) Osmanlı vekayiname yazımının 15. yüzyılda, Osmanlı Beyliği’nin kurulmasından yaklaşık 150 yıl sonra başladığı söylenebilir. Birbiriyle bağlantılı bir grup metin arasında Oruç (15. yüzyılın ikinci yarısı sonrası, 16. yüzyılın ilk yarısı), İbn Kemal (1468?-1534), Mevlana Neşri (ölümü 1520’den önce) ve Aşıkpaşazade’nin (1400-1484’ten sonra⁴⁷) eserlerinin ayrı bir önemi vardır. Mevcut vekayinamelerin yazılış tarihleri ile anlatılan olaylar arasındaki zaman farkı, vakanüvislerin/yazarların Yahşi Fakih’in vekayinamesi gibi daha eski yazılı kaynaklardan ve, muhtemelen, sözlü tanıklıklardan yararlandıklarını gösterir. Bu zaman farkı, olayları yeniden biçimlendirerek “işlevsel bir geçmiş” yaratmayı kolaylaştırıyordu. Olayların tarihlerinin yanlışsız verilmesi fazla önemsenen bir şey değildi. Ve belki de -değişik yerlerde de bilvesile vurgulandığı üzere- ilk padişahlarla ilgili anlatılanlardaki esas amaç, ahlaki bir mesaj iletmektir; mesela basit bir hayat süren ve herkesin temas edebildiği ilk beylerin erdemleriyle Sultan I. Bayezid’in şaşıla ve resmi saray hayatı karşı karşıya koyulmaktaydı. Ve belki de bu anlatılanların bazıları, -daha sonra da işleneceği üzere- elimizdeki en eski vekayinamelerin yazarlarının eser verdiği dönemde padişah olan II. Mehmed’e yönelik örtülü eleştirilerdi.⁴⁸

Bu cümleden de olarak, bir süre önce 15. yüzyıl Osmanlı vekayinameleriyle ilgili başarılı bir çalışma yayımlayan Cemal Kafadar da Yerasimos gibi metinlerin yüzeyinde

⁴⁴ - Halil İncalcık, “Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir” (Söyleşiyi yapan: İlber Ortaylı), *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı), Sayı: 19, Yaz 1999, s.: 33.

⁴⁵ - Bir vakanüvisin, 17. ya da 19. yüzyılda İstanbul’da yaşamış bir anı yazarının tabi olduğu kısıtlamalar üzerine nasıl düşünüyoruz kendi yetersizliklerimiz üzerine de kafa yormalıyız. Araştırmacı ile kaynakları arasındaki bu sürekli diyalog, aslında mesleğimizin özüdür. ... S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 237.

⁴⁶ - Bu bağlamda -bir örnek olarak- İtici Güç (stimulus) ve meşruiyet (justification) hakkında bkz.: Rudi Paul Lindner, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet”, (Çeviri: Pınar Emiralioğlu), *Söğüt’ten İstanbul’a*, (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000, s.: 407-427.

⁴⁷ - Başka tespitler için, -daha önce yazılan- Aşıkpaşazade’nin hayatı ile ilgili dipnota bakınız.

⁴⁸ - S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 211, 212.

yer almayan, yazarların ifadelerinin üstü kazındığında ortaya çıkan fikirleriyle ilgilenmektedir. Metinlerin bu tür gizli anlamlara sahip olmalarının birkaç nedeni vardır. Vekayinamelerin eski versiyonlarında, yeni birtakım siyasi gelişmeler sebebiyle anlatılması artık uygun olmayan hikayeler bulunabiliyordu. Ama “editorlerin” hepsi işini çok iyi yapamıyordu ve metin elden geçirilse de bazen orijinalindeki fikir ve yorumların izi kalıyordu. Ama bu elimizdeki en eski metinlerdeki bilgiler daha güvenilir demek değil, Kafadar’ın da belirttiği gibi, bazen görece yeni metinlerde hikayelerin en eski versiyonları aktarılmaktadır; oysa mevcut en eski metinlerde, bunlar yazarın müdahalesiyle genelde değiştirilmiş ya da çıkarılmış durumdadır.⁴⁹

Kafadar, güdülecek politikalarla ilgili anlaşmazlıklar sırasında, Osmanlı devletinin kurucusu sayılan Sultan Osman’ın amcası Dünder’i öldürmüş olması ihtimalini örnek olarak veriyor. Mevcut en eski vekayinamelerin yazıldığı Fatih Sultan Mehmed döneminde, tahta çıkan padişahın iç savaşı önlemek için erkek kardeşlerini öldürmesi kuralı yeni konmuştu. Muhtemelen bu yeni kural siyasi ve ahlaki bakımlardan eleştirilere uğruyordu ve bu yüzden 1470’lerde ya da 1480’lerde bir aile içi cinayet hikayesi anlatmak uygun görülüyordu. Oysa 16. yüzyılın başlarına gelindiğinde -eleştiriler tamamen dinmiş olmayabilir ama- kardeş katli Osmanlı hanedanının yerleşik adetlerinden biri haline gelmişti. Dolayısıyla, Mevlana Neşri (ölümü 1520’den önce) ve İbn Kemal’in (ölümü 1534), kendilerinden bir-iki nesil önceki tarihçilerin hiç bahsetmediği Osman’ın Dünder’i öldürmesi olayıyla ilgili hikayeleri anlatmalarını engelleyen herhangi bir şey yoktu. Ama tamamen farklı bir yorum yapmak da mümkün: Osman’ın Dünder’i öldürdüğüne geniş bir kesim tarafından inanılıyorduyorsa, bu olay tahta çıkmayan şehzadelerin öldürülmesi uygulamasını meşrulaştırmak için kullanılabilirdi. Bu yorumun da gayet akla uygun olması, bilgilerimiz bu kadar azken, üreteceğimiz en cazip hipotezlerin bile kanıtlanamayacağını gösteriyor. (Yazarın bu sorunun farkında olduğu anlaşılıyor).⁵⁰

Böyle tarih dedektifliği yaparken, metinlerin kendisinde nasıl yazıldıklarına dair bilgi bulunursa işler kısmen kolaylaşıyor. Farklı, ve tercihen tarihleri belli, versiyonları karşılaştırabilirsek sonraki yazarların hangi bölümleri kendi dönemlerinin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirdiklerini anlayabiliriz. Maalesef erken dönem Osmanlı vekayinamelerinde bilmediğimiz o kadar çok metinler arası ilişki vardır ki yazarların “numaralarını çakmak” mümkün olmaz. Kafadar’ın kendisi sorunun farkında olduğunu “... sonucunu çıkarmak cazip görünüyor” gibi temkinli ibarelerle ortaya koymaktadır.⁵¹

Böylesine bir zeminde ya da bu -ve benzer- kayıt ve şartlar altında ilgili örneklerle geçilecek olursa:

Osman Gazi’nin Rüyası: Oğuz şeceresi Osmanlıların dünyevi saltanat iddiasını meşrulaştırmıştı. Fakat, -dönemin bağlamı ve doğal olarak devletin niteliği gereği- sultanlar dünyevi olduğu kadar ilahi meşruiyete de ihtiyaç duydular. 15. yüzyıl boyunca imparatorluğun kökeni hakkında efsaneler oluşurken, Tanrı’nın Osmanlı hanedanının saltanatını önceden takdir ettiği hikayesi de bu efsanelere eklendi. Popüler inanca göre, Tanrı rüya aracılığıyla insanla doğrudan konuşabildiği için, Osman ve babası ile ilgili hikayelerde rüya motifini bulmak doğaldır. Karamanlı Mehmed Paşa’nın kroniği,

⁴⁹ - S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 213.

⁵⁰ - S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 213.

⁵¹ - S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 213, 214.

putperest olarak gösterilen, Osman'ın babası Ertuğrul'un bir imamın evinde bir gece geçirdiğini ve evdeki Kuran karşısında nasıl saygı duyduğunu anlatmaktadır. Sonunda Ertuğrul uykuya dalınca, Tanrı rüyasında ona Kendi Kelamına -Kur'an'a- saygı ve itibar gösterdiği için, Ertuğrul ve soyunu yücelttiğini ve şereflendireceğini söylemiştir. Tamamıyla farklı bir rüya hikayesi Enveri'nin biraz daha erken tarihli nazım kroniğinde görülmektedir. Burada, hanedanın atası olan Peygamber'in arkadaşı, Han'ın kızı ile nişanlandıktan sonra rüyasında öldüğünü ve toprak olduğunu görmüştür. Bu topraktan bir ağaç, ağaçtan da altı kol çıkmıştır. Bütün insanlar bu ağacın altında toplanmış ve ağacın gölgesi bütün dünyayı sarmıştır. Peygamber'in bir başka arkadaşı bu rüyayı, altı oğlu olacağı ve bunlardan birinin -Osmanlı hanedanı kastedilmektedir- soyunun dünyanın sonuna kadar yaşayacağı şeklinde tabir etmiştir. Enveri'nin rüya hikayesi, şeceresi gibi, sonraki kroniklerin gözardı ettiği bir özellik olarak kalmıştır. Bununla birlikte, ağaç motifi, resmi kabul görecektir olan rüyada ana unsurdur. Hikaye ilk önce Aşıkpaşazade'nin kroniğinde ve kısa bir süre sonra da, çok küçük bir farkla, Oruç'un kroniğinde görülür. Neşri'nin hikayeyi benimsemesi ona edebi tarih yazıcılığında bir yer kazandırmıştır.⁵²

Aşıkpaşazade'ye göre, Osman müstakbel kayınpederi derviş Edebalı'nın evinde kaldığında rüyasında Edebalı'nın koynundan bir ay çıkıp kendi koynuna girdiğini görür. Bunun üzerine, Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkar ve gölgesi bütün dünyayı sarıncaya kadar büyür. Ağacın gölgesinde, eteğinde ırmaklar akan dağlar vardır. İnsanlar bu suyu içmekte, bahçelerini sulamakta veya pınarlar akıtmaktadır. Edebalı bu rüyayı, Tanrı'nın hükümdarlığı Osman ve onun soyundan gelenlere bahşettiği şeklinde yorumlar ve bunun üzerine kızını Osman'a nişanlar.⁵³ Bu muhtemelen 1470'ler ve 1480'lerde ortalıkta dolaşan pek çok rüya hikayesinden biridir. Çünkü Bayati, Osman'ın pek çok rüya gördüğüne ve Edebalı'nın bunları uğurlu olarak tabir ettiğine kısaca işaret eder. Ancak, bu kehanetli rüyanın Aşıkpaşazade'ye ait versiyonu bazı ufak değişikliklerle daha sonra gelen bütün kroniklerin hikayelerinin temelini oluşturmuştur.⁵⁴

Bu arada hemen ifade etmek gerekirse: F. Köprülü, -bize geleneği ilham etmek üzere-, malum rüyada Osman Bey'in göbeğinden bir ağaç çıkarak gölgesinin bütün dünyaya yayılması motifine benzer bir rivayetin, bittabi, mezbur tarzın sadece Osmanlılar'a mahsus olmadığını teşhis için, ilkin, XIII. asır müverrihi Cüzcani'nin Tabakat-ı Nâsırî'sinde görüldüğünü yazmıştır. Yine, ona göre, XIV. asır başında Reşidüddin'in eserinin Oğuz ananelerini muhtevî kısmında ağaç menkıbelerinin diğer bir tarzı görülmektedir. Öte taraftan, Kur'ân'a hürmet sebebiyle özne sülalenin muhteşem/büyük bir istikbale mazhar olması motifi de, XIV. asra ait küçük bir Selçukname'de mevcuttur.⁵⁵

A. Taneri'ye göre ise; Tanrı'nın belli bir remizle dünya egemenliğini bağışlaması, bu remizli haberi bir din ulusunun açıklaması, rüya ve ağaç gibi motifler (tamamıyla) Orta Asya kökenli efsanelere döndürülebilir. Gerçekten, Fuat Köprülü'nün dediği gibi

⁵² - C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 261, 262.

⁵³ - Bkz.: *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.: 17. Bu bağlamda, "Düş söylencesinin kendisine gelince, hiç değilse bizim elimizdeki haliyle, Osmanlılarda yerleşiklik tercihi belirdikten sonra işlenmiş olsa gerektir, çünkü, açık içeriğini çözümlerken Lindner'in derin bir görüşle gösterdiği gibi, onların yönetimi altında özellikle yerleşik bir gelecek görüşü sunuyor." alıntısı kayda değerdir. Cemal Kafadar, "İki Cihan Âresinde", *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı), Sayı: 19, Yaz 1999, s.: 55.

⁵⁴ - C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 262, 263.

⁵⁵ - Bkz.: Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1986, s.: 41, 42.

bu destan daha önce başka Türk-İslam hanedanları için de kullanılmıştır. Fakat bizim için önemli olan nokta, Osmanlılar'ın bunu benimsemiş olmalarıdır. İslam dünyasında, bir İslam topluluğu üzerinde egemenlik hakkının sultanlara doğrudan doğruya Allah tarafından bağışlandığı ve fiilen elde edilmiş otoritenin teyid-i ilahi'yi içine aldığı görüşü, XII-XV. yüzyıllarda yerleşmiş ve böylece eski hilafet görüşü, yani otoritenin Halife tarafından delege edildiği nazariyesi hükümden düşmüştü. Bu gelişmede “Türk devlet geleneği”nin etkisi de kabul edilmektedir. Görüldüğü gibi, Osmanlı hanedanında egemenliğin kökeni anlayışında Orta Asya Türk geleneği devam etmiştir. Hükümdarlığın geçişi meselesi ise, bu genel anlayışa bağlı bir meseledir. Başka bir deyimle Osmanlılar egemenliğin bir soyda, hükümdar ailesinin bir uzvunda ve nihayet bir halk ve ülke üzerinde kararlaştırılmasını, insancıl kanun ve tertiplerin değil, Tanrı'nın tayin ettiğine inanıyorlardı.⁵⁶

Bunlar bir yana; -bize daha genel olarak geleneği ilham etmek üzere-, Herodote'ten başlayarak ilzaman ve ortazaman kronikcilerinde bu gibi rüya rivayetlerine sık sık tesadüf olunduğu da bir gerçektir.⁵⁷ Burada, şüphesiz ki, asıl mühim olan, “rüya”nın ilgili dönemdeki tarih anlayışı içindeki yerini belirlemek ve anlamını açıklamak olsa gerektir. Bu cümleden olarak, geleneksel dünyadaki anlayışa göre, insanlar tarihin anlamını ve hatta gelecek olayları, rüyalarındaki motiflerin ve yıldızların hareketlerinin yorumlanmasıyla, dolaylı olarak bilebilirlerdi. Açıkçası, onlar, biraz önce, sırasıyla açıklamaları yapılan kökeni çok eskilere uzanan iki ilim dalı ile, yani, “ilm-i tabiri”-rüya” ve “ilm-i ahkâmî”-n-nücûm” aracılığı ile, aslında ilim teriminin de ihsas ve hatta ihbar eylediği üzere, gelecekte olacakları öngörebilirlerdi.⁵⁸

⁵⁶ - Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği* (Dün Bugün), Ankara 1981, s.: 46.

⁵⁷ - Bkz.: F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s.: 43. Osmanlı Devleti'ne, kendine mahsus özelliklerini kazandıran pek çok unsur gibi, bu “rüya” hadisesi de antik Ortadoğu'nun kökü Tevrat'a dayanan siyasi bir motiftir. Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul 1999, s.: 86.

⁵⁸ - Bkz.: Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.: 92, 93. *İbn Haldun'a göre de, rüya gaybı bilme vasıtalarından, hatta bunların en önemli olanlarından biridir. ... Maddi bağlardan ve bedene ait idraklardan soyutlandığı için nefis ruhani bir hale gelir. Bu durum bazen rüyada da gerçekleşir. Bir an için ruhani hale gelen nefis merak ettiği geleceğe ait bilgileri rüyada iken alarak bedene özgü idrak organlarına indirir. Eğer ruhaniler aleminden alıp madde alemine getirdiği bilgiler onun zihnine misal ve yansıma olarak zayıf ve açık olmayan şekilde intikal etmiş ise -ki bunun sebebi de o alemle ilişki kuran nefsin bu alemde tamamen kurtulamamış ve kopmamış olmasıdır- o vakit bu bilgiler tabire, yani yoruma muhtaç olur. Fakat bazen alınan bilgiler açık olduğundan bir yansıma ve örnek olma söz konusu olmaz ve tabire de ihtiyaç duyulmaz. ... insanların, kuvve olarak kendilerinde mevcut olan saf akıl ve ruhani (öz) zat durumunun fiilen mevcut olmamasına yol açan bir takım engeller ve perdeler vardır. Bunların en büyüğü duyu perdesidir. Uyku halinde beş duyu işlevsiz hale geldiğinden bu durumda bu perde kendiliğinden kalkar. O vakit ruh gerçekler aleminde merak ettiği şeyin bilgisini edinir. Hz. Peygamber'in “Peygamberlik müjdelerinden geriye iyi hal sahibi kişinin gördüğü rüyadan başka bir şey kalmadı” demesi buna işarettir. Hadiste de belirtildiği üzere üç türlü rüya vardır: a) Allah'tan olan rüya. Bu, yoruma muhtaç olmayacak kadar açık ve seçiktir. b) Melekten olan rüya. Bu, tabire ihtiyaç gösterir. c) Şeytandan olan rüya. Bu, asılsız, karmaşık şeylerdir. Tabir, yani rüyanın yorumu şudur: Akli ruh gayb aleminde aldığı bir idraki muhayyileye gönderir. Muhayyile bu idraka, idrakin ilgili bulunduğu hususa az çok benzeyen bir şekil verir. Mesela padişahla ilgili bir hususu idrak edince onu deniz şeklinde canlandırır. Yani esas mana denizin arkasında ve ötesindedir. Tabirci oraya ulaşmaya çalışır. Bunun için tabirci rüya görenin uyanık ve uykuda iken içinde bulunduğu durum, ortam ve koşullardan yararlanır. Bu ve benzeri bir çok karineleri, ip uçlarını ve işaretleri dikkate alır ve sonuçta “Denizden maksat padişahdır” der. Fakat aynı tabirci bazan karinelerinin farklı olduğuna bakarak denizi öfke ve kaygı veya facia şeklinde de yorumlayabilir. ... İbn Haldun'a göre bu arada gaybı bilmedikleri halde bilir görünen bir takım zümreler daha vardır ki, bunların başında müneccimler (ehl-i nücûm) gelir. Süleyman Uludağ, *İbn Haldun*, Ankara 1993, s.: 124, 125, 126, 127.*

Bu düzlemde, (Osman Gazi'nin gerçekte böyle bir rüya görüp görmediği bir yana, tarih yazıcılığı açısından) -aslında, öncelikle, Osman Gazi'nin kutlu rüya görebilecek vasıfta iyi hal sahibi bir zat olduğu vurgulanmış ve- ta başlangıcında Osmanoğullarının bir dünya devleti kuracakları öngörülmüş ve doğal olarak bunun meşru(i) zemini hazırlanmıştı.⁵⁹ Aynı zamanda, -muahhar kaynakların yazıldığı tarihler dikkate alındığında, açıkçası o zamanlar kurulmuş ve gelişmiş bir devletin varlığı düşünüldüğünde- “rüya” da “geleceği öngörmek” konusunda -geleneksel/İslami bir öge olarak- gerçekliğini ve güvenilirliğini ortaya koymuş veya o da bir bakıma meşruiyetini korumuş ya da sağlamıştı.

Eşrefü's-Selatin Hükümdarlar: II. Bayezid zamanında yazılan derleme eserler, yalnızca Fatih'in politikalarına yönelik bir tepkiyi ortaya koymamakta; bunun yanı sıra, -daha önce de vurgulandığı üzere- evrensel bir İslam İmparatorluğu kurmuş olma bilinci, Memlûkler ve doğu'da İran'daki devletlerle üstünlük yarışında, o sırada Osmanlı tarihinin yeni bir değerlendirmesini de gerekli kılmıştı. Dünya tarihinin önceki manzarası içerisinde, örneğin Şükrullah'ın ve Enveri'nin eserlerinde, Osmanlı tarihi, İslam tarihinin devamı olarak mütevazî bir yer işgal etmekte, Osmanlı sultanları ise, İslam dünyasının sınırındaki gaziler olarak gösterilmekteydi. Fakat, şimdi, II. Bayezid'in eşrefü's-selatin -müslüman hükümdarlarının en seçkin ve en şerefli olduğu iddia edilmekteydi; bu eserlerin yazarlarından birisi, -bizzat Peygamber ve O'nun dört halifesi hariç-, hiçbir Müslüman hükümdarın Osmanlı sultanlarından daha fazla başarı elde edemediklerini söylemektedir. O sırada Osmanlıların, Güney Anadolu için Memlûklara karşı uzun bir savaşa giriştikleri ve her konuda kendilerinin hasımlarından daha üstün olduklarını göstermek istedikleri de unutulmamalıdır. Osmanlılar, hala gaza misyonlarını vurgulamakta ve bunun İslam'da son derece önemli bir yeri bulunduğunu ileri sürmekteydiler.⁶⁰

b) ve Özellikle 16. Yüzyıl

Bu yüzyılda, -meşruiyet adına- (daha önce de bazılarına atıfta bulunulan) dini motiflerin, dönemin şartları gereği, daha somut ve baskın olarak kullanıldığı görülmektedir. Açıkçası, 16. yüzyıldaki olaylar hanedanın iddialarında yeni gelişmelere şahit oldu. 1502 yılında, İran'da Şii Safevî hanedanı iktidara geldi ve bunu Osmanlı İmparatorluğu ve İran/Safevîler arasındaki yüzyıl süren düşmanlık takip etti. Müslüman bir hanedana karşı yapılan savaşı haklı göstermek ve Osmanlı tebasının çoğunluğu arasında taraftar bulan Safevîlerin meşruiyet iddialarının önünü almak için Osmanlılar karşı saldırıya geçtiler. Takip eden propaganda çabaları, Safevîleri kafir olarak gösteren

⁵⁹ - Öte yandan, Cemal Kafadar'a göre, “Katıksız bölünük temel varsayımına razı olmayanlar Roy Mottahedeh'nin ortaçağ İslam tarihinden örneklerle dayanarak ileri sürdüğü, bu tür düş anlatılarının bir egemenlik sözleşmesi temsil ediyor olarak da görülebileceği, parlak fikrinden yararlanabilirler. Osman, bölgedeki bir çok başka savaşçılar gibi, düş görmenin özgül olmayan anlamıyla, gerçekten hükümdarlık düşlemiş olmalıdır. Hurucundan sonra bir noktada kendisinin ya da torunlarının politik girişimine ilahi bir sözleşme onayı vermek için düş öyküsünü ileri sürmüşlerdir, ancak düşün gerçekliği üzerinde uzlaşma, bütün sözleşmeler gibi, ilahi onayı olduğu için Osman'ın soyunun erkinin kabul edilmesi gerektiğine işaret etmekle kalmıyor, karşılığında Osman Ailesinin birtakım yükümlülüklerinin olduğunu ifade ediyordu. Düş, uyruklar için bir güvenlik ve refah sözü (ve andı?) içermiyor muydu? Öyleyse düş anlatısı, bir bakıma, siyasal uzlaşma arayışına yönelik bir çalışma yöntemi olarak işlev görüyordu.” C. Kafadar, “İki Cihan Âresinde”, s.: 54, 55.

⁶⁰ - H. İnalcık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, s.: 115, 116.

bir imaj yarattı ve bu imajın yaratılması, Osmanlı ideolojisinde iki tür gelişmeye yol açtı. Bunlardan ilki, hanedan ve devletin ilk meşrulaştırması olan gaza kavramının⁶¹, Müslüman olduklarını iddia eden fakat Osmanlı propagandasının kafir ilan ettiği düşmanlara karşı yapılan gazayı içine alacak şekilde genişlemesiydi.⁶² İkinci gelişme, Bayatî'nin şeceresine ön-düzenleme getirilmesi idi: Safevilerin tam tersine, Osmanlı hanedanı, herhangi bir itizal ile lekelenmemiş olan Sünni İslam'ın hakiki temsilcileri ve savunucuları olarak tasvir edildi.⁶³

Bilindiği üzere, Şii Safevî propagandası, Osmanlı Devleti'nin, hem kendisinin hem de tebasının büyük çoğunluğunun inancını ve ayrıca devletin meşruiyet kaynağını temsil eden Sünni İslam'ın, Rafizî ilan ettiği Şiiliğe karşı savunmasını üstlenmesine ve ona karşı hem teolojik hem de siyasi doğrultuda amansız bir mücadele açmasına sebep oldu. Bu mücadele 1514'teki Çaldıran muharebesiyle en sıcak safhasını yaşadı. Bununla beraber bu mücadelenin askeri cephesinden muzaffer çıkan Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, her ne kadar belirli bir süre Safevi propagandasının önünü kesebildi ise de, bu propagandanın etkilerini nihai olarak ortadan kaldıramadığı gibi, ne Safevi devletine son verebildi, ne de Anadolu halkının Sünni-Kızılbaz (Alevi) olarak ikiye bölünmesine engel oldu. Ancak bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti, Büyük Selçuklular'ın Batınîler'e karşı yüklendikleri Sünni İslam müdafiliği misyonunun bir benzerini Ehl-i Rafz'a karşı resmen yüklenen bir İslam devleti konumuna geldi.⁶⁴

⁶¹ - Malum olduğu üzere, daha önceleri de; (gazi ideolojisi sultanların Hristiyanlara savaş açmasını gerektiriyor ve eski hristiyan ülkelerindeki hakimiyetlerini meşrulaştırıyordu. Fakat pratikte) Osmanlı genişlemesi Hristiyanların olduğu kadar Müslüman devletlerin de aleyhindeydi. *1485 civarına ait bir anonim kronik bu garip hakikate şöyle bir açıklama getiriyordu; aslında komşu Müslüman "hükümdarları" ortadan kaldırmak Osmanlılar için zorunluydu, çünkü gaza yolunda Osmanlılara yardım edecekleri yerde, bu "hükümdarlar" kafirleri tahrik ederek kendilerini engelliyorlardı. Kafirler Osmanlılara saldırdığında "onlar da arkadan vuruyorlardı".* Nitekim, daha da önemlisi, 15. yüzyılda hanedanın kökenlerini çevreleyen karmaşık efsaneden hukiki bir meşrulaştırma doğuyordu. C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 251, 252.

⁶² - C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 263, 264. Burada, şeyhülislam tarafından Safevilere karşı çıkarılan fetvalara tipik bir örnek verilebilir: *"Eğer İran'da Şah İsmail'in oğulları yönetiminde yaşayan Acem ayrılıkçıları (Allah onları terketsin) Ebubekir, Ömer ve Osman'ı raşid halife sayanları kafir kabul ediyorsa ve kendileri Ali'den sonra gelenleri (Allah onlardan razı olsun) asalet sahibi sayıyorlarsa ... ve eğer onları (ilk üç halifeyi) mürted ve iftiracı kabul ediyor ve açıkça onlara küfür isnad ediyor ve bühtanda bulunuyorlarken kendilerini mümin biliyorlar ve ehl-i sünnet müslümanların öldürülmesinin şer'an caiz olduğuna inanıyorlarsa ... bu kafirlerin ve böyle şeylere inananların yaşadıkları yer darü'l-harb midir? Evet, orası darü'l-harb'dir ve onlar inkarcı sayılır".* Norman Itzkowitz, Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek, (Türkçesi: İsmet Özel), İstanbul 1989, s.: 104, 105. Yine, *1549'da Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye, şeriatın Safevilere karşı savaşa izin verip vermediği, onlara karşı savaşanların gazi, ölenlerin şehit olup olmadığı hakkında bir soru soruldu. Ebussuud cevap verdi: "Evet, bu gazaların en büyüğü ve şehitliğin en yüksek mertebesidir".* C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 264. Ek olarak, "Bu düzen içinde Şaban ayının dördüncü günü (5, VII, 1554) Kars sahrasına gelindi ve sapkın şaha aşağıdaki mektup gönderildi. (Padişahın Şaha Mektubu) Yiğit Tahmasb, Tanrı onu doğru yola getirsin! İçinde söylenenlere uyulması gereken bu mektup size erişince bilinsin ki, sen, sana bağlı, olan ve boyun eğen rafiziler ve dinsizlerle, kötü ve fesatçı kimselerle din kurallarını değiştirip şeriatı alaya almakta ve saygıdeğer iki ulu şeyhe (Sünnette Hazret-i Ebu Bekr ve Ömer, amelde İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf) sövmektesin. Bu yaptıklarınızın dört mezhepçe de küfür ve sapkınlık olduğu kesinlikle tespit edilmiştir. Uygunsuz yolda bulunduğunuz için İslam bilginleri ve din şeyhleri kanınızın mübah ve malınızın helal olduğuna fetvalar vermişlerdir." alıntısı da kayda değerdir. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C.: I, s.: 220.

⁶³ - C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 264.

⁶⁴ - A. Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, s.: 65.

Bir başka dış faktör bu anlayışın oluşmasına yardımcı oldu. I. Selim'in 1516-1517'de Memluk topraklarını ilhakı ile Osmanlılar mübarek şehir olan Mekke ve Medine'ye sahip oldular; böylece Abbasilerin bütün müslümanların teorik lideri olan Halifelik iddiaları sona erdi. Bu olay aynı zamanda, I. Selim ve seleflerini İslam dünyasının en güçlü hükümdarları yaptı. Osmanlı sultanları kendilerini yalnızca gazi hükümdar olarak geleneksel rollerinde değil, İslam'ın en üstün liderleri, kâfirliğe⁶⁵ ve itizale⁶⁶ karşı Sünniliğin savunucusu olarak gördüler.⁶⁷

Bu düşünce 16. yüzyılda Osmanlı ideolojisinin dayanak noktasını teşkil etti. Bu dönemde ulema imparatorlukta hakim aydın sınıfı oluşturduğu için, bu iddiaları meşrulaştırmanın, Oğuz geleneği gibi edebi veya popüler destanlara veya kehanetli rüyalar gibi halk dinine değil, fakat tamamıyla bilgili tarihyazıcılığı ve medreselerin Ortodoks İslamına dayandığını görmek şaşırtıcı değildir.⁶⁸

⁶⁵ - A. Yaşar Ocak'a göre ise: XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinin hemen başında, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı zaptıyla birlikte hilafetin Osmanlılar'a intikali, kendilerine ikinci bir misyon daha yükleyerek onları bütün İslam dünyasının hamisi ve metbuu konumuna yükseltti. Hilafetin Osmanlılar'a intikali, Osmanlı Devleti'nde İslam'ın siyasetle özdeşleşmesinin son safhası kabul edilebilir. Artık Osmanlı halife-sultanı, hilafet mercii olarak, Hristiyan Batı karşısında bütün Müslümanların hem temsilciliğini yapıyor, hem de savunmasını üstleniyordu. Kuruluşunu geniş ölçüde İslami gaza ve cihad ideolojisine borçlu olan Osmanlı Devleti, yaklaşık XIX. yüzyıl başlarına kadar kendine biçtiği bu temel misyonu bu espri içinde korudu. A. Y. Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, s.: 66.

⁶⁶ - Bu bağlamda bir örnek olarak "(5, VII, 1554, Padişahın Şaha Mektubu)... şimdi, Muhammed Mustafa'nın -selam üzerine olsun- temiz ruhundan ve dört halifenin seçkin ruhlarından yardım ve imdat dileyerek sizin üzerinize gelinmiştir. Sapık mezhebinizde ve gerçekdışı inancınızda direndiğiniz takdirde yararsız vücudunuzun ortadan kaldırılması için ulu Tanrı'nın inayeti ile harekete geçilmiştir. Elbette ki kılıç kullanmadan önce tövbe edip İslama dönmeye çağırmak sünnettir. İşte bu sebeple, uyulması gereken bu ferman sana gönderildi ve karışık, perişan haliniz olduğu gibi bildirildi. Şimdi, erkeklik davasında olanlara, korkaklıkla kadın gibi meydandan kaçıp gizlenmek düşmez; kana susamış erkek arslanlar ve arslan gibi öç alan yiğitler yerlerine çekildikten sonra, bir bölük sapkının önüne düşüp alemlerin yaratıcısının emanetleri olan acizlerin, reaya ve halkın mallarını yağma edip ellerinden almaya ve tahrip etmeye cesaret ile soy ve soplarını kurutmaya çalışmak, İslam toplumundan olup kıyamet gününe inananlara yakışmaz. Eğer kalbinde iman ışığından bir damla ve vicdanının bahçesinde din inançlarından bir taze yaprak olsun var ise islamlara uy ve şimdiye kadar yaptığın sapkınlığa, dinsizliğe ve alçaklığa tövbe kıl. ..." alıntısındaki ilgili veriler kayda değerdir. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C.: I, s.: 220, 221.

⁶⁷ - C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 264.

⁶⁸ - C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 264. *Beylik döneminde Osmanlı iktidar çevresiyle, yönetilen zümreler arasında İslami anlayış ve yorumlayış farkı yoktur; çünkü yönetenler ve yönetilenler arasında henüz zihniyet farklılaşması meydana gelmemiştir. Her iki kesim de aynı sosyo ekonomik ve kültürel tabanda yer almaktadırlar. İşte sözkonusu bu farksızlık, aşağı yukarı Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminden itibaren, toprakların genişlemesine paralel olarak siyasi ve idari yapının kompleksleşmeye başlaması, dolayısıyla Osmanlı sultanlarının ve bürokrasinin daha çok kitabî İslam'a dayalı Sünni Müslümanlığın hakimiyetine tabii bir şekilde geçmeleri sonucunda farka dönüşmeye başladı. Yani başlangıçta her iki kesimi kendinde birleştiren kabilevi halk İslamı, farklılaşan yönetici kesimde yerini, giderek merkezîyetçi bir nitelik kazanmaya başlayan yapı gereğince, artık birkaç yüzyıldır siyasallaşma sürecini tamamlamış kitabî Sünniliğe bıraktı. XV. yüzyılda bu geçiş süreci tamamlandı. Bunda, daha başlangıçta Osmanlı bürokrasisine ihtiyacı olan elemanları yetiştirmek üzere planlanan ve geliştirilen medreselerden yetişme ulemanın rölü her türlü tartışmadan varededir. Çünkü bu siyasallaşmış Sünniliğin tam bir devlet ideolojisi haline gelmesi, onların katkısıyla gerçekleşebilmiştir. Aslına bakılırsa bu sürecin bu şekilde gelişmesi son derece tabii idi. Çünkü küçük bir aşiret beyliğinin, başarılı bir siyasetle ve jeopolitik konumunun sağladığı avantajları iyi kullanarak, gerek fetihler, gerekse ilhak yoluyla topraklarını ve hakimiyet alanını genişletmesi, onu ister istemez yerleşik ve merkezîyetçi bir devlete dönüşmeye zorlamıştır. Bu ise hem ihtiyaçlarını çoğaltıp farklılaştırmış, hem de sistemli ve sağlam bir şekilde kurumlaşmayı gerektirmiştir. Bu kurumlaşmada Türk ve İslam siyasi geleneğinin yanında ikinci temel unsur görevini yapan İslam ise, çok tabii olarak buna gücü yetecek olan*

Bu çizgide, Lütü Paşa'ya göre, Hulefa-yı Raşidinden sonra, Selçuklular ve Osmanlılar hariç diğer Müslüman milletlerin hepsinin bir kusurlu yönü vardır. Emevilerin bazıları, Haricidir; Abbasilerin bir kısmı Mutezile ve Rafizilikle bilinir. Leysoğulları, Buveyhoğulları ve Fatımîler Karamitalikle yani Zındıka ile bilinir. Gazneliler, Harizmliler, Salgurlular, bunların çoğu padişahlarına karşı gelip isyan etmişlerdir.⁶⁹

Bu bağlamda; O, Hz. Muhammed'in bir hadisine⁷⁰ istinaden, her asrın başında ehl-i sünnet inancını müdafaa eden ve yenileyen birer büyük hükümdarın mevcudiyetini iddia eder. Birinci asırda dinin ihyasını, Rasulullâh yapmıştır.⁷¹ ... Yedinci asrı ihya eden, Osman Gazi'dir. Osman Gazi Bey olana kadar, kafir Moğollar her yerde müslümanlara galip olmuştu. Şehirlerde, kasaba ve köylerde puthaneler yapıp, putlara taparlardı. Bir yerde konaklasalar, kadın ve ulak isterlerdi. Müslümanlar, Moğollardan böyle bir çok zarar gördüler. Osman Gazi bu zulümlerden müslümanları kurtardı.⁷² Sekizinci asırda yine Osmanlılar'dan Yıldırım Bayezid Han oğlu Sultan Mehmed İslam dinini ihya etmiştir. Timurlek'in İslam memleketindeki bidatlarını ortadan kaldırmıştır. Dokuzuncu asırda, Osmanlılar'dan Sultan Selim İslamı ve Rasulullâhın sünnetini ihya etmiştir. Zira Sultan Bayezid zamanında, Rum vilayetinde her yerde isyanlar çıkmıştı. Şah İsmail, Rafizi mezhebini⁷³ şark beylerine kabul ettirmiş, ehl-i sünnet ve'l-cemaati

siyasallaşmış ve kurumlaşmış Sünnilik idi. Konar-göçer hayatı teşkilatlayan, kavramları ve kurumları ancak o tarz bir sosyal yapının ihtiyaçlarına göre teşekkül eden ve geniş kapsamlı bir evliya kültü etrafından oluşan halk İslamı, böyle bir devletin ihtiyaçlarına yetmeyecektir ve yetmedi. A. Y. Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, s.: 80, 81. Genel olarak medreselerin yazı konusu işlevi hakkında bkz.: Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 1989 (3. Basım), s.: 187.

⁶⁹ - K. Atik, *Lütü Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, s.: 93.

⁷⁰ - Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, Sünen-i Ebi Davud, İst. 1981, IV, 480, Kitabı'l-Melahim, Bab: 1. Bkz.: K. Atik, *Lütü Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, s.: 93.

⁷¹ - K. Atik, *Lütü Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, s.: 93.

⁷² - Öte yandan, -daha önceleri- Neşri'de Osman Gazi'nin, sade bir biçimde "*Haslet-i Osman Gazi: Ve Osman Gazi gayet salih, müsliman ve dindar kişiydi. Ve adeti-ydi-kim üç günde bir ta'am bişirdüb fukarayı ve sulehayı cem' idüb it'am iderdı ve hem yalıncakları giyürüb tonadurdı ve tul avretlere daim sadaka virirdi.*" (Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nümâ (Neşri Tarihi)*, (Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen), Cilt: I, Ankara 1987, s.: 73) diye takdim edilmesi oldukça anlamlıdır.

⁷³ - *Alevilik XVI. yüzyıl başında Şah İsmail-i Safevi tarafından (işte bu) iki ana kült etrafında, eski Türk kabile hiyerarşisinin, çok belirgin mistik bir ruhla sentezinden ibaret mükemmel bir cemaat teşkilatına kavuşturuldu.* Eski kabile şefleri ve dini reisler olan Türkmen babaları, böylece Hz. Ali soyundan gelen seyyidler, dedeler haline geldiler. Bu soylar ocak denilen kutsal dede-seyyid ailelerini oluşturdu ve Alevi zümrelerinin her biri, başlarında, aynı zamanda Alevi yolunun mürşid'i olan dedelerin bulunduğu bu ocaklara bağlandı. Bu, tıpkı tasavvufi tarikatlar örneğinde gerçekleştirilmiş bir teşkilatlanmaydı. Bu sebeple bu ocakların her biri, Alevilik bünyesindeki bir tarikat sayılabilir. *İşte, böylece XVI. yüzyıl başları, Türk tarihinde heterodoks İslam yorumunun en mühim dönüm ve dönüşüm noktasını oluşturur. Bu dönüşüm sonrası heterodoks İslam yorumunun adına, o dönemdeki adıyla Kızılbaşlık, Osmanlı belgelerinde en çok kullanılan adıyla Rafizilik, bugün daha çok kendilerinin tercih ettiği isimle Alevilik deniyor.* Bu yeni yapılanmada, eskiden olduğu gibi, yine şer'i ibadetler yer alıyordu. Onların yerine, kökü Orta Asya'da ta İslam öncesi devirlerde Şamanların yönetiminde icra edilmekte olup yalnızca evli çiftlerin katılabildiği kırmızı içme ritüeline dayanan, İslami dönemde de Ahmed-i Yesevi ve halifeleri zamanında süfi bir ayin yapısı kazandırılan ritüel, Âyin-i Cem ismi altında temel ibadet durumuna getirildi. *Kızılbaşlık yahut Aleviliğin tarihsel temeli, bazan ileri sürüldüğü gibi antik Anadolu kültürü olmaktan çok, görüldüğü gibi, X. yüzyıldan beri Orta Asya'dan Anadolu'ya gelinceye kadar yolunun üstündeki topraklardaki kültürlerle temas ederek, onlardan aldıklarını özümseyerek yüzyıllar içinde şekillenen işte bu Türk heterodoks İslam yorumudur.* A. Y. Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, s.: 49, 50.

çok aşağılamıştı. Sünni müslümanların mallarını alıp, kendilerini öldürmüştü. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, sadece İslam dinini müdafaa etmek için, bütün gücünü kullanarak Allâh'ın da yardımıyla, her tarafta düzeni sağlamıştır. Ehl-i sünnet dışındaki bütün bid'atları ortadan kaldırmıştır. Bunun üzerine, Maverâünnehir ulemasından, Yavuz Sultan Selim'in İslam dinini ihya ettiğine delalet eden birçok mektup gelmiştir.⁷⁴ Bu farazi mektuplar, herşeyden önce, "Halifelik tahtının Şahı" olarak tanımladığı Selim'in "dinsizliğin hak Dinin Sarayını tamamıyla harap ettiği" bir zamanda yalnız başına gerçek dini savunduğunu ileri sürerek (O'nu) abartılı şekilde övmektedir: "Eğer şeriat ülkesi iyi durumda ise, bu tamamıyla Sultan Selim'in hükümdarlığı sayesinde".⁷⁵

Bu doğrultuda, Hoca Saadettin'e göre de, -yine, yukarıda atıfta bulunulan dönemin bağlamında-, (daha önce ayrıntılı olarak ele alınan) konumu gereği, tahlili somut gerekçeler olmaksızın, olabildiğince yanlı ve övgüsel olarak: "Bunlar (yani Osmanoğulları) oldular İslam dünyasına padişah/Adalet ve barışı kıldılar âleme şah. Herbiri hayır sahibi, her biri hakim, emin/Onlardadır fazilet, onlardadır hak ve din."⁷⁶ Yine O'na göre; "(Osmanoğullarının) Tek tek herbiri Tanrı yoluna durmuşlar/İşlerinde hep hakkı, adaleti tutmuşlar." Ayrıca, O, "Sapkınlığın yangını bir anda söndürüldü/Her zulüm, her fenalık devrimizden süprüldü."⁷⁷ demektedir.

Tek tek, padişahlar açısından bakıldığında da, Hoca Saadettin'in, babası ile olan yakınlığı (ve İslam'a hizmetleri) dolayısıyla, Yavuz Sultan Selim ve, hocası olması hasebiyle, özellikle III. Murad hakkında sarfettiği -yine- övgü dolu sözler kayda değerdir: "... Arap ve Acem ülkelerinin fatihi, masallar kahramanı Cem"⁷⁸in görünüşünde olan padişahımız, velinimetimiz, sonsuz keremlerin sahibi, lütfu dörtyanı tutan, Sultan Selim'in, Tanrı ruhunu Rıdvan cennetlerinde dolaştırırsın, ... Bu gün hilafet tahtını süsleyen, dünya ülkelerini güven altında tutan murad bahtlı, muradına ermiş Sultan Murad ki, insanlığın gözbebeği ve dünya üzerinde buyruk sahibidir. ... -ilahi fermanı gereğince- Âl-i Osman soyunun önderi, zamanımızın sahibi, cihan padişahlarının yüzü akı, şahların baş tacı, cihana yön veren rehber, sıkıntı ve çile içinde kalanlara umud, ülkelerden bac alan, ülkelere taclar dağıtan, din ve iman sahiblerinin güveni (dir)."⁷⁹ Yine O'na göre: "... Padişahlık rahşında en güzel binici o/Ülkelerin hakimi, Tanrının gölgesi o. Cihana hükmeden yüce tahta varis oldu/Adı Sultan Murad Han'dır yani, Osmanoğlu. İktal yılları oldu, kötülüklerden beri/Devrinde bir an görülmedi zulmün eseri. ... Yolunu tutarak rahman ve rahim Tanrının/ Rahata erdirdi

⁷⁴ - K. Atik, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, s.: 94. Bu konu ve özellikle "kesinlikle bu fikri ilk ortaya atan kişi olmayan Lütfi Paşa" ve -metin içinde de vurgulandığı üzere- "farazi mektup (I. Selim'i imanın tazeleyicisi olarak gösterdiği bu hikayenin sonuna Lütfi Paşa, Maverâünnehir ulemasının I. Selim'e gönderdiğini iddia ettiği, Safevi dinsizliğine karşı hak dini idame ettirdiği için onu öven mektupların manzum bir özetini eklemiştir.)" açıklama ve nitelemeleri için ayrıca bkz.: C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 265.

⁷⁵ - C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 265. Bu name/mektuplar hakkında bkz.: K. Atik, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, s.: 149, 153.

⁷⁶ - Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Cilt: I, s.: 8.

⁷⁷ - Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Cilt: I, s.: 4.

⁷⁸ - Cemşasb. İran hükümdarı Cemşid'in oğlu, doğu mitolojisinde şarabı icad eden hükümdar. Hazret-i Süleyman ile Büyük İskendere verilen lakaplardan biri. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Cilt: I, s.: 342. (Hazırlayanın notu).

⁷⁹ - Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Cilt: I, s.: 19.

ruhunu Osman Gazi'nin. ... Sultanımızdır şimdi Haremeyn'i koruyan/Şek yok Tanrı'nın fazlıdır ona rehber olan. Adaleti ihsanı artık tuttu cihanı/Denk oldu dokuz kat göğe yücelikte şanı. ...⁸⁰.

Ana hatlarıyla bakıldığında: Lütfi Paşa'ya göre; İslam devletleri/hanedanları içerisinde kusursuz olan -Selçuklular ve tabiatıyla özellikle- Osmanlı padişahlarıdır/Osmanlı padişahlarıdır. Öyle ki, her bir asır(ın başın)da onlardan bir müceddid gelmiştir. Bunlar arasında, "Halifelik tahtının Şahı" olarak vasıflandırılan Yavuz Sultan Selim'in özel bir yeri vardır. O, "dinsizliğin, hak Dinin Sarayını tamamıyla harap ettiği" bir zamanda yalnız başına gerçek dini savunmuştur: "Eğer şeriat ülkesi iyi durumda ise, bu tamamıyla Sultan Selim'in hükümdarlığı sayesinde." Hoca Saadettin'e göre de; Osmanlı padişahları, İslam dünyasında adalet ve barışı hakim kılmuşlardır. Herbiri, hayır sahibidir, emin ve erdemlidir. Hak ve din onlardır. Böylece, sapkınlığın yangını -bir anda- söndürülmüştür. Bu cümleden de olarak, Yavuz Sultan Selim, masallar kahramanı Cem'in görünüşündedir. Öte yandan, -hocası olduğu-, III. Murad, dünya ülkelerini güven altında tutan, murad bahtlı, muradına ermiş bir padişah'tır. O, hilafet tahtını süsleyendir. O, insanlığın gözbebeğidir ve dünya üzerinde buyruk sahibidir. İlahi ferman gereğince Âl-i Osman soyunun önderidir. Din ve iman sahiblerinin güvenidir. Haremeyn'i koruyandır. Hasılı, Osmanlı padişahları, Hz. Peygamberin halefidir, müslümanların önderidir ve özellikle sapkınlığa karşı İslam'ın savunucularıdır.

Bu bağlamda, -kronoloji bir yana- bu (hususları ya da) kavramları en veciz şekilde açıklayan Ebussuud'dur. Hem Kanuni Sultan Süleyman hem de Yavuz Sultan Selim'i "İki Dünyanın Efendisi'nin halifesi" ... olarak vasıflandırmaktadır. Ebussuud'un terminolojisi, genelde İslami olmasına ve asıl amacının hanedanı en üstün makam ve Sünni İslam'ın savunucusu ve yayıcısı olarak sunmak olmasına rağmen, hanedana dünyevi bir meşruiyet vermenin de yollarını aramıştır. Standart imparatorluk unvanı olan Han'ı muhafaza ettiği ve Oğuz Han'a ait Türk şeceresini hatırlatan şekilde, Sultanı "yeryüzünün hakani" olarak adlandırdığında, en üstün hakimiyeti ifade etmek için Türk kitabelerini kullanmıştır. İlave olarak, sultanları "bütün şahların şahı" (şehinşah) olarak adlandırarak İran hakimiyet unvanını kullanmıştı, ve "Romalıların (Rumların), Acemlerin ve Arapların Sultanı, Hükümdarların Fatih'i" (...) ibaresi ile belki de, Osmanlı sultanlarının fetih yolu ile Arap, İran ve Bizans krallıklarına (?) sahip olduklarını ifade etmek istiyordu. Ebussuud'un formülasyonunda sultanlar cihan hakimiyeti iddiasında bulunmaktaydılar.⁸¹

⁸⁰ - Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Cilt: I, s.: 4, 5.

⁸¹ - C. İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s.: 266, 267. Bu bağlamda, Osmanlı padişahlarının kullandığı unvanların -topluca- kaydı faydalı olacaktır. Bu cümleden olarak, *Osmanlı sultanlarının çeşitli dönemlerde kullandıkları unvanlar aynı zamanda devlet ve hükümdarlık kavramlarını ve devletin gelişme dönemlerini açıklar. Önem verilen unvanlar "han", "sultan", "padişah" unvanlarıdır. Bu unvanlar Orta Asya Türk devleti, İslam devleti ve İran devlet geleneğini yansıtmaktadır. ... İlk Osmanlı beyliğini kurmuş olan Osman, Gazi ve Bey unvanlarıyla yetinmiş görünmektedir. Orhan, ilk defa adına gümüş sikke basılan Osmanlı hükümdarıdır. Zira bağımsız hükümdar olarak sultan unvanını kullanmak için, mutlaka adına hutbe okunmak ve gümüş akçe basılmak gerekir. Orhan, bir hükümdar olarak galiba son İlhanlı hükümdarı Abu Said Bahadır Han'ın ölümünden (1336) sonra sultan unvanını kullanmaya başladı. I. Murad ilk defa yüce hükümdar, imparator anlamına Hüdavendigar (Hünkar) unvanını aldı. Aynı*

Bu meyanda, yazı konusu (bazı) dini vurguların, 16. yüzyılda kendisini gösteren bir fanatizme delalet ettiği de -ya da onun bir sonucu olduğu da- belirtilmelidir. Açıkçası, Osmanlı Sünniliği, XVI. yüzyılda gerek İran Safevi faktörü, gerekse bazı toplumsal bunalımlar yüzünden belli ölçüde bir fanatizme bürünmüştür.⁸² Nitekim, o zamana kadar heterodoks kesime karşı herhangi bir baskı siyaseti gütmeyen Osmanlı merkezi yönetimi, çok sıkı bir denetim politikası uygulamaya başladı. Devlet, yayımladığı belgelerde zındık, mülhid, ehl-i rafz veya rafizî terimiyle nitelendirdiği bu heterodoks kesime karşı, -daha önce de vurgulandığı üzere- Ehl-i Sünnet'in savunuculuğunu resmen ve sık sık telaffuz etmeye başladı. Heterodoksiye karşı XVI. yüzyıla kadar görülmeyen bu radikal tavır alışın sebebi, teolojik bir çatışmadan ziyade, siyasi, yani Safevi propagandasına karşı kendini ve topraklarını savunma amacına yönelik idi.⁸³

Bundan da mülhem olarak, bu fanatizm ve hatta (şartlar ve meşruiyet gerekçeleri ilişkisi bağlamında) -yazı konusu olan- (teorik) meşruiyet öğelerinin ortaya ya da ön plana çıkmasında -belirsiz, gergin ve kızgın bir ortamda- Osmanlıların Safevilerle olan mücadelelerindeki (filî) zorluk ve tabiatıyla -bu bağlamda- zaafiyetin etkili olduğu da düşünülebilir.⁸⁴

zamanda Orhan, I. Murad ve sonra gelen tüm Osmanlı hükümdarları Gazi unvanını bırakmadılar. Bu olgu, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde İslami gaza ideolojisinin temel önemini belirtir. Gazi Hüdavendigar unvanı daima I. Murad'a özgü bir unvandır. ... (Metin içerisinde de işlendiği üzere) *Tabii, hükümdarın ülkesi ve gücü geliştikçe bu unvanlara yenileri eklenmiş, yahut onların daha şatafatlı öz-deyimleri kullanılmaya başlanmıştır.* İstanbul fethinden sonra Mekke ve Medine ile Arap memleketlerinin ilhaki üzerine I. Selim Hâdimu Haremeyni'-ş-şerifeyn, Kanuni Süleyman, Halife-i Müslimin ve Halife-i Rûy-ı Zemin unvanlarını yeğledi. Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", s.: 34, 35.

⁸² - A. Y. Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, s.: 41.

⁸³ - *Zaten İslam tarihinin dikkatli incelenmesi, Sünni İslam'ın tarihinin belli dönemlerinde görülen bu daralmaların, Sünni İslam yorumunun ana karakteriyle ilişkilendirilmesinden çok, ilgili dönemlerin siyasi ve sosyal konjonktüründeki krizlerle sıkı sıkıya bağlantılı görülmesini gerektirir.* A. Y. Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, s.: 42, 43. Öte yandan, bu mücadele, Osmanlı merkezi yönetimine uzun vadede pahalıya malolmuştur. Çünkü bir yandan Kızılbaş (Alevi) zümreler artık kesin olarak Osmanlı merkezi yönetimi ile her türlü diyalogu keserek kendi içlerine kapanıp birtakım huzursuzlukların malzemesi haline gelirken, diğer yandan, bu tür siyasi gelişmeler sebebiyle artık esnekliğini kaybeden Osmanlı Sünniliği'ne karşı çeşitli sosyal tabanlara dayalı başka tepki ve muhalefet çevreleri de oluştu. Böylece, özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde ortaya çıkan bu çevreleri etkisiz hale getirmekte merkezi yönetimin elinde bir baskı aracı haline dönüşen bu siyasallaşmış Sünnilik, artık her türlü gelişime kapalı, hiçbir esnekliğe ve dinamizme geçit vermeyen savunmacı ve tutucu bir karaktere büründü, tam anlamıyla devletle özdeş hale geldi. A. Y. Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, s.: 84. Öyle ki, (Kızılbaşlar) 16. yüzyılda İran'daki Safevi Şahlarına sadakat gösterdikleri zaman, Osmanlı Devleti'nin en tehlikeli düşmanları sayılıp acımasızca cezalandırıldılar. İslam hukukuna göre Müslümanlar köleleştirilemediği halde, şer'i hukuka dayanarak Osmanlı uleması Kızılbaşların sindirilme ve hatta köleleştirilmelerine cevaz verdi. Hatta, -daha önce de bir şekilde ifade edildiği üzere- Osmanlı padişahlarını Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren şer'i hukukun sıkıca uygulanmasına daha fazla sevkeden şey bir yanda Kızılbaş mezhebine karşı yürütülen tehlikeli mücadele, diğer yandaysa Osmanlıların hilafet politikaları idi. Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", *Tarih Risaleleri* (Derleyen: Mustafa Özel), İstanbul 1995, s.: 27.

⁸⁴ - Açıkçası, (egemenlik paradoksu bağlamında) Osmanlıların, doğudaki sınırlarını da -batıda olduğu gibi- coğrafya ve o günkü (genel) teknoloji ile bu düzlemde askeri örgütlenme çiziyordu. (Daha sonraları yazılmış olmakla birlikte) Bu ahvali -en azından Osmanlıların psikolojisini- genel olarak gözler önüne serdiğinden-, Peçevi Tarihinden, -hem de Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki mücadeleleri resmeden- birkaç örnek alıntı aktarılacak olursa: "... Aksi halde, kaçıp gizlenmek gibi yüzüzlüğün ve sayısız dinsizce davranışların ile yanındaki akılsız haşeratın başbuğluğunu bırakıp İslam askerinin karşısına çık ve Tanrı'nın takdirinden, henüz görünmeyen, gizlilik arkasında kalmış haber ve olayların

**

Öte yandan; tarih yazıcılığının doğrudan iç siyaset için de, -biraz daha özel sebeplerle- daha önceki bir padişaha (ya da onun adamına) muhalefet ve bu düzlemde bir başka padişahın ya da devlet adamının müdafaası (bu anlamda -bu tür bir-meşruiyet) için de kullanılabildiği aşıkardır.

meydana çıkmasını bekle. (Osmanlıların savaş teknolojisindeki nisbi üstünlüğünü göstermesi bakımından dikkat çekici olduğu belirtilmek üzere) Eğer korkarak kaçmanın sebebi elimizdeki top ile tüfek ise, buna gerek yok; çünkü bu gibi savaş araçları sapkınlar ve dinsizler için zaten hazırlanmış değildir ve kullanmaya da niyetli değiliz. *(Bu sefer de kılıcın bir meşruiyet ögesi olarak sunumu açısından ilgi çekici olduğu vurgulanmak üzere)* Sizin gibi halleri bilinen iğrenç bir sürünün hakkından gelmek için savaş arslanlarının elindeki parlak kılıçlar yeterlidir. Hele ki yüce Kuran’da “Pek sert olan ve insanlara birçok yararı bulunan demiri var ettik. (Hadid, 57/25) ayeti uyarınca meramı güzelce anlatan kılıç ve kama, demir mızrak? kullanmaya gerek kalmadan yok edilmenize yeterli olduğu açık ve seçiktir. Vesselam İslam askerine itaat etmeniz için verilen öğüt tamam oldu.” (Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C.: I, s.: 221. Ayrıca -esasen bir meşruiyet ögesi olarak- Zülfikar hakkında bkz.: Jane Hathaway, “Unutulmuş İkon: Hz. Ali’nin Kılıcı Zülfikar’ın Osmanlı Türevi”, *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı), Sayı: 19, Yaz 1999, s.: 146-160). “(Gelen Mektuba Sadrazamın Verdiği Cevap)... Sözü edilen yıl içinde Osmanlı ülkelerindeki reyaya eziyet ve baskı sizden gelmiştir. “(Savaşın kötü yüzünü göstermesi açısından dikkat çekici olduğu ifade edilmek üzere) En acımasız kıyıcı olaylara sebep olandır denildiği gibi halka yaptığınız zulmün ve düşmanlığın, topraklarınızda aynıyla tekrarlanması, din gayreti ve hamiiyetinin kesin bir zorunluğu olmuştur. Bu sebeptendir ki, aylardan beri savaşçı askerlerimiz Azerbaycan yöresini talan edip durmaktadırlar. *(Zorlayıcı coğrafya ve savaş taktikleri bakımından zikre değer olduğu vurgulanmak üzere)* Size gelince izinize hiç rastlanmıyor; kimi kez tilki gibi dağ başlarına sığınır, kimi kez de muhteşem ordumuzdan yılgınlıkla aşılması güç sarp dağlarda saklanırsınız. Saltanat ve şahlığın töresi, hükümet ve memleket korumanın kuralları bu mudur? Eğer şah iseniz meydana çıkıp reyaya ettiğiniz haksızlıklara karşı layık olduğunuz cezayı görün, ulu Tanrı’nın ezeli iradesinde yazılı olan ne ise ortaya dökülsün. Ama şahlık ve başbuğlukta kusur ve noksanınız çoktur, her zaman gayretsizlik eder yengilere koşan askerimizle yüz yüze gelmeye cesaret edemezsiniz. Öyleyse kölelik ve özür dilemek yoluna gitseniz ve şahlık makamından çekilseniz daha iyi olur. Defalarcadır ki doğu ülkeleri muzaffer askerimizin atlarının ayakları altında çiğnenip perişan oldu, hiçbir zaman görünmediniz, kötü ad kazanmak ve kaçmak yoluna saptınız. *Bu derece gizlenmeniz sebebi elimizdeki top ve tüfek korkusu olsa gerek diye düşünülmez ve eğer böyle ise bu engelin ortadan kaldırılacağına padişahın mektubunda işaret olunmuştur.* O güzel sözler sıkıntıyla söylenmiştir denilmiş. Sıkıntı varsa hangi tarafta olduğu bilinmektedir. Padişah hazretleri sırf Peygamber efendimizin törelerini ayakta tutmak ve şeriatın namusunu duyurmak için uzun yollardan deniz gibi engin askeriyle bu taraflara gelmiştir. Bu defa tutacağımız yol ve yöntem bellidir. Karıncalar gibi bir toprak deliğine girseniz bile inşallah istesiniz de istemeseniz de sizi meydana çıkarmak için gerekli hazırlıkları yapmak üzere sınır yakınlarında kışlamak niyetindeyiz. Nahçevan taraflarından şan ve mutlulukla dönmüş bulunduğumuzdan “yiğitin önüne ancak çakal çıkar” sözünün anlamı gereğince yüreklensin hala var olduğunuzu açıklamışsınız bilmiş olası ki sözü edilen ülkeler hala bayraklarımızın gölgesi altındadır; meydana çıkarsan, *işaret olduğu üzere, askerimiz top ve tüfeği bir yana atacak ve düşmanı kıran, dünyayı fetheden o muzaffer kılıç, meydanda parıldıyacak, alemleri aydınlatan güneş gibi ışıldayarak yükselecektir.*” (Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C.: I, s.: 224, 225). (Özellikle, tabii sınırlara ulaşılmış olması zemininde, -Osmanlıların karşı iddiaları bir yana- Safevilerin Osmanlıları -söz konusu şartlarda- zorlamaları açısından oldukça önemli olduğundan dolayı yazıldığı belirtilmek üzere) “Padişahın ordusundaki hayvanların yem ve arpasızlıktan zayıf ve perişan düşerek muzaffer askerinin yaya kalacağını mektubunuzda yazmışsınız. Akılsızlar takımına “Tanrı hiçbir canlı yaratmamıştır ki, rızkını da vermiş olmasının sözünün anlamından habersiz olmak garipsenemez. Dünyayı fethetmek gücünde olan muzaffer ordunun binekleri sırtında aylarca yetecek yem ve yiyecek vardır. Çabuk seyirten yiğitler ta Horasan ve Semerkand’a kadar uzansalar bile dünyayı arşınlayan bu atlılara bir bıkkınlık gelmez. Akıl ve anlayış eksikliği yüzündendir ki, Osmanlı askerinin kimi takatsız düşenlerini, kimi zayıf hayvanların telef olmasını gören düşman askere bezginlik gelmiş kanısına kapılır. Böyle boş ve saçma sözlerin uydurulmasına kalkışılması da işte bundan ileri gelir.” Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C.: I, s.: 229.

Bu cümleden olarak; -daha önce de yazıldığı üzere-, Osmanlı hanedanı hakkındaki genel tarihlerin bir çoğunun II. Bayezid zamanında yazılmış olması ve yine çoğunun 1484-85 yılları arasındaki olaylarla sona ermesi, düşünülmeye değerdir. Aşıkpaşazade, Ruhi ve Anonim Tevarih yazarı ilk derlemesini, Neşri -Menzel yazmasını-, Mehmed Konevî, Kıvamî, Sarıca Kemal, eserlerini 1484 veya 1485 olaylarıyla bitirirler. Söz konusu dönemde, Osmanlıların genel tarihleriyle ilgili derleme eserler meydana getirme hususunda girişilen olağanüstü faaliyetlerin ilk ve en başta gelen sebebi, -yine, daha önce de belirtildiği üzere- hiç şüphesiz, II. Bayezid'in bu tür eserlerin yazıldığını görme arzusu ve zamanın ulemasının bu arzuya karşılık vermesi idi. II. Bayezid, o sırada, kamuoyunu kendi lehine çevirmek için bu vasıtaları -bir bakıma medya gibi- kullanmak istemişti. Hala hayatta olan Cem Sultan, eski rejimin temsilcisi olarak görülürken, Bayezid, Fatih'in aksine, bütün siyasi, sosyal ve hukuki sahalarda reaksiyoner bir politikayı temsil etmekteydi.⁸⁵ Yukarıda anılan bütün eserlerde, Bayezid, selefi tarafından gerçekleştirilen geniş fetihleri pekiştirme misyonu üstlenmiş, adil ve kanuna riayetkar bir hükümdar olarak gösterilir.⁸⁶

Yine, bu düzlemde, -sultanın meşruiyetinin sağlanmaya çalışılması ile birlikte, hanedan harici şahısların, padişaha hizmetleri dolayısıyla, övülmesi/öne çıkarılması ya da yerilmesi/geride bırakılması açısından da dikkat çekici olduğu vurgulanarak, girişi ile birlikte- aktarılacak olursa: Yeniçeriler tarafından çok sevilen ve gerçekten devlette bütün gücü ele geçirmiş olan Gedik Ahmed, 1482'de idam edilmiş; kayınpederi İshak Paşa ise ertesi yıl veziriazamlıktan azledilmişti. Yeniçeriler huzursuzdu; Gedik Ahmed'in Hristiyanlara imtiyazlar sağlayan bir siyasete eskiden beri karşı oluşu, doğal olarak, bütün gazi unsurlar tarafından da paylaşılmaktaydı. Bosna'daki başarılı gazalarıyla meşhur olan Davud Paşa, bu şartlar altında vezirazam seçilmiş, Sultan, Fatih'in daha önce başarılı olamadığı Boğdan'a orduyu bizzat götürmek mecburiyeti hissetmişti. Kamuoyunu etkilemek için, zaferi kazanmanın gerekliliği mümkün olduğu kadar yaygın bir şekilde propaganda edilmekteydi. Boğdan zaferini tasvir eden Mehmed Konevi, özellikle vurgulayarak şunları söyler: "Onun atalarından hiçbirisi, bu iki hisarı almağa muvaffak olamadı"; Tursun Beğ ise, Sultan Mehmed'in Kili'yi muhasaraya gücü yetmediğini vurgular. Aşıkpaşazade metni, eğer Bayezid'in reaksiyoner siyasetinin

⁸⁵ - H. İnalcık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", s.: 112, 113. *II. Bayezid'in hükümdarlığının mahiyeti büyük ölçüde tahtının güvenliğini ve imparatorluğunun selametini sağlamak için almaya mecbur edildiği tedbirlerle belirlenmişti. Daha en başlarda, kardeşi Cem'e karşı yeniçeri desteğini sağlama bağlamak için, babasının siyasetlerinden ikisini, sık sık yeni sikke basmayı ve vakıf mülklerine el koymayı, terke zorlanmıştı. Aynı zamanda daha önce müsadere edilmiş mülklerin iadesine de rıza gösterdi. Cem hayatta kaldıkça Bayezid Hristiyan güçlerin Cem'i siyasi bir silah olarak kullanıp bir istilaya girişmeleri ihtimalinden korktu.* Bu korku Bayezid'i (kuvvetlerinin) ne Avrupa'da ne de Doğu'da herhangi bir askeri kalkışmada bulunmaktan alıkoymadı. Aynı sebep Cem'in davasını benimseyen Memluklar ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki askeri kilitlenme için de kısmen geçerlidir. Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek*, s.: 53, 54.

⁸⁶ - Özellikle, Tursun Beğ, Kemalpaşazade ve İdris'in girişlerine bakınız. H. İnalcık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu" s.: 113. Bu meyanda "(...Bu metinler, Fatih hayattayken prensiplerini doğrudan ifade etmesi mümkün olmayan bir siyasi muhalefetle ilişkili olabilir.) Bu muhalefet, otoriter babasıyla anlaşılmadığı bilinen II. Bayezid tahta çıktıktan sonra sesini az çok duyurmaya başlamış; yazarlar isimlerini ihtiyaten gizli tutarak düşüncelerini yazıya geçirmişlerdir. *Yerasimos'a göre bu metinlerin yazarları II. Mehmed'in "imparatorluk projesi'ne karşı çıkıyor ve II. Bayezid'i bu projenin sürdürülmemesi konusunda uyarıyorlardı.* -Daha sonra da işleneceği üzere-, *Osmanlı sultanı, kendisini dünya imparatoru ve kafir hükümdarların varisi olarak tanımlayıp sarayın katı resmiyetiyle kendini yalıtacağına, atalarının resmîyetten uzak saray hayatını örnek almalıydı.* Bir diğer seçenek de ..." alıntısı da kayda değerdir. S. Faroqi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 212.

ışığı altında okunursa, metnin polemik karakteri bütünüyle meydana çıkar. Buna, Neşri’de, Çandarlı İbrahim’in gayretleri dolayısıyla övülmesine karşılık, Gedik Ahmed’in 1473’te Otlukbeli savaşı sırasında Bayezid’e zararlı tavsiyelerde bulunmakla suçlandığı da eklenebilir; ancak bunların hepsi, Neşri tarafından orijinal kaynağa yapılmış basit bir ilavedir. Aynı şekilde, bu eserlerin çoğunda, Davud Paşa’nın Fatih dönemindeki rolü sık sık abartılır.⁸⁷

(Bu bağlamda,) Âşıkpaşazade’nin eseri, seçkinlerle devlet arasında, Fatih’in, hükümdarlığı sırasında vergilendirme ve toprak tasarrufu konusunda aldığı köklü tedbirlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan şiddetli mücadeleyi yansıtır ve bunlardan derinden etkilenmiştir. Âşıkpaşazade’nin, tarihine güçlü bir polemik karakter kazandıran bu mücadelelerin içinde bizzat yer aldığı söylenebilir. O, tartışırken olguları argümanları istikametinde sunmakta tereddüt etmez; Fatih’in politikalarını eleştirmek için Sultan’ın atalarını seçer; örnek olarak, onların güzel faaliyetlerini ve politikalarını güçlü bir şekilde över, onun kaynaklarından tarihi gerçekleri ve orijinal ifadeleri ayırabilmek için, kitabındaki bu tatışmalı konuları açık bir şekilde araştırmamız gerekir.⁸⁸

Bu düzlemde, Âşıkpaşazade’nin (kullanılan kaynağında) -mesela, Nişancı Paşa’dan bahsederken- yazdıkları, söz konusu ortamı ya da durumu -daha özel ve açık bir deyişle, Âşıkpaşazade’nin tarafını ve doğal olarak tarafgirliğini- net olarak aydınlatmakta ve açıklamaktadır: (O’na göre) Onun (yani, Nişancı Paşa’nın) nesli uydurmadır. Allah’ın kullarının malına, kanına ve ırzına tamah etmişti. Her nerde ki yanlış ve gayrimeşru işler varsa onun icadıdır. Osmanlı ülkesinde Muhammed şeriatı ile yapılmış ne kadar vakıflar ve mülkler varsa hepsini bozdu ve hasıllarını, padişahın hazinesine götürdü. Bunu kendisinden soranlara: “Bunlar hükümsüzdür, lağvolunmuştur” dedi. Bazılarını

⁸⁷ - H. İncalcık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, s.: 113, 114. Yine, -dipnot olduğu belirtilmek üzere- II. Mehmed zamanında (1451-1481) yazan Âşıkpaşazade, eserinde Çandarlı Halil aleyhindeki hikayeleri tekrarlar, oysa II. Bayezid zamanında yazan Neşri, Çandarlı ailesinin itibarını iade ederken, Âşıkpaşazade’nin hikayelerine rağbet etmez, bkz.: V. L. Menage, Neshri’s History of Ottomans. H. İncalcık, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s.: 126.

⁸⁸ - H. İncalcık, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s.: 127, 128. Bu bağlamda (daha önce de bu belirsizliğe işaret edildiği hatırlatılmak kaydıyla) -yine İncalcık’ın bir başka yazısından menkul (ve bu sefer Yıldırım Bayezid’e müteveccih) olduğu vurgulanmak üzere- “*Kronik, Osman Gazi’yi vefatında, mülkiyetinde altın ve gümüş bulunmayan ve pazardaki alışverişler üzerine yeni vergi konulmasını şeriatın ihlali sayıp kabul etmeyen birisi olarak tasvir ederken, ilk Osmanlı hükümdarını ideal bir örnek olarak göstermek suretiyle kendi dönemini tenkit etmek ister gibi gözüküyor. İlk osmanlı hükümdarları tarafından dervişlere cömertçe topraklar bağışlanmak suretiyle gösterilen saygı üzerinde önemle durulması, Bayezid’in mülk ve vakıf topraklar üzerindeki hakları kaldırma politikasının ithamı olarak yorumlanabilir. Bu yüzden, Osmanlı tarihinin ilk yüzyılı hakkındaki bu eser, Bayezid imparatorluğunun çöküşünde ortaya çıkan büyük hayal kırıklığının izlerini taşır. Osmanlılar, ondan sonra, tarihi varlıklarına genel bir bakış sahibi olma ve aynı zamanda gelecek iddiaları için tarihi bir temel arama ihtiyacı hissettiler. Bayezid’in sert yönetiminin aksine, I. Mehmed ve II. Murad’ın yumuşak ve uzlaşmacı politikaları, aynı zamanda bu reaksiyoner tutumun yansıması gibi gözükmektedir. ...*” alıntısı düşünülmeye değerdir. H. İncalcık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, s.: 98, 99. Aydın Taneri’ye göre ise, Rumeli’de Osmanlı Uc’larında eski Osmanlı Uc ananesi ve Türk gelenekleri kuvvetle yaşamakta idi. Gerek Üsküp, gerek Karınabad-Deliorman, gerekse Serez-Tırhala uc bölgelerinde uc kuvvetlerinin büyük kısmını Anadolu’dan göçmüş Türkmen-Yörük grupları oluşturuyordu. Bunların Bey-hükümdar ülküsü, saray ortamı dışında yazılmış olup, gazilere hitap eden anonim Tevarih-i Al-i Osman ve Aşık Paşa-zade Tarihi’nde kuvvetle aksettirilmiştir. Bunlarda, hükümdar örnek olarak Hazarlarda olduğu gibi, mal ve hazine yığmaktan kaçınan, fakir fakat son derecede âdil bir hükümdar olarak tasvir edilir. Tıpkı Orhon kitabelerinde kaydedildiği gibi, onun kaygısı tebasını giydirip doyurmaktır. Gene, Orta-asya toylarına benzer genel ziyafetlere de bu tarihlerde önemle değinilmiştir. A. Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, s.: 45.

timar olarak verdi. Ben bir gün gidip kendisinden sordum: “Bu mülkler ve bu vakıflar Hazreti Muhammed şeriatı üzerine olmuştur. Şimdi neden lağvolundu? Hazreti Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Bir peygamber daha gelmedi. Gelmez de. Bir başka peygamber gelmedi ki onun şeriatını kaldıra. Ya sen bunu nasıl lağvedersin” dedim. Bana dedi ki: “Senin de neyini aldılar ki bize bunun gibi sual edersin? Bu sualden vazgeç” dedi. Tebaanın elinde Osman Gazi’nin zamanında verilmiş yerler vardı. Tasarruf edegelmişlerdi. Bu nişancı o kanunu bozdu. Tekrar bunlardan tapu aldı. Çok para verene verdi. Nice yoksulların yerceğizleri elinden gitti.⁸⁹

Bu cümleden de olarak, Fatih döneminde devlet politikasında köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Fatih, İmparatorluk politikası için, askeri güçlerini çoğaltmak ve gelirlerini artırmak istiyordu: Merkeziyetçi mutlak hakimiyetini tesis etmek için, direnç kabiliyeti bulunan grupların, bilhassa ulemanın ve eski “aristokrat” ailelerin güçlerini kırmaya girişti. Ebu’l-Feth veya Kostantiniyyetü’l-Kübrâ Fatihî olarak büyük karizmasına güvenen Mehmed, önce güçlü Çandarlı ailesini yönetimden uzaklaştırdı. Aynı zamanda, Rumeli’ndeki eski uç beyi ailelerini daha (sıkı) bağımlı bir hale getirmeyi başarmak oldu (?). Fatih, devlet işlerinde tam kontrolünü tesis etmek için, en önemli mevkilere sarayında yetişmiş kulları getirdi; devlet maliyesinde Bizans’ın eski aristokrat ailelerinin üyelerini öne çıkardı. Başlıca devlet gelirlerinin mültezimleri olarak, bu kişiler Âşıkpaşazade’nin en sert hücumlarının hedefi olacaktı.⁹⁰

Bu doğrultuda, Âşıkpaşazade’nin Rum Mehmed hakkında yazdıkları -oldukça çarpıcı ve doğal olarak da- kayda değerdir: Osmanlı Hanedanı’nın kapısında o (Rum Mehmed) vezir oluncaya kadar padişahın yüce eşiğine gelen ulemaya ve dervişlere padişahdan sadaka verilirdi. Kimisine sof, kimine çuha, kimine akça verirlerdi. Hemen ki Rum Mehmed geldi, vezir oldu, bu sadaka kesildi. İyiliği menedici oldu. Sonunda başka vezirlere düşündüğü kendi başına geldi. İt gibi boğdular. Bunun asıl menakıbını yukarıda söyledim. Üsküdar’da bir imaret ve bir medrese yaptırdı, gitti...⁹¹

Bu fasılda da -anlaşılabacağı üzere- tarihin; esasen, uzun süre tahtına talip bulunan ve bu düzlemde sıkıntılar yaşayan ve en genel anlamda iktidar zaafiyeti olan bir padişah (II. Bayezid) ve ayrıca, bir -önceki- padişah (Fatih Sultan Mehmet) marifetiyle zaafa uğratılmış gruplar tarafından, (bir muhalefet ve bu anlamda) bir meşruiyet aracı olarak kullanılması özellikle dikkat çekmektedir.

2- Hanedana İlişkin Olmayanlar

Başlıktan da anlaşılacağı üzere; -yine iç siyasetle de ilgili olmak üzere- yakını, taraftarı ya da takipçisi olunan (veya aynı mensubiyete sahip bulunan) bir şahsın -

⁸⁹ - Nihayet İstanbul’da, hatunu, Alaiye beğinin kızı akçasıyla bir Cuma mescidi yaptı. Öldüğü zaman başsız gömdüler. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.: 201, 202. Âşıkpaşazade’nin İstanbul’da ve Galata’da muhtelif emlakla sahip olması ve bunlar için hazineye ücret ödemesi hakkında bkz.: “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s.: 123, 124.

⁹⁰ - H. İnalcık, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s.: 128.

⁹¹ - *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.: 200, 201. Ama sarayda siyasi nüfuzu olan bazı eski Hristiyanlar da Âşıkpaşazade’nin arkadaşıdır. Hatta II. Mehmed’in veziri azamı Mahmud Paşa Âşıkpaşazade’nin vekayinamesinin ileriki bölümlerinin baş kahramanlarından biridir. Ama yazarımız Mahmud Paşa’nın padişahı ve eskiden arkadaşı olan II. Mehmed tarafından öldürtülmesi konusunda yorum yapmaktan kaçınır. S. Faroqi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 214.

tabiatıyla bir tarafgirlik düzleminde- tarih yazıcılığı ile öne çıkarılabildiği (yahut, başka deyişlerle korunabildiği, aklanabildiği, yüceltilebildiği ve savunulabildiği) malumdur.

a) Dedelerin Aklanması ve Şeyhlerin Yüceltilmesi

Bu özel başlık altında, aynı soydan gelen (ilkinin ana başlıkla çok uyumlu olmamakla birlikte az önce yazılan özel ilgisi gereği gündeme getirildiği belirtilmek üzere) iki yazara ait, çeşni kabilinden, -başlıktan da anlaşılacağı üzere- iki örnek verilecektir. Bu cümleden olarak, öncelikle, Elvan Çelebi'nin, -biraz romanlaştırılmış da olsa- ifadeleri, dedesini (Baba İlyas'ı) sultanın zulmüne uğramış ve bir takım iftiralara kurban gitmiş biri olarak tasvir etmesi hayli ilgi çekicidir.⁹² Açıkçası: Elvan Çelebi'ye göre, II. Gıyassuddin Keyhusrev Amasya'da yerleşmiş bulunan Baba'nın gün geçtikçe büyüyen şöhretinden ve çoğalan müritlerinden endişelenmeye başlamıştı. Ortada bir çok dedi kodu dolaşıyordu. Sultandan bir takım menfaatler uman ve Baba İlyas'ın hasmı bulunan Köre Kadı bu dedikoduların hasıl ettiği uygun ortamdan yararlanmak istedi, ve sultanla şeyhin arasını iyice açtı. Baba İlyas'ın çok güzel cins bir beyaz atı vardı. Sultana bu atı şeyhten kendisine satmasını istemesini öğütledi. Aslında şeyhin ata olan düşkünlüğünü ve hiçbir zaman satmayacağını iyi biliyordu; fakat niyeti sultanı Baba İlyas'a karşı kıskırtacak bir fırsat yakalamaktı. Diğer yandan da Baba'ya atı satması için devamlı baskıda bulunuyordu. Sonunda Elvan Çelebi'nin ifadelerine göre, Köre Kadı, Baba İlyas'ın gerçekten isyan etmek niyetinde olduğunu, yoksa atını hediye etmekte hiçbir mahzur görmeyeceğini, üstelik ayaklanmaya müritlerini ikna edebilmek maksadıyla sihirbazlık yaptığını söyleyerek sultanı kandırmayı başardı. Köre Kadı'nın sözlerine kanarak hareket eden sultan, kumandanlarına ansızın Çat köyünü basmalarını emretti. Selçuklu askerlerinin üstüne geldiğini haber almağa muvaffak olan Baba İlyas yanına en yakın müritlerini alarak köyü ve zaviyesini terkedip o zamanlar Haraşna diye de anılan Amasya kalesine sığındı. Yine Elvan Çelebi'ye göre işte tam bu sırada, şeyhinin başına gelenleri öğrenen İshak-ı Şâmî (Baba İshak) isyanı başlattı.⁹³

Öte yandan, Baba İlyas'a gelince, o, sığındığı Amasya kalesinden Baba İshak ile temasa geçmeyi denedi. Onun Amasya'ya doğru yöneldiğini işitince, yakın adamları ile haber göndererek Amasya'ya değil Canik taraflarına gitmesini istedi. Ama Baba İshak Amasya'ya gelmekte ısrar etti. Elvan Çelebi'nin verdiği bilgiye bakılırsa, Baba İshak, şeyhin adamlarını öldürttü. Burada dikkati çeken, Elvan Çelebi'nin isyanın bütün sorumluluğunu Baba İshak'ın üstüne yıkarak dedesini temize çıkarmak gayretinde oluşudur. Bu yüzden ifadesinde, Baba İshak'ı şeyhine karşı gelmiş bir durumda göstermektedir.⁹⁴

İkinci yazarımız Âşıkpaşazade ise, özel bir bölümde, Osman Gazi'nin Şeyh Edebalı'nın evinde gördüğü rüyasını ve Şeyh'in bu rüyayı, Osman'ın nesline dünyada hakimiyet nasip edileceği şeklindeki yorumunu anlatır. (Daha önce de işlendiği üzere) Böyle bir rüya, hanedanların kökeni ve meşrulaştırılması hususunda ortaçağ edebiyatının bir "topos"udur. Fakat tarihi açıdan gerçek ve önemli olan şudur ki, Âşıkpaşazade, bu rolü kendisinin de mensubu bulunduğu Vefâî tarikatının meşhur bir

⁹² - Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyası*, İstanbul 1980, s.: 119.

⁹³ - A. Y. Ocak, *Babailer İsyası*, s.: 118, 119.

⁹⁴ - A. Y. Ocak, *Babailer İsyası*, s.: 122.

halifesine, Osman zamanında hakikaten yaşamış olan birisine vermektedir. Osman'ı Allah'ın lütfunu ifşa eden Ede-Balı, ona "... "Oğlum Osman! Sana muştuluk olsun kim Hak Te'âlâ sana ve neslüne padişahlık verdi. Mübarek olsun" der. Ve benüm kızum Malhatun senün helalün oldu der."⁹⁵ Bu durum, açıkçası, Osman Gazi'nin, -bu konuda, daha önce işlenenler çerçevesinde- tabire muhtaç bir rüya görmesi, ve tabiatıyla bir yorumcuya ihtiyacının olması, aslında Osmanlı hükümdarları ile -esasen, buradaki yansımaları- tasavvuf ehli arasındaki karşılıklı -tamamlayıcı- ilişkilerin gerekliliğine bir atıf olarak da düşünülebilir.

Yine, Aşıkpaşazade, tarihinin diğer bölümlerinde daha ziyade, Ede-balı'nın Osmanlı hanedanının ve devletinin kuruluşunda anahtar bir rol oynadığını göstermeğe çalışır. Osman Bey zamanında İslam hukukuyla ilgili önemli birçok konu üzerinde kendisinin fikrinin sorulduğunu kaydeder. Örneğin Karaca Hisar'ın fethi üzerine, İslam geleneğinde, toplum nezdinde kendisinin temsilcisi olarak bir hatib ve kadı tayin etmek İmam-Sultan'a ait bir hak olduğundan, Tursun Fakih, Osman Bey adına hutbe okutmak ve kadı tayin etmek için Selçuklu Sultanı'nın onayını almak gerekip gerekmediğini Ede-Balı'ya sormuştu.⁹⁶

Kısaca, Aşıkpaşazadenin böylece, kendini ve -talep azizlerden geldiği için- kendi yoldaşlarını Edebalı vasıtasıyla güçlendirmeye ve bu anlamda meşrulaştırmaya çalıştığı ifade edilebilir.

b) ve Devlet Adamlarının Müdafaasına Bir Örnek

Açıkçası, -özellikle- bir devlet adamının müdafaası (ya da tarihçi devlet adamı ilişkisi) açısından bakıldığında, tarihçi Naima'nın Amcazade Hüseyin ile olan bağlantısı ve bu düzlemde adı geçen sadrazam hakkında yazdıkları gerçekten işlenmeye değerdir: Naima devlet bürokrasisinin yüksek bir mevkiinde memuriyet almış ve kendini bir çok nüfuzlu koruyucunun hizmetine adamıştı, bunlar arasında 1697'de sadrazam olan Hüseyin Köprülü de vardı. Hüseyin halkın sevmediği Karlofça Anlaşmasını Osmanlı kamuoyu karşısında göze hoş görünür kılmak için nankör bir görevi üzerine almıştı. Yararlanabileceği iki kozu vardı: İtibar edilen Köprülü ismi ve Habsburglara karşı düşmanlıkları daha ileri götürmenin imparatorluğun mevcudiyetine yıkıcı tesir yapacağı ... tezini savunmuş olması. Hüseyin'in yoksun olduğu şey bu siyaseti savunacak belagat idi ve bunun için Naima'yı yardımla görevlendirdi.⁹⁷

⁹⁵ - (Yine, daha önce de bir şekilde işlendiği vurgulanmak üzere) Gerçekten, Tanrı'nın bir insana hükümdarlık lutfetmesi ve bunu mübarek bir zat, bir şaman veya aziz aracılığıyla bildirmesi inancı, Orta Asya Türk-Moğol geleneğine kadar geri gider. Rakip hanedanların -Timurlular, Kadı Burhaneddin ve özellikle Karamanlılar'ın- meydan okumalarına muhatap olan Osmanlı sultanları, geleneğin gerektirdiği gibi, otoritelerinin ilahî kökenini vurgulamak zorunda hissetmişlerdi. *Aşıkpaşazade, böyle bir görevin Ede-Balı tarafından yerine getirildiğini göstermeğe çalışır.* ... H. İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", s.: 131, 132. (Yorumcu) Abdülaziz ya da Hacı Bektaş için bkz.: C. Kafadar, "İki Cihan Âresinde", s.: 55. Öte yandan, *düş söylencesi bir sözleşme olarak anlaşılabilirse yorumcu bu işin senet niteliğinin noteri olarak görülebilir. Sözleşmeyi doğrulayan ve kamu alanında meşruiyet sağlayan o.* Bu, bir şeyhe her cülusta yeni padişaha kılıç kuşandırdığında böylelikle de, noterliği ile diye ekleyeyim, güç devrini onaylayıp sözleşmeyi yenilediğinde verildiği söylenen rolden farklı değil. C. Kafadar, "İki Cihan Âresinde", s.: 55.

⁹⁶ - H. İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", s.: 138. Bu bab için bkz.: *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.: 27.

⁹⁷ - N. Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek*, s.: 144, 145.

Naima efendisini düşkırıklığına uğratmadı. Vekayinamesinin önsözü, Ravzatü'l-Hüseyn fî hülasatı ahbarı'l-hafıkayn koruyucusunun siyasetinin ustalıklı bir savunmasıydı. Burada Naima İslamî devlet yapısı literatüründeki bilgisini gösterir. Hüseyin Köprülü'nün siyasi tutumunun yegane sıhhatli yol olduğuna Osmanlı yoldaşlarını ikna edebilmek için esas olarak Arap tarihçi İbn Haldun ve Katip Çelebi'nin düşünce ve şemalarından yararlanır.⁹⁸

Naima, müslüman okurlarına hitaben Hüseyin'in siyasetinin daha önce Rasulullah Muhammed'in sünnetinde örneği bulunduğunu gösterir. Dile getirdiği olay miladi 627 yılında Muhammed ile Mekke müşrikleri arasında yapılan Hudeybiye barışıdır. Önsözünün altbaşlığında ahlak dersini Peygamber'in hayatından bir örnekle bağlantılı olarak vurgular -kafir krallarla ateşkes yapmanın ne kadar önemli olduğunu göstermek amacıyla ... yazılmıştır ... böylece memleket düzene girer ve ahali rahat bulur- 627 baharında Muhammed şehri alma girişimi niyetiyle takipçilerinin başında Mekke'ye ilerledi. Hudeybiye denilen yerde bir kuyuda durdular. Orada Muhammed teşebbüsünün başarıya varamıyacağını gördü ve Mekkelilerle bir mütarekeye girdi. İslam'ın sonuçtaki başarısı Peygamberin hareketinin hikmetine tanıklık eder. Çarpışmaya tam hazır olunmadığı zaman, “eldeki vasıtalar”ı kullandı, yani, bir mütarekeye vardı. 1699'da Osmanlı padişahı benzer bir durumla karşılaştı ve o da “eldeki vasıtalar”ın mümkün olan en iyisini kullandı. Devlete bir nefes alma süresi verildi ve Osmanlı hanedanının bütün sadık müslüman destekçilerinin üzerlerine düşen vazife devletin hastalıklarının teşhisini kabul etmek ve çarelerin uygulanmasına katılmaktır.⁹⁹

Kısacası, Naima, hem tarih eseri vererek ve hem de bu tarih eserinde geçmişten deliller getirerek, -tabir caizse- tarihi aşamalı olarak birkaç açıdan -görevi gereği- müdafaa ya da meşruiyet amaçlı olarak kullanmıştır.

III- Nihayet Modern Dünyada Tarih ve Meşruiyet

Başlangıçta işlenen Tarih ve Yorum ilişkisi düzleminde; tarih'in veya tarih yazıcılığının, sadece geleneksel dönemde değil, modern dönemde -ya da günümüzde- çeşitli yerlerde değişik sebeplerle, bir meşruiyet vasıtası olarak kullanıldığı yahut kullanılabildiği aşıkardır. Açıkçası, modern dönemde tarihe, -tabiatıyla bir yorumla- özellikle; -geleneksel dönemde hanedanların meşruiyetinin sağlanmasına benzediği ve bu çizgide buna karşılık olabilecek bir örnek olduğundan seçildiği de belirtilmek üzere-, milliyetçiliğin veya milli şuurun yahut en genel anlamda milli menfaatlerin ya da ideolojilerin meşruiyeti için de müracaat edilebildiği görülmektedir.

Bu çerçevede; “Milliyetçiliğin doğuşu bir bakıma milli tarihin doğuşu demektir; bazan bu tarih objektif gerçeklerden çok efsanelerden ve arzulu-düşüncelerden (hülya) ibaret olsa bile, daima aynı fonksiyonu görür: İnsanları millet denen bir sosyal bütünün parçaları olduklarına inandırmak, böylece onlar arasında birlik ve dayanışmayı

⁹⁸ - N. Itzkowitz, Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek, s.: 145. Naima iki yazı türünü, yani vekayiname ile nasihat risalesini birleştirmişti. Devletlerin, kuruluş, hakimiyetin pekişmesi, özgüven ve emniyet, aşırı doygunluk ve muhafazakarlık ve nihayet çözülme gibi evrelerden geçtiklerini söylüyordu. İbn Haldun'a dayanan bu düşünce, nasihat risalesi yazarları tarafından sık sık kullanılmaktaydı. Ama Osmanlı vekayinamelerinde bu konudan pek bahsedilemezdi. Naima vekayinamesinde bu bahsi açmakla dönemin siyasi tartışmalarında -tabiatıyla- nerede durduğunu belli etmiş oluyordu. S. Faroqi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 220.

⁹⁹ - N. Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek*, s.: 145, 146.

sağlamak. Hiç şüphesiz, bu tarihler “millî” bir sosyal nizamı meşru ve haklı göstermek gibi bir gaye de taşıyabilir.”¹⁰⁰ açıklaması gerçekten kayda değerdir.

Burada tarih şuuru denilen ve üzerinde pek çok tartışma yapılan bir kavram karşımıza çıkıyor. Tarih şuuru, tarihin akışı hakkında belli bir görüş sahibi olmak demektir. İnsan tarih olaylarını manalı bir bütün içindeki parçalar halinde gördüğü anda “tarih şuuru” kazanmış olur. Bu bakımdan Marksist’in “sınıf şuuru” kavramı ile tarih şuuru birbirine çok yakın şeylerdir. Marksist açıdan tarih şuuru, proleteryanın bir sınıf olarak geçmişi ve buna bağlı olarak geleceği hakkında Marx’ın verdiği görüşü benimsemek manasına gelir. Marx’a göre tarih menfaatları birbirine zıt olan sınıfların kavgasından ibarettir. Buna karşılık milli devletlerde “milli tarih şuuru” üzerinde durulur. Milli tarih şuuru, millete ait tarihin basit vakalar yığından ibaret değil de, bugünkü kaderi çizen manalı bir zincirin halkaları halinde anlaşılması demektir. Her iki halde de tarih şuuru gerek halihazırda, gerek gelecek için bazı sonuçlar doğurması bakımından önemlidir. Sınıf şuur kazanan proleterya kendi sınıfının menfaati ile öbür sınıfların arasındaki temel zıtlığı görecektir ve tarihin bu zıtlığı kendi zaferi istikametinde çözmeye doğru gittiğine inanacaktır.¹⁰¹ Diğer taraftan milliyetçilerin savunduğu bir milli tarih şuuru o milletin insanlarını belli bir milli benliğe sahip kimseler haline getirecek, bu da ortak tarihe sahip insanların yine ortak çalışma ile kuvvetli bir istikbal verebilecekleri fikrini kuvvetlendirecektir.¹⁰²

Başka bir deyişle, tarihin sadece hayal kırıklığına uğramışlar için bir sığınak veya hissi tatmin kaynağı olmayıp, ileriye dönük insanlar için de kuvvet ve ilham kaynağı oluşu burada bir defa daha ortaya çıkıyor. Tarihin belli bir tarzda yorumu, insanın kendi hüviyeti ve misyonu konusunda belli bir fikre varması demektir; bu da onun ileride ne yapacağını belirleyen esas faktördür.¹⁰³

Milli tarih şuuru, görüldüğü gibi, bir tarih bilgisinden ibaret değildir. Buradaki şuur kelimesi bilgi ile birlikte ve belki ondan daha çok duygu manasında anlaşılmalıdır. İnsanla tarih arasında -tıpkı insanın kendi hayatına ait olaylarda olduğu gibi- bir hissi bağıllık kurulduğu takdirde o zaman insan-tarih özdeşleşmesi (identification) mümkün

¹⁰⁰ - (Biraz sonra da atıfta bulunulacağı vurgulanmak üzere) *Hegel kendi zamanındaki Prusya devletinin tarihin son merhalesi olduğunu söylüyordu*. Bizde ve diğer imparatorluk bakiyyesi ve sömürge-sonrası milli devletlerde de halihazırda ulaşılan merhalenin mümkün olan en yüksek seviye olduğu, daha önceki dönemlerin kusurlu ve karanlık olduğu özellikle belirtilir. *Fakat tarihin yorumu daima milli birliğin pekiştirilmesi gibi bir gaye gözönünde tutularak yapılmaktadır*. E. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.: 74, 75. Bu bağlamda -tenkiden ve teyiden- yazılacak olursa: Bazı tarihçiler daha baştan ideolojiye teslim olmuşlardır. Çok uç bir örnekle durumu açıklayabiliriz. *Nazi Almanyası’nda tarihsel çalışmalar iktidarı meşrulaştırmanın bir aracı olarak görülmüyordu. O dönemde pek çok tarihçi “nesnellik” yasalarının kendilerini bağlamadığını açık açık söylemiştir*. S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s.: 237.

¹⁰¹ - Başka bir deyişle, Marksist için tarih devamlı bir sınıf kavgasıdır; bu kavga (günümüzde) belli bir noktaya gelmiştir ve bundan sonra proleteryanın nihai zaferiyle sınıfsız cemiyetin kurulması üzerine kavga bitecektir. E. Güngör, *Kültür Değişmesi ...*, s.: 72.

¹⁰² - E. Güngör, *Kültür Değişmesi ...*, s.: 75. Bu meyanda, ilgisine binaen yazılacak olursa: *Hristiyan için bu dünya İsa’nın insanlığı kurtarmak üzere kendini feda ettiği bir günah ve ceza evidir; İsa ile olan kurtuluşu bulacaktır. Müslüman ise dünyayı ebedi hayat içinde kısa bir menzil diye görür; burada neler yapılırsa ebedi hayatta mükafat veya ne yapılırsa ceza görüleceğini bildiren peygamberler gelmiştir; onların bildirdiklerine uyanlar saadete erer; kötü yola gidenler bedbaht olurlar. İnsanın vazifesi, gösterilen doğru yolda hayırlı işler yapmaktır*. ... E. Güngör, *Kültür Değişmesi ...*, s.: 72, 73.

¹⁰³ - E. Güngör, *Kültür Değişmesi ...*, s.: 72.

olmaktadır. Bir milletin fertleri o millete ait tarihin büyük olaylarını kendi özel geçmişlerinin olayları halinde görmeye başlayınca bu özdeşleşme olmaktadır.¹⁰⁴

Bu bağlamda, milletin fertlerinde, hatta aydınlarında bile, tarihin gerçeği ile tarih şuuru birbirine uymayabilir.¹⁰⁵ Bu cümleden de olarak, (Cumhuriyet döneminin) resmi tarih tezine göre medeniyetin ve insanlığın beşiği Asya'dır; Türklerin anayurtları da orasıdır. Çok eski zamanlarda Ortaasya'da büyük bir kuraklık ve iklim değişmesi olduğu için Türkler oradan çıkmışlar ve dünyanın başka bölgelerini iskan etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Ön Asyaya gelerek Sümer, Elam, Eti topluluklarını ve medeniyetini teşkil etmişlerdir. Atatürk tarafından Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (şimdiki Tarih Kurumu)'na hazırlatılan meşhur 4 ciltlik Tarih kitabının birinci cildinde (sahife 30) aynen şu satırlara rastlanır: -Osmanlıların kendilerinin Anadolu'ya Selçuklulardan daha önce geldiklerini ileri sürmeleri örneğine benzer tarzda olduğu vurgulanmak üzere- "Türkün en az yedibin yıldanberi gelip yerleşerek kendine mukaddes yurt edindiği Anadolu'da yapılan taharriler, bugün Milattan evvel 4000 yıla çıkarılan Anadolu Eti medeniyetinin kudemini her an birkaç asır daha maziye götürmektedir."¹⁰⁶

Burada dikkati çeken birkaç noktayı belirtmekte fayda vardır. "*Mukaddes yurt edindiği Anadolu*" ibaresi italik harflerle yazılarak özel bir önem kazanmıştır. Ayrıca,

¹⁰⁴ - E. Güngör, *Kültür Değişmesi* ..., s.: 75, 76.

¹⁰⁵ - Bu tabiiyatıyla -esasen yazı konumuz da olduğu üzere- geçmiş zamanlar için de geçerlidir. (Mesela Osmanlı Devleti'nde) Öğrencilere Peygamberler tarihinden sonra İslam devletleri tarihi ve bu arada Selçuklu ve Osmanlı tarihleri öğretilirdi. İslam öncesi bir Türk tarihinin bulunduğu elbette inkar edilemiyor ve bu arada Selçuklu ve Osmanlı Sultanlarının soy kütükleri Oğuz Han'a kadar devam ettiriliyordu. Fakat Osmanlı cemiyetinin değerler sistemi, siyasi ve sosyal yapısı tarihin daha çok bir din tarihi halinde görülmesine pek elverişliydi. Bu neticeye şaşmamak gerekir, çünkü başka milletler de yine yakın zamanlara kadar şimdiki tarih anlayışına sahip değillerdi. Avrupa'nın en katıksız, en devamlı diye bilinen milleti olan Almanlar'ın çeşitli grupları, kendilerini başka başka adlar altında tanıyorlar ve ortak bir Almanlıktan habersiz yaşıyorlardı. (Metin içindeki yazı konumuzla da doğrudan ilgili olduğu belirtilmek üzere) Bugünkü manada milli tarih anlayışı milliyetçilik düşüncesinin doğuşu ve gelişmesiyle birlikte, yani 18. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkmıştır. Dinin yanında dil ve soy birliği, özellikle dil birliği önemli sayıldığı ölçüde milli tarih hem zaman, hem mekan içinde genişlemiştir. Milletın kökleri hem daha eskiye dayandığı hem de yaşadığı halde aynı dili konuşanların soy birliğine sahip bulundukları üzerinde durulmuştur. Milliyetçilik cereyanlarının dil ve tarih araştırmalarıyla bir arada gelişmesinin başlıca sebebi budur. Bizde de Türkçülük'le Türkoloji birlikte ilerlemiştir. E. Güngör, *Kültür Değişmesi* ..., s.: 81. M. Duverger'e göre de: Ulus biriminin tarih içindeki önemi ulusların karmaşık 'aggregation'lar olarak taşıdıkları önemin bir yansımasıdır. Birincisi ikincisini pekiştirmektedir. *Ünlü ulus tanımında Renan haklı olarak ulusalcılık duygusunun oluşumunda tarihin rolü üzerinde önemle durmuştur. Ulusal dayanışma, ülkenin sosyal ve siyasi yapısı, ulusal tavır gerçek tarihten çok okullarda okutulan efsanevi tarihin bir yansımasıdır.* Gerçek tarih ile efsanelere dayanan tarih arasındaki fark ile 'şeyler' ve sosyal olgunun kolektif görünümü arasındaki fark benzer niteliktedir. Tarih, gerçekte, ulusların genetik sosyolojisidir ve bu niteliği itibarıyla de bugün en gelişkin uluslar sosyolojisi dalıdır. M. Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, s.: 81, 82.

¹⁰⁶ - E. Güngör, *Kültür Değişmesi* ..., s.: 84. Bu bağlamda, "13 Teşrinievel 1923 kanunu ile Türkler ikinci defa olarak Orta Anadolu yaylasında kuvvetli bir devlet merkezi kurmuş oluyorlardı. Ortayaylada ilk defa devlet merkezi edinenler Eti Türkleri idi." (Tarih IV, İstanbul 1931, Devlet Matbaası, s.: 144), "Beşer tarihinde, Türkler kadar çok ve büyük devletler kuran bir ırk gelmemiştir. Tarihçe malum ilk medeni devlettenberi (Sumer Devleti, M.E. 4000 yıl) Asyada ve Avrupada tesis edilen beyliklerin (prensliklerin), hanlıkların (krallıkların), hakanlıkların (imparatorlukların) çoğunu Türkler kurdu." (Tarih IV, s.: 1) ve "Sumer Türklerinden bir kısmının Sint boyundan Garbi Hint sahillerine inerek deniz yolu ile Mezopotamyaya gelmiş oldukları daha sonra buralardan Habeşistan kıyalarına çıktıkları da malumdur." (Tarih IV, s.: 296) alıntılarındaki ilgili veriler de vurgulanmaya değerdir.

Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin de Türk eseri olduğu söylendiği halde Anadolu'daki Eti medeniyetinin bunların hepsinden üstün olduğu belirtilmiştir. Açıkça anlaşıldığına göre, burada iki (asıl) maksat vardır: 1- Anadolu'yu yani şimdiki vatanımızı tarih öncesinden beri bir Türk ülkesi olarak göstermek ve böylece bizi burada işgalci-istilacı sayan zihniyete karşılık vermek. 2- Türklerin en eski ve en medeni kavim olduğunu söylemek. Bu ikinci iddia hem Türkler'de kuvvetli bir benlik şuuru uyandırmaya yarayacak, hem de bizim zannedildiği gibi sadece kılıç kullanan bir kavim olmadığımızı gösterecekti. ...¹⁰⁷

Bu meşruti ve meşru tarih yorumunda göze çarpan esas unsur -daha önce de atıfta bulunulan- eskiliktir. Teyiden yazmak gerekirse; genel olarak bakıldığında, eskiliğin subjektif tarih bakımından önemi şuradadır: Her türlü adet, inanç, pratik ve her türlü müessese meşruluğunu büyük ölçüde eskiliğinden alır. Bir şey ne kadar eskiye dayanıyorsa, o kadar haklı, o kadar güçlü (yani meşru) manasına gelir.¹⁰⁸

Burada, nihai olarak; sağlam bir tarih şuuru vermenin, objektif tarih olaylarıyla subjektif tarih anlayışını mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırmaya çalışmakla başarılabilceği de ifade edilmelidir.¹⁰⁹

Bu başlık altında, "Devlet-i Ebed-Müddet'ten Tarihin Sonuna ya da Nizam-ı Alem'den Yeni Dünya Düzenine" diye adlandırılabilir, ve bu düzlemde geçmiş, bugünü ve geleceği kapsayan, daha güncel ve çarpıcı -tabiatıyla meşruiyete müteveccih- bir örnek (tarih yorumu) daha verilecek olursa:

Amerikan dış politikası üzerinde yoğunlaşan düşük tirajlı bir dergide (The National Interest) 1989 yazında, Japon-Amerikan melezi bir yazarın bir denemesi yayımlandı: "The End of History?" (Tarihin Sonu mu?) Francis Fukayama, "dünya tarihinde çok temel bir şeyin vukubulduğunu" belirtiyor ve son zamanlardaki hadiselerin, özellikle de Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki reform hareketlerinin ve tüketim kültürünün dünyanın büyük bir bölümüne yayılmasının "Batı'nın, Batı İdeasının zaferini kanıtladığını" ifade ediyordu. "Tanıklık etmekte olduğumuz şey, sadece Soğuk Savaşın veya savaş sonrası tarihin belirli bir döneminin sonu değil, bizzat tarihin sonudur: Yani, insanoğlunun ideolojik arayışının son noktası...¹¹⁰

¹⁰⁷ - E. Güngör, *Kültür Değişmesi* ..., s.: 84, 85.

¹⁰⁸ - E. Güngör, *Kültür Değişmesi* ..., s.: 79. Yine, çok eski olmak o derece denenmiş olmak demektir. İnsanlar çok denedikleri ve açıkça bir zararı görülmeyen veya yerine daha iyi bir başkası bulunmayan şeylere güvenle sarılırlar, eskinin, yani eskidenberi denenmekte olan şeyin nasıl bir sonuç vereceği bellidir. Yeninin en zayıf tarafı ise sonucu hakkında daima bir şüphe yaratmış olmasıdır. Ayrıca, eskinin her türlü şahsi bağlantılardan soyutlanmış olması onu büsbütün kuvvetli kılmaktadır. Yeni bir şeyi sevmediğiniz veya kendisine hiç güvenmediğiniz kimseler ortaya atmış olabilir; halbuki eskinin kimler tarafından hangi maksatla ortaya atıldığı ya hiç bilinmez, yahut kaynağı hakkında bizi tatmin edebilecek bir hikaye uydurulmuş olur. *İşte millet hayatında mevcut bulunan bir inanç veya pratiğin böyle eski bir geçmişe dayandırılması, o inanç ve pratiğe ortak olarak sahip bulunan kimseleri birbirine iyice kenetleyecek, aralarında akrabalığa benzer bir kaynak birliği yaratacaktır.* E. Güngör, *Kültür Değişmesi* ..., s.: 79, 80.

¹⁰⁹ - E. Güngör, *Kültür Değişmesi* ..., s.: 86.

¹¹⁰ - Mustafa Özel, "Yeni Dünya Düzeni ve Tarihin Sonu", *Amerikan Yüzyılının Sonu*, İstanbul 1994, s.: 19, 20. Burada hemen ifade etmek gerekirse, "Tarihin sonu" özgün bir kuram değildir. En iyi ifadesini -daha önce de atıfta bulunulan- Hegel'de, bir ölçüde de Hayek'te bulmaktadır. Hegel'e göre, fikirler kendilerini maddi dünyada tarihi hadiseler tarzında tezahür ettirirler. "Tabiatla meydana gelen değişmelerde yeni bir şey yoktur; sadece Ruh (Geist) bölgesinde vukubulmakta olan değişmelerde yeni

Esasen -dipnotta da- işlendiği üzere, tarih sonrası bir çağda yaşıyor olduğumuz, bildiğimiz anlamda tarihin sonunun geldiği kanısı son yıllarda tekrar tekrar ifade edilmiştir. Açıktır ki, bununla kastedilen, zamanın bundan böyle olduğu gibi duracağı değil fakat tarihe tutarlık ve anlam veren bir büyük anlatının artık mümkün olmadığıdır. Tevrat çağından bu yana Yahudi-Hristiyan inancının merkezinde yer alan, tarihin öte dünyaya yönelik bir amaca ve yöne sahip olduğu düşüncesi sorgulanmaktadır. Aydınlanma bu inancı laikleştirdi ve tarihin sonunu insani tarih sürecinin kendisine yerleştirdi. Modern Batı uygarlığını en üst nokta ve insani özgürlüğün ve kültürün güvence altına alınacağı arzu edilir bir toplumsal düzenin yaklaşan başarısı olarak yüceltti. En son olarak, -yazı konusu olan- Francis Fukayama bu iyimser inancı yeniden dile getirdi.¹¹¹

Ancak, Fukayama'nın tezi, her şeyden önce, bir Ödip kompleksinin ifadesidir. Hocası Allan Bloom 1987'de Amerikan aklının tükenişine dair son derecede provokatif bir eser yazmıştı: *The Closing of the American Mind*. Bloom, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan akademik çevrelerine ve aydınlarına egemen olan düşüncelerin, esas olarak, yirminci yüzyıl başlarındaki Alman söyleminin bir tekrarı olduğunu söylüyordu. Bu söylem ise Nietzsche'nin fikirleri Weber, Freud ve -adı pek zikredilmeden- Heidegger vasıtasıyla Amerikan düşünce dünyasını işgal etmiştir. "Siyasette, dinde, eğlencede, her yerde Amerikalılar Nietzsche'nin değer devrimiyle bağlantılı dili kullanıyorlar. Babalarımız için akıl sır ermez olan ve hepsinin izi Nietzsche'ye kadar rahatça sürülebilen karizma, yaşam biçimi, bağlanma, kimlik gibi birçok kelime Amerikan argosu haline gelmiştir. Kıta Avrupa'sının umutsuzluğunu hazmetmenin Amerikan biçimi karşındayız: mutlu bir sonla noktalanmış nihilizm!"¹¹²

Fukayama'nın niyeti, bir anlamda Amerikan düşünce ve değerlerinin geniş kitlelerce takdisini tazelemektir. (Bir başka deyişle, meşrulaştırmaktır). Arkasında muhtemelen resmi kurumlar vardı; nitekim denemesini yayımladıktan kısa bir süre sonra ABD Dışişleri Bakanlığı'na 'intisap' etti...¹¹³.

Sonuç olarak; (ilgili kaynaklara atıflarda bulunularak) en başta da işlendiği üzere, tarihin bir (sosyal) bilim olarak yeri ya da durumu -özellikle subjektifliği sebebiyle- tartışmalıdır. (Devletler arası ilişkiler bir yana ya da onunla birlikte) Her şeyden önce -genel olarak bakıldığında- sosyal konular hayatın başlıca meseleleridir ve insanlar bu meseleler karşısında mutlaka belli bir tavır almak zorundadır. Bu cümleden de olarak, öncelikle, tarih (disiplini) sosyal bir boyuta ya da işleve sahiptir. Zaten, sosyal olayları anlamak ve yorumlamak isteyen herkes ister istemez tarihi kullanacağına göre, tarih bilgisi bir ülkenin insanları için tıpkı ana-dil bilgisi gibi yaygın ve önemli bir ilgi konusu olacaktır. Meselenin bu yönüyle tarih her cemiyette her insanı şu veya bu

bir şey zuhur eder. Tarih genel olarak Ruhun Zaman içindeki gelişimidir, tıpkı Tabiat'ın Idea'nın Mekan içindeki gelişimi olduğu gibi. Hegelci anlamda tarihin sona erdiğini söylemek, ideolojik çatışmaların çözülmüş, insanoğlunun ideolojik arayaşının sona ermiş olduğunu söylemektir. (Gerçi Hegelci diyalektik bu "Son"un aynı zamanda bir "başlangıç", bir tez olmasını gerektirir, ama Fukayama bu meseleyi fazla kurcalamıyor). M. Özel, "Yeni Dünya Düzeni ve Tarihin Sonu", s.: 21, 22.

¹¹¹ - Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı* (Çeviri: Gül Çağalı Güven), İstanbul 2000, s.: 145.

¹¹² - M. Özel, "Yeni Dünya Düzeni ve Tarihin Sonu", s.: 22.

¹¹³ - M. Özel, "Yeni Dünya Düzeni ve Tarihin Sonu", s.: 22.

derecede, fakat muhakkak surette ilgilendirmektedir. Açıkçası, -şimdilik hamileri, talipleri ya da teşvikçileri bir yana, esasen- hem tarih yazıcısı/tarihçi topluma hem de toplum (kamu ya da kitleler) tarihçiye ve asal olarak tarihe müteveccihdir. Bu durum, (yazan) tarihçinin ve tabiatıyla (yazılan) tarihin kamuyu ya da muhatap kitleleri dikkate almasını veya -tabir caizse- hesaba katmasını gerektirmektedir. Bu ise, zaman zaman ya da yer yer, tarihçinin birikimi ne olursa olsun, O'nu kamuoyu oluşturulacak (veya etkilenecek) kesime hitap etmeye yöneltmekte ve belki de zorlamaktadır. Bu düzlemde, -her ne kadar her zaman gerçekleşme ya da başarılmasa da, açıkçası örneğimiz için aksi söz konusu olsa da- Hoca Sadettin'in (bile) Türkçe herkesin anlayacağı üslupta bir tarih yazımını savunması hayli anlamlıdır. Zaten, -incelenen kaynaklarda- çoğunlukla, hem seçkinlerin ve hem de halkın faydalanabileceği, sade bir üslupla, Türkçe eserlerin yazılması isteği oldukça belirgin ve hatta baskındır. Nitekim, bu eserlerin, esasen -Aşıkpaşazade'nin eseri gibi- menakıbnamelerin, topluluklar tarafından askeri seferler sırasında, bozahanelerde, pazarlarda veya diğer toplantı yerlerinde okunmak ve dinlenmek için düzenlendikleri bilinmektedir. Öyle ki, Aşıkpaşazade, "Hey Gaziler" diye seslenir ve sözünü -okuyucuları ve dinleyicileri teşvikken- şöyle tamamlar. "Her kim Âl-i Osman'ın bu menakıbını okur veya dinler, onların ruhlarına dualar gönderirse, Allah da belki ona cennet saadetleri ihsan eder.

Bu ahval ya da tarifat ise, tarihin, hem geçmişte hem de günümüzde -esasen (bu) mahiyeti gereği- bir meşruiyet aracı olarak kullanılmasına -yol açmakta veya onadelaleet etmektedir. Bu bağlamda, -özellikle geleneksel dünyada, tarihin, değişik kesimlerden (mesela, soyu, dili, dini, mezhebi, tarikatı ya da sosyal statüsü farklı) muhataplarına, tarih yazıcıları/tarih eserleri vasıtasıyla ulaşmak isteyen-, yazı konusu tarih yazıcılarının -az önce de birine atıfta bulunulduğu üzere- hamileri, talipleri ve teşvikçileri hatırlanabilir. Bu cümleden de olarak, (Osmanlılara ait) tarih eserlerinin, -bir tarafgirlik atmosferinde- padişahın himayesinde onun talebi ve ısrarı üzerine ya da Osmanogullarının ocağında veya kapısında yetişenler tarafından -özellikle sadakat duygusuyla yahut çekinme ve korkuyla- kaleme alınması ve ayrıca bu çerçevede tarih yazımının, esasen, büyük hükümdarların zaferlerinin ve başarılarının gelecek nesiller için ölümsüzleştirilmesi anlayışına dayanması ve bu zeminde -bir dönemden itibaren- en seçkin ve en şerefli sultanlar (Hulefa-yı Raşidin'den sonra gelenler arasında, kusursuz, akideleri pak ve sünni müslümanlar) olarak Osmanlı sultanlarının kabul edilmesi ve bunun için tarih yazılması, hanedanla ilgili hikayelerin düzeltilip açıklanarak kaleme alınması (gereği), gerçekten de kayda değerdir. Bu meyanda, meşruiyetin -az önce de vurgulandığı üzere, devlete ya da hanedana, bir şahsa veya bir gruba (ve saireye) müteveccih olmak gibi- hem genel hem de özel amaçlar taşıyabildiği de ifade edilmelidir. Bundan da mülhem olarak, tarih yazıcılığının doğrudan iç siyaset için de, -biraz daha özel sebeplerle- daha önceki bir padişaha (ya da onun adamına) muhalefet ve bu düzlemde bir başka padişahın ya da devlet adamının müdafaası (bu anlamda -bu tür bir- meşruiyet) için de kullanılabildiği aşıkardır. Tabiatıyla, bu ameliye, dönemin etkin ya da baskın öğeleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu cümleden olarak, geleneksel dünyada, özellikle, genel bağlamda, -Osmanlı devletinde, 16. yüzyıldan itibaren dozunun arttığı belirtilmek üzere- dinsel öğeler ya da yorumlar vurgulanmaya değerdir.

Öte yandan, topluca bakıldığında, (niceliksel ve yahut niteliksel olarak) tarihçiliğin ya da tarihin (veya meşrui iddiaların) -en azından şu andaki teşhis ve tespitlere göre- özellikle (kuruluş/geçiş ve) kriz yahut zaaf dönemlerinde öne çıkması ya da gelişme

göstermesi oldukça ilgi çekicidir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihçiliğinin -özellikle- Fetret döneminden itibaren kendini göstermesi (açıkçası, ilk derleme eserlerin, 1402'deki büyük yenilgiden sonra, Osmanlı devletinin varoluş mücadelesi döneminde -ya da müteakip yıllarda- ortaya çıktığının gözlenmesi) ve (hükümdarlığının mahiyeti büyük ölçüde tahtının güvenliğini ve imparatorluğunun selametini sağlamak için almaya mecbur edildiği tedbirlerle belirlenmiş, daha en başlarda, kardeşi Cem'e karşı yeniçeri desteğini sağlama bağlamak için, babasının siyasetlerinden ikisini, sık sık yeni sikke basmayı ve vakıf mülklerine el koymayı, terke zorlanmış, aynı zamanda daha önce müsadere edilmiş mülklerin iadesine de rıza göstermiş, Cem hayatta kaldıkça Hristiyan güçlerin Cem'i siyasi bir silah olarak kullanıp bir istilaya girişmeleri ihtimalinden korkmuş olan) II. Bayezid zamanında gelişme sergilemesi kayda değerdir. Öte yandan, dinsel meşrui iddiaların, -16. yüzyıl ve sonrasında- Safevi tehdit ve tehlikesi sürecinde ısrarla işlenmesi ve vurgulanması da dikkat çekicidir. Yine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında tarihin ve tabiatıyla tarihi iddiaların yeri ve önemi aşıkardır. Dahası, "tarihin sonu" tezinin, Amerikan yüzyılının sona erdiğinin iddia edildiği bir zamanda gündeme gelmesi de hayli ilginçtir.

Bu seyir bir yanıyla (ve belki bir kısmıyla), geçmişin tahkim edilerek, gelecekle ilgili projelerin hazırlanması, hedeflerin belirlenmesi veya onların teorik arka planlarının oluşturulması ameliyesinin bir yansıması olarak algılanabilir. Nitekim, (bu hususun Osmanlı tarihinde gelecekte gerçekleşecek gelişmelerle birlikte düşünülmesi gerektiği hatırlatılmak üzere) -Osmanlı Devleti'nde-, 14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyılda Osmanlı sultanları güçlü hükümdarlar durumuna gelince, hanedanın başlangıçtan beri egemenlik haklarına sahip olduğu iddiasına meşruluk kazandırmak için çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu bağlamda, -ihtilaf ve tartışmalar bir yana, mesela Aşıkpaşazade'ye göre- Osman Gazi, eski siyasi otoriteye, açıkçası sultana karşı çıkmıştır. Osmanoğulları, Türk soyundan, daha açık bir deyişle, Oğuz Han soyundan, türemiştir. Onlar, Anadolu'ya Selçuklulardan daha önce gelmişlerdir. Osman Gazi, bağımsızlık alameti olarak kanun koymuştur. Ayrıca, burada özellikle II. Bayezid döneminde gerçekleşen tarihçilik alanındaki gelişmeler ve bu düzlemde ortaya çıkan iddialar -özellikle Yavuz Sultan Selim zamanındaki eylem ve uygulamalar düşünüldüğünde- hatırlanmaya değerdir. Açıkçası, II. Bayezid zamanında yazılan derleme eserler, yalnızca -daha önce de ima edildiği üzere- Fatih'in politikalarına yönelik bir tepkiyi ortaya koymamakta; bunun yanı sıra, evrensel bir İslam İmparatorluğu kurmuş olma bilinci, Memlûkler ve doğu'da İran'daki devletlerle üstünlük yarışında, o sırada Osmanlı tarihinin yeni bir değerlendirmesini de gerekli kılmıştı. Dünya tarihinin önceki manzarası içerisinde, örneğin Şükrullah'ın ve Enveri'nin eserlerinde, Osmanlı tarihi, İslam tarihinin devamı olarak mütevazı bir yer işgal etmekte, Osmanlı sultanları ise, İslam dünyasının sınırındaki gaziler olarak gösterilmekteydi. Fakat, şimdi, II. Bayezid'in eşrefü's-selatin -müslüman hükümdarlarının en seçkin ve en şerefli- olduğu iddia edilmekteydi; bu eserlerin yazarlarından birisi, -daha önce de işaret edildiği üzere, bizzat Peygamber ve O'nun dört halifesi hariç-, hiçbir Müslüman hükümdarın Osmanlı sultanlarından daha fazla başarı elde edemediklerini söylemektedir. (O sırada Osmanlıların, Güney Anadolu için Memlûklara karşı uzun bir savaşa giriştikleri ve her konuda kendilerinin hasımlarından daha üstün oldukları göstermek istedikleri de unutulmamalıdır.) Bu meyanda, -anlamında da meknuz olduğu üzere- kriz dönemlerinin ya da ortamlarının yeni dengelerin oluşması veya yeniden yapılanmalar için uygun zaman yahut zeminler olduğu da vurgulanmalıdır.

Ancak, (bütün) bunlar, bir diğer yanıyla; -aslında- Osmanlılar'ın hilafete yaklaşımlarında olduğu gibi, tabir caizse, (gerçek) kuvvet ve kudretin zevalinde (ya da üstün güce rağmen, meselelerin hallinin zorluğunda), tarih yazıcıları/yazıcılığı marifetiyle, tarihin ya da tarihi zemine oturtulan (meşrui) iddia veya kabullerin teorik gücünden istifade edilmeye çalışıldığını -ortaya koymakta yahut en azından onu- ilham etmektedir. Bu cümleden olarak, tekiden yazılacak olursa: Malum da olduğu üzere, -genel olarak kabul edildiğine göre- Selim'in el-Mütevekkil'den hilafeti devraldığına yahut devraldığını iddia ettiğine dair hiçbir çağdaş (o devre ait) kayıt mevcut değildir. Öyle görünüyor ki, muayyen siyasi gayeleri desteklemek üzere bu rivayet çok daha sonra 18. yüzyılda ihdas edilmiştir.¹¹⁴ Daha açık bir deyişle, bu rivayetler ilk defa olarak, 18. yüzyılın sonlarında D'Ohsson'un eserinde ortaya çıkmıştır. Gerçekten bugün tarihi incelemeler ortaya koyuyor ki, Osmanlı sultanları için (teorik, alemşumul anlamıyla) bu sıfat resmi olarak Küçük Kaynarca antlaşması ve bunu tamamlayan 1779 tarihli konvansiyondan itibaren süreklilik kazanmıştır. Buna neden, Osmanlı iktidarının ilk kez kendi sınırları içinde Müslüman halkın yaşadığı bir eyaleti kaybetmesi olmuştu.¹¹⁵ Açıkçası, imparatorluğun öbür Müslüman ülkeleri korumada fiili gücünü ve kabiliyetini yitirdiği çöküş döneminde, padişahlar daha ziyade alemşumul halifeler sıfatıyla Müslümanlar üzerindeki haklarını vurgulayan teorik hilafet anlayışına bel bağlamışlardır.¹¹⁶

Bundan mülhem olarak, -verilen örneğe tekaddüm ettiği ve muhataplarının (da) farklı olduğu belirtilmek üzere- (II. Bayezid zamanında tarihçilik alanındaki gelişmeler söz konusu olduğunda), tarihin; esasen, uzun süre tahtına talip ya da kendine rakip bulunan ve bu gibi sebeplerle sıkıntılar yaşayan ve en genel anlamda iktidar zaafiyeti olan bir padişah (II. Bayezid) ve ayrıca, bir -önceki- padişah (Fatih Sultan Mehmet) marifetiyle zaafa uğratılmış gruplar tarafından, (bir muhalefet ve bu anlamda) bir meşruiyet aracı olarak kullanılması özellikle dikkat çekmektedir. 16. yüzyıldan itibaren ise, -belirsiz, gergin ve kızgın bir ortamda- Osmanlıların Safevilerle olan mücadelelerindeki (fiili) zorluk ve tabiatıyla (-en azından başlangıçtaki- üstün güce rağmen, meselelerin hallinin zorluğunun ve bu anlamda) zaafiyetin etkili olduğu bir ortamda, çok belirgin ve baskın dinsel (teorik) meşruiyet öğelerinin ortaya ya da ön plana çıkması da düşünülmeye değerdir. Lütü Paşa'ya göre; -hatırlanacağı üzere- İslam

¹¹⁴ - Hakikatte, ne Selim ne de oğlu Süleyman İslam dünyasındaki üstünlük iddialarının böyle bir hak devrini icab ettirdiğini hissetmiş olabilirler, tarihen sabit olan, Selim'in o zaman "Hadimu'l-Harameyn" ünvanını almış olduğudur: üstünlük iddia eden bir padişah için o devirde en yüce ünvanı bu. Her halükarda, o devirde Hilafet kavramı Abbasi idaresi altındaki klasik İslam'da olduğundan farklıydı. Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", *Tarih Risaleleri*, s.: 24. Bu bağlamda, hilafet anlayışı Allah'ın yardımıyla fiili güç ve nufuza dayalı hale geldi ve böyle olmakla da Osmanlıların İslam dünyası üzerinde hakimiyet tesis etmelerini amaçlayan bir politika hizmeti gördü. Bu fikir aşıkâr ki bizzat Osmanlı Devleti'nin köşetaşı olan cihad fikrinden çıkarılmıştı. H. İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", *Tarih Risaleleri*, s.: 26.

¹¹⁵ - Gerçekten Kırım 1774'de bağımsız olduktan sonra, Osmanlı sultanları, politik alanda hiçbir müdahale hakkına sahip olmamakla beraber, Kırım üzerinde dini bir otorite iddiasında bulunmamışlardı. Kırım'ın 1783'de Rusya tarafından ilhakı üzerine bu iddianın hiçbir dayanağı kalmamıştır. Bununla beraber Osmanlı sultanları, kendilerini İslam dünyasının halifesi olarak ilan etmeye devam etmişler; hatta bu sıfat 1876 Kanun-ı Esasi'sine de sokulmuştur. Fakat II. Abdülhamid'in hilafetçiliğinin, uluslararası politikanın gereksinimlerinden doğduğu ve klasik çağın İslamcı egemenlik anlayışından farklı bir şey olduğu açıktır. T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.: 74, 75.

¹¹⁶ - Alemşumul hilafet fikri en son Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Padişahı ve Halifesi bütün Müslümanları müttefik güçlere karşı cihada çağırdığı zaman kullanıldı (Cihad fetvası). H. İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", *Tarih Risaleleri*, s.: 26.

devletleri/hanedanları içerisinde kusursuz olan -Selçuklular ve tabiatıyla özellikle Osmanogullarıdır/Osmanlı padişahlarıdır. Öyle ki, her bir asır(ın başın)da onlardan bir müceddid gelmiştir. Bunlar arasında, “Halifelik tahtının Şahı” olarak vasıflandırılan Yavuz Sultan Selim’in özel bir yeri vardır. O, “dinsizliğin, hak Dinin Sarayını tamamıyla harap ettiği” bir zamanda yalnız başına gerçek dini savunmuştur: “Eğer şeriat ülkesi iyi durumda ise, bu tamamıyla Sultan Selim’in hükümdarlığı sayesinde. Dahası, -özellikle yaşadığı dönemin benzer meseleleri göz önüne getirildiğinde- Hoca Sadettin’in, -geçmişe dönerek (ya da bir bakıma altın çağa yönelerek)-; eserlerin çoğunda, Sultan Bayezid’in zamanına kadar olan olayların anlatıldığını, halbuki -ondan sonra din yolunda savaşan, gazilerin sultanları, adalet kurallarının temelleri, din sancağını omuzlayan, Haremeynü’ş-şerifeyn’in hizmetkarları olan, iki cihanın peygamberi ve efendisinin şeriatini koruyan-, Sultan Süleyman ile babası Sultan Selim’in kesin kararları, sağlam tedbirleriyle hayırlara açılmış hükümdarlık günlerinde meydana gelen olayların ve bu zor durumlarda aldıkları akıllıca tedbirlerin ve değişik tutumların varlığını ve bütün bunların her birinin kulaklara küpe, akıllı başlar için de bilinmeleri gerekli haberler olduğunu, ama henüz bu olayları tek bir kitapta derleyip, özlü olarak anlatan sihirli bir kalemin de çıkmadığını, bu güçlü sultanların ata ve dedelerinin tarihlerinin, hikayelerinin orta bir tutumla anlatılmasına rağmen, bu iki yüce makam sahibi padişahın öğünülecek devirlerinin, bunlara katılmamış olduğunu ifade etmesi de gerçekten önemlidir.

Hasılı, bu gibi kritik dönemlerde, -aslında sadece altın çağlara hasret duyulması ya da bunun giderilmesi anlamında değil-, -pek çok güncel örneği de çağrıştıracak üzere- mevcut meselelerin çözülmesi ya da geçirilmesi için tarihe müracaat edildiği gözlenmektedir. Bu durum, aslında tarih çalışmalarının ya da iddialarının (sayısının veya) gündemdeki belirginlik ya da etkinliklerinin artmasının bir sebebi olarak da düşünülebilir. Bunun, (özellikle toplum ve tabiatıyla birey açısından bakıldığında) -mevcut beklentilere cevap vermesi ya da onları dile getirmesi hasebiyle- bir ihtiyaca tekabül etmektir bakımından tabii bir hal olduğu da ifade edilebilir.

Bu teşhis, sosyolog Karl Mannheim’ın “İnsan, cemiyetin sosyal ve tarihi yapısı hakkındaki en vazih görüşe ya o cemiyet içinde yükselirken, ya da düşerken ulaşır” tespitini çağrıştırmaktadır. Bu düzlemde, E. Güngör’e göre de, gerçekten tarihle ilginin arttığı çağlar genellikle cemiyetin süratli değişme içine girdiği, yani düşüş ve çıkışların çoğaldığı zamanlardır. Özellikle sosyal değişimin önemli sıkıntılara yol açtığı zamanlarda tarih yeni bir cemiyet tipinin kaynağı haline gelir; insanlar o günkü buhrandan çıkış yolunu tarih içinde ararlar. Tarihte bulunacak bir modele göre çarpık sosyal gidişten kurtulmayı ümit ederler. Bu çizgide, zaten, -yazı konusu da olduğu ve tabiatıyla daha önce de bilvesile vurgulandığı üzere- insanların tarihe gösterdikleri ilgi çok defa ilmi bir endişenin dışında olmuştur. Tarihin bu işlevi ve niteliği, bir yanıyla da onun -bütünüyle- kendinden menkul bir kıymetinin olmadığını ortaya koymaktadır ki, bu da, aslında tarihin -en azından bazı kesimler tarafından- bir bilim olarak kabul edilememesinin gerekçelerindendir.

KAYNAKLAR

- Armağan, Mustafa; *İslam Bilimi Tartışmaları*, İstanbul 1990.
- (Âşıkpaşazade), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Hazırlayan: A. Nihal Atsız), Ankara 1985.
- Atik, Kayhan; *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, Ankara 2001.
- Babinger, Franz; *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Çeviren: Çoşkun Üçok), Ankara 1982.
- Bloch, Marc; *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği* (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985.
- Boulding, Kenneth; *Yirminci Asrın Manası* (Çeviren: Erol Güngör), İstanbul 1999.
- Carr, E. H.; *Tarih Nedir* (Çeviren: Misket Gizem Gürtürk), İstanbul 1980.
- Çaylak, Adem; *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen*, Bir Şerif Mardin Çözümlemesi, Ankara 1998.
- Demir, Ömer- Acar, Mustafa; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara 1997 (3. Baskı).
- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1990.
- Duverger, M.; *Sosyal Bilimlere Giriş* (Türkçesi: Ünsal Oskay), Ankara 1990.
- Faroghi, Suraiya; *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (Çeviri: Zeynep Altok), İstanbul 2001.
- Güngör, Erol; *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul 1986.
- Güngör, Erol; *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 1989 (3. Basım).
- Güngör, Erol; “Bir Tarih Kampanyası”, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, İstanbul 1993.
- Halkın, L. E.; *Tarih Tenkidinin Unsurları* (Çeviren: Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1989.
- Hathaway, Jane; “Unutulan İkon: Hz. Ali’nin Kılıcı Zülfikar’ın Osmanlı Türevi”, *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı), Sayı: 19, Yaz 1999.
- Hizmetli, Sabri; *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih* (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Cilt: I, Ankara 1999 (Dördüncü Baskı).
- Iggers, Georg G.; *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı* (Çeviri: Gül Çağalı Güven), İstanbul 2000.
- Itzkowitz, Norman; *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek* (Türkçesi: İsmet Özel), İstanbul 1989.
- İdris-i Bidlisi, *Selim Şah-name*, (Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç), Ankara 2001.
- İnalcık, Halil; “Osmanlı İmparatorluğu’nda İslam”, *Tarih Risaleleri* (Derleyen: Mustafa Özel), İstanbul 1995.
- İnalcık, Halil; “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Problemi”, *Doğu Batı*, Sayı: 7, 1999.
- İnalcık, Halil; “Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir” (Söyleşiyi yapan: İlber Ortaylı), *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı), Sayı: 19, Yaz 1999.

- İnalcık, Halil; “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu” (Çeviri: Fahri Unan), *Söğüt’ten İstanbul’a*, (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000.
- İnalcık, Halil; “Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?” (Çeviri: Fahri Unan), *Söğüt’ten İstanbul’a*, (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000.
- İmber, Colin; “Osmanlı Hanedan Efsanesi” (Çeviri: Fatma Acun), *Söğüt’ten İstanbul’a* (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000.
- İmber, Colin; “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları” (Çeviri: Oktay Özel), *Söğüt’ten İstanbul’a* (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000.
- Kafadar, Cemal; “İki Cihan Âresinde”, *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı), Sayı: 19, Yaz 1999.
- Kızılcık, Sezgin- Erjem, Yaşar; *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Konya 1992.
- Köprülü, Fuat; *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1986.
- Lindner, Rudi Paul; “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet” (Çeviri: Pınar Emiralioglu), *Söğüt’ten İstanbul’a*, (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000.
- Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihan-Nümâ, (Neşrî Tarihi)*, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen), Cilt: I, Ankara 1987.
- Ocak, Ahmet Yaşar; *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.
- Ocak, Ahmet Yaşar; *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul 1999.
- Özel, Mustafa; “Yeni Dünya Düzeni ve Tarihin Sonu”, *Amerikan Yüzyılının Sonu*, İstanbul 1994.
- Özlem, Doğan; *Tarih Felsefesi*, İstanbul 1994.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C.: I (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992.
- Popper, Karl R.; *Tarihselciliğin Sefaleti* (Türkçesi: Sabri Orman), İstanbul 1995.
- Redhouse, *English-Turkish Dictionary*, İstanbul 1983.
- Sayar, Ahmet Güner; “Osmanlı Devletinde Padişahın İlmi Çalışmalar Üzerindeki Kontrolüne Dair Bazı Tesbitler”, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla, Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*, İstanbul 2003.
- Şeker, Murat; *İktisadi ve Sosyal Bilimlerde Yöntem ve Yaklaşım Sorunları*, Ankara 1986.
- Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, C.: II, İstanbul 1996.
- Taneri, Aydın; *Türk Devlet Geleneği* (Dün Bugün), Ankara 1981.
- Tarih IV, İstanbul 1931.
- Timur, Taner; *Osmanlı Kimliği*, İstanbul 1994.
- Togan, Zeki Velidi; *Tarihte Usûl*, İstanbul 1969.
- Uludağ, Süleyman; *İbn Haldun*, Ankara 1993.

Wallerstein, İmmanuel; “Halil İncık ve Osmanlı Çalışmalarının Geleceği”, *Tarih Risaleleri* (Derleyen: Mustafa Özel), İstanbul 1995.
